AD. STANKIEVIČ

# BIEŁARUSKI CHRYŚCIJANSKI RUCH

VILNIA 1939.

# Biełaruski Chryścijanski Ruch

Wydawnictwo „Chryścijanskaja Dumka".

Białoruska Druk. im. Fr. Skaryny, Wilno, Zawalna 1.

AD. STANKIEVIČ

# BIEŁARUSKI CHRYŚCIJANSKI RUCH

(Histaryčny narys)

VILNIA 1939 h.
Vydańnie „Chryścijanskaj Dumki“

Z NAHODY JUBILEJU 950-HODŹ-
DZIA CHRYŠČEŃNIA BIEŁARUSI,
JAKI PRYPADAJE Ŭ 1938-39 H.,
PRACU HETU PAŚVIAČAJU PRA-
CAŬNIKOM NA BIEŁARUSKAJ
CHRYŚCIJANSKAJ NIVIE.

AD. ST.

## USTUPNYJA ŬVAHI.

*U ћetaj knizie maju namier apisać prynamsi ŭ aћulnych narysach biełaruski chryścijanski adradženska-nacyjanalny ruch ad samych jaћo pačatkaŭ. Ruch ћety maje svaju cikavuju historyju, viedać jakuju treba kožnamu, chto cikavicca spravaj biełaruskaћa sučasnaћa adradžeńnia i asabliva tamu, chto na nivie ћetaj sam pracuje.*

*Z tych niamnoћich prac u litaratury biełaruskaj i polskaj, jakija razvažajuć pačatki biełaruskaћa adradžeńnia, asabliva ž jaћo ћramadzka-palityčny bok, čytač usiej praŭdy ab ћetaj vialikaj spravie nie daviedajecca. A ћeta zatym, što biełaruski adradženski ruch, jaki apiraŭsia na asnovach chryścijakska-narodnych, pakul nia pryniaŭ vyraznaj formy Chryścijanskaj Demakracyi (BChD), byŭ jak-by ŭ cieni, jak-by bajaŭsia pakazacca na śviet Božy. Adnak treba viedać, što kirunak ћety, badaj raniej ad kirunkaŭ biełaruskich inšych, a prynamsi vobak z imi, paŭstaŭ i pracavaŭ na nivie biełaruskaћa adradžeńnia.*

*Voś-ža, kab dapoŭnić ћetyja skromnyja viestki ŭ biełaruskaj i ŭ čužoj litaratury ab biełaruskim ћramadzka-palityčnym žyćci i kab takim čynam, jak svajmu ћramadzianstvu, tak i čužomu, dać ab ћetaj*

spravie šmat što novaje, jamu časta susim niaviedamaje, napisaŭ ja hetuju historyju biełaruskaha chryścijanskaha ruchu.

Historyju hetu dzialu na addzieły, jakija bolšmienš abyjmajuć usio biełaruskaje adradženska-palityčnaje žyćcio, jakoha chryścijanski śvietahlad, špiarša padśviedama, a paśla śviedama, stanaviŭ adnu z hałoŭnych, składovych častak.

Čytač tut spatkaje špiarša samyja rańnija vytoki i zarodki biełaruskaha narodna-chryścijanskaha ruchu, paśla niearhanizavanyja jašče jaho pačatki, tady arhanizavany ruch hetaha kirunku ŭ Chryścijanskaj Demakratyčnaj Złučnaści i ŭ Biełaruskaj Chryścijanskaj Demakracyi i ŭreščie inšyja hałaŭniejšyja prajavy biełaruskaha narodna-chryścijanskaha ruchu, jakija adbyvalisia paza hetymi arhanizacyjami. Pry hetym padčorkvaju, što ŭ hetaj pracy biaru pad uvahu pradusim prajavy biełaruskaha chryścijanskaha ruchu z hledzišča hramadzkaha i palityčnaha, a čysta kulturnyja i relihijnyja tolki mimachodam i nastolki, naskolki heta nia było zakranutym u maich inšych pracach.

AD. ST.

RAZDZIEŁ I.

# Vytoki biełaruskaha nacyjanalnaha adradžeńnia i chryścijanstva.

*(XIX stahodździe).*

## § 1. — Spadčyna minuŭščyny i pavarot da jaje.

Biełaruski narod, staŭšysia narodam užo ŭ XIII—XIV st. i abjadnaŭšysia z Litvoj, davoli chutka išoŭ pa histaryčnaj darozie svajho raźvicia. Supolnaja biełaruska-litoŭskaja (i ukrainskaja) dziaržava raźwićciu hetamu spryjała, jak nia treba lepš. Za časaŭ hetaha histaryčnaha abjadnańnia narodaŭ našaha kraju ahułam, a pradusim u XVI st., biełaruski narod mieŭ užo sapraŭdy vysokuju kulturu. Kultura heta śpiarša mieła charaktar chryścijanska-bizantyjski, a paśla złučeńnia Biełarusi z Litvoj (XIV st.), pačała nabirać adznakaŭ chryścijanska-zachodnickich katalickich. Sapraŭdy, u hetym časie ŭžo jaŭna vidać upłyvy na Biełaruś zachodniaj kultury, jak *humanizmu*,[1]) a tak-ža i ŭpłyvy katalictva,

1) **humanizm** (ad łacinskaha — humanus: ludzki, čałaviečy)—kirunak myślovy, jaki paŭstaŭ ŭ XIV st., a najbolš raźvivaŭsia ŭ XVI st. u Italii, dziakujučy adradžeńniu mastactva, litaratury i navuki staradaŭnaj rymskaj i hreckaj u praciŭvahu siaredniaviečnym: dohmatyzmu i scholastyzmu. Vydatnymi humanistymi byli tak-ža i papiežy (Mikałaj V i Pius II). Humanizm šmat u čym byŭ pryznany za dobry i Katalickim Kaściołam i takim čynam jak-by achryščany. U nas da vialikich humanistaŭ naleža dr. Fr. Skaryna, pierakładčyk Biblii.

bo-ž Vialikaje Kniaźstva Litoŭskaje, a z im i naš narod, jak palityčna, tak i kulturna žyło žyćciom zachodniaj Eŭropy i pieravažna adtul čerpała siłu i ŭzory dla svajej kultury. Asabliva silna hetyja ŭpłyvy Zachadu zaznačylisia na Biełarusi ŭ XV st., paśla ŭpadku Bizantyjskaj Imperyi i paśla asłableńnia jaje kultury. Rašučym punktam hetaha ŭpadku ličycca hod 1453, hod zavajavańnia Bizancii turkami.

U XVI i pač. XVII st. paśla spałučeńnia Vialik. Kn. Lit. z Polščaj (Lublinskaja Unija 1569), u Biełarusi pačynajecca polščańnie vyšejšych słajoŭ hramadzianstva i ŭ kancy XVII st. za hetym idzie zaniapad biełaruskaj kultury.

U 1696 h., dziakujučy kulturnaj polskaj pieravazie i palityčnamu nacisku, byŭ vydany zakon, biełaruskuju (i ukrainskuju) movu ŭ žyćci hramadzka-palityčnym, zamianiajučy na movu polskuju.

Ale i ŭ hety čas, u čas biełaruskaha kulturnaha zaniapadu, praz uvieś viek XVII i dalej, biełaruskaść trymałasia, pieravažna pry unijackaj Carkvie. Biełaruskaje unijackaje duchavienstva ŭžyvała biełaruskaj movy pa škołach i cerkvach, a tak-ža pisała i vydavała drukam biełaruskija knižki. Tak napr. Vilenskaja unijackaja kanhrehacyja 1636 h. na svajej 15 sesii pastanaviła, kab manachi havaryli kazańni pabiełarusku.[1]) Unijackaja Carkva na Biełarusi była svajho rodu Carkvoj narodnaj biełaruskaj.[2]) Polonizacyja adnak išła napierad i rabiła ŭ Biełaruskim narodzie vialikaje kulturnaje spustašeńnie.

Kali ŭrešcie ŭ kancy XVIII st., usia Biełaruś apynułasia pad Rasiejaj, jana była ŭžo silna spolš-

---

1) М. Гарэцкі — Гісторыя Беларускай Літаратуры. Вільня, бач. 45.

2) „Sprawy Narodowościowe“, № 2—3, 1933, (art.: Problem Unijny i rozwój obrządku wschodnio-słowiańskiego w Polsce) bač. 170.

čanaj. Spolščanyja byli vyšejšyja aśviečanyja klasy Biełaruskaha narodu, jak pany, tak i katalickaje duchavienstva i ŭžo nia tolki łacinskaha, ale i ŭschodniaha (unijaty) abradu. Palaki ŭ toj čas užo ličyli Biełaruś polskim krajem, a narod biełaruski svajho rodu častkaj polskaha narodu. Rasiejcy im u hetym spačatku nie pieraškadžali, bo i sami ab nas dumali tak, jak Palaki. Rasiejskaja ŭ toj čas ab Biełarusi navuka była ŭ pialonkach. U padzielenaj na častki Polšcy pačaŭ budzicca patryjatyzm i pačali śnicca jej sny ab novym uskrašeńni, ab słavie i mahutnaści u daŭniejšych hranicach. Z hetaj pryčyny ŭ Palakoŭ i da Biełarusi paŭstała vialikaje zacikaŭleńnie. Polskaja palityka ŭ supałcy z polskaj navukaj pačali daśledavać i paznavać Biełaruś.

Hetym polskim dośledam Biełarusi aprača pryčyn praktyčnych, palityčnych, spryjaŭ tak-ža *ramantyzm*[1]) jak modny ŭ XIX st. ŭva ŭsiej Eŭropie myślovy kirunak, jaki—miž inšymi svaimi asablivaściami, adznačaŭsia tak-ža zacikaŭleńniem minuŭščynaj i kulturaj roznych narodaŭ.

Zajmalisia dziakujučy hetym pryčynam dośledami Bełarusi pieravažna spolščanyja biełarusy, spolščanaja biełaruskaja drobraja šlachta.

I heta zrazumieła. Panavała tady nad biełaruskim narodam panščyna, narod byŭ ciomny i paniavoleny. Vyšejšyja klasy, bujnaja šlachta była spolščanaja i narodu adrakłasia. Blizka da narodu

1) **Ramantyzm** — kirunak ludzkoj dumki, jaki pajaviŭsia ŭ pač. XIX st., jak pratest praciŭ klasycyzmu (lišni kult hreka-rymskaj kultury). Kłaŭ nacisk na asabovaść čałavieka, na čućcio i vyabražeńnie, zvaročvaŭsia da minuŭščyny narodaŭ, da siaredniaviečča, da chryścijanstva. Ramantyzm abymaŭ usie prajavy ducha ludzkoha, a znača i navuku, pradusim historyju i filozofiju. Ramantyzm raźvivaŭsia pradusim u Francyi, Niamieččynie, Polščy.

była šlachta drobnaja, klasa volnaja i bolš ci mienš aśviečanaja. Voś-ža pradusim hetaja klasa i była pravadnikom dośledaŭ nad biełaruskim narodam i pravadnikom pačatkaŭ jaho adradžeńnia.

Častkova ŭbočna hetamu-ž spryjała i katalickaje duchavienstva, jakoje, nia mohučy Biełarusaŭ katalikoŭ vučyć viery papolsku, siam-tam karystałasia movaj biełaruskaj. Tak napr. viedamy ŭ 60-ch hadoch min. stah. rusyfikatar našaha kraju Havorski pisaŭ: ...„u apošnija hady ksiandzy naciahnuli inšyja struny, — davaj prapaviedavać u kaściołach užo nie papolsku, a prosta pabiełarusku i raspaŭsiudžavać siarod narodu relihijnyja knižki ŭ movie, padobnaj da biełaruskaj“.[1])

## § 2. — Pieršyja padśviedamyja pačynalniki biełaruskaha kulturnaha adradžeńnia.

1. *Ks. Mahnušeŭski, Paŭluk Bachrym i a. Babroŭski.* Ks. Mahnušeŭski, łacinski ksiondz, byŭ pieršym, jaki paśla zaniapadu biełaruskaha narodu nia čuraŭsia jaho i svajej pracaj pieršy pryčyniŭsia da jaho adradžeńnia. U im byli astatki taho chryścijanstva, jakoje jašče nia było spolščanym i jakoje jašče dazvalała jamu bačyć praŭdu i ŭ biełaruskim narodzie.

Byŭ jon probaščam u Krošynie. Lubiŭ biełaruski sialanski narod, što stahnaŭ u panščynie, baraniŭ jaho ad kryŭdy, havaryŭ z im pabiełarusku i rupiŭsia ab jaho aśviecie. Mieŭ jon školu, u jakoj vučylisia biełaruskija dzietki i z jakoj vyjšaŭ pieršy

1) А. Цьвікевіч — „Западно-Руссизм“. Менск, 1929, bač. 57.

biełaruski sialanski paet Paŭluk Bachrym.[1]) Pamior ksiondz Mahnušeŭski 24.XII.1828 h.

Da vydatnych — choć tak-ža jašče niaśviedamych pačynalnikaŭ biełaruskaha adradžeńnia, treba tak-ža zaličyć unijackaha śviaščeńnika a. M. Babroŭskaha, prafesara ŭ Vilenskim tahočasnym universytecie. Pracavaŭ jon na nivie biełaruskaj navuki ŭ tym-ža časie, kali žyŭ i pracavaŭ Mahnušeŭski i paźniej jaho (u 30—40-yja hady XIX st.), a tak-ža, budučy pad kaniec svajho žyćcia probaščam prychodu ŭ Šeraševie, havaryŭ zaŭsiody pabiełarusku kazańni. Pamior 21.IX.1848 h.[2])

---

1) Chronolohična pieršym biełaruskim litaraturnym tvoram u hist. bieł. adradžeńnia jość „Eneida", što vyjšła ŭ śviet zaraz paśla 1812 h. i vyrasła z pseŭdo-klasycyzmu, a druhim tvoram, užo narodnym — vieršy P. Bachryma.

2) Žadajučych šyrej paznajomicca z Mahnušeŭskim, Paŭlukom Bachrymam i Babroŭskim adsyłaju da svajej asobna im paśviačanaj pracy: „Mahnušeŭski, Paŭluk Bachrym, Babroŭski", Vilnia 1937.

Pišučy hetu pracu, udałosia mnie, pry pasrednictvie M. Piaciukievića, ahladać knižku: „Powieść z czasu mojego czyli przygody litewskie" (Poznań, 1858), z jakoj karystaŭ praf. A. Janułajtis, kali pisaŭ ab P. Bachrymie ŭ 1913 h. u „Maładoj Biełarusi". Aŭtar hetaj knižki nie padany. Na knižcy adnak jość adručny nadpis, što aŭtar vykryty i jość im: Leon Potocki. U knizie aprača aryhinału vierša P. Bachryma: „Zahraj, zahraj, chłopča mały", znachodzicca tak-ža i dobry polski pierakład jaho. Bachrym zaviecca nie Paŭluk, ale Piatruk. Ab škole ks. Mahnušeŭskaha ŭ Krošynie, u jakoj Bachrym vučyŭsia, havorycca, što jana nia mieła na svajo isnavańnie dazvołu ad Vilensk. Universytetu i była faktyčna nielehalnaj. Spatykajem tam tak-ža viestku, što Bachrym mieŭ cełу sšytok vieršaŭ i što ich pry śledztvie zabrali: kuratar Novasilcaŭ i rektar Pelikan.

Praf. A. Janułajtis, jaki karystaŭ nia tolki z hetaj knižki, ale i z niejkich dakumentaŭ, ab čym ja ŭ svajej pracy ab ks. Mahnušeŭskim uspaminaju, da hetaj knižki adnosicca krytyčna, badaj usie padziei ŭ Krošynie apisvaje krychu inakš, Bachryma zavie nie Piatrukom, a Paŭlukom, jakim jon i za-

Havoračy ab a. M. Babroŭskim, jak ab adnym z najbolš vydatnych adzinak, što pryčynilisia ŭ svaim časie — badaj pieravažna niaśviedama — da spravy biełaruskaha adradžeńnia, nielha prajści maŭčkom cełaha radu blizkich jamu tak-ža unijataŭ, jakija taksama niamała pryčynilisia da tej-ža biełaruskaj spravy, na hruncie tej-ža—bolš ci mienš vyrazna — chryścijanskaj ideolohii. Pryhledzimsia da henych asob choć koratka.

2. *Ihnat Daniłovič.* Radziŭsia ŭ siale Hrynievičach, u Bielskim pav. u 1789 h. Syn unijackaha śviaščeńnika. Skončyŭ himnaziju ŭ Biełastoku, a ŭ 1810 h. prava ŭ Vilenskim universytecie.[1]) Vysłany universytetam u Pieciarburh, zapaznaŭsia tam z bahatymi krynicami historyi i pravadaŭstva biełaruska-litoŭskaha ŭ carskaj publičnaj biblijatecy i ŭ muzei hr. Rumianceva. Toje-ž samaje znajšoŭ i vykarystaŭ u 1818 h. u Maskvie. U 1823 h. byŭ naznačany zvyčajnym prafesaram biełaruska-litoŭskaha prava ŭ Vilenskim universytecie. Tut uziaŭsia tak-ža horača da pracy. Płodam jaje było sabrańnie najdaŭniejšych pamiatnikaŭ biełaruska - litoŭskaha pravadaŭstva, u tym liku byŭ i pieršy, pisany pa-biełaruski, litoŭski statut z 1529 h.

---

viecca ŭ biełaruskaj litaratury, a tak-ža vykryćcie škoły ks. Mahnušeŭskaha i „prastupnaj" paetyckaj dziejnaści Bachryma, na padstavie tych dakumantaŭ, jakimi jon karystaŭsia, prypisvaje nie Novasilcavu i Pelikanu, a Horadzienskamu hubernataru, jaki pravodziŭ u Krošynie śledztva.

1) ...był unitą — otóż w tym czasie w Wilnie między młodzieżą akademicką kilku było synów kapłańskich, jak Daniłowicz, Michał Bobrowski, Antoni Marcinowski, żegota Onacewicz, Platon Sosnowski i inni mniej znani. **Młodzież ta znała cokolwiek język starosłowiański, jak również i cokolwiek język białoruski, w którym to języku akta do Unii Lubelskiej pisane były wyłącznie** (čorny naš). J. Bieliński— Uniwersytet Wileński, III, bač. 155.

Z Vilni z pryčyn palityčnych byŭ pieraviedzieny ŭ Charkaŭski universytet, paśla ŭ Pieciarbuski, urešcie ŭ Kijeŭski. Usiudy natužna pracavaŭ nad słaŭnym biełaruska-litoŭskim pravam. U 1842 h. pamior u Grefenbergu (Silezija), kudy jeździŭ lačycca, dastaŭšy ad natužnaj pracy pamiašańnia.

Šmat napisaŭ pracaŭ, ale karonaj ich adnak jość sabrańnie bolš jak 2000 dakumantaŭ ad 1208 da 1569 h., dzie padaŭ źmiest ich i dałučyŭ svaje ŭvahi. Praca heta vialikaj vartaści vydana ŭ dvuch tomach in 4⁰ ŭ Vilni 1860 i 1862 h. pad nazovam: „Skarbiec dyplomatów, posługujących do wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów".[1])

Što zrabiŭ dla historyi Polščy Lelevel, toje dla historyi Vialik. Kn. Lit. zrabiŭ praf. Ihnat Daniłovič. Adznačaŭsia jon tak-ža viedaj i luboŭju rodnaj historyi. Asabliva prajmaŭsia i lubavaŭsia čytańniem i tłumačeńniem starych zabytkaŭ prava i litoŭska-biełaruska-ukrainskich chronikaŭ, katorych staradaŭnaja mova ŭ vusnach jahonych vyhavaryvałasia žyvoj narodnaj biełaruskaj movaj, suchi sposab pisańnia ažyŭlaŭsia i minuŭščyna ažyvała ŭva ŭsiej svajej staradaŭnaj krasie.[2])

3. *Ihnat Onacevič.* Syn unijackaha śviaščeńnika, radziŭsia 1781 h. u Małoj Bierastavicy ŭ Horadzienščynie. Vučyŭsia ŭ Karaleŭcy. Tam byŭ i prafesaram. Paśla prybyŭ u Vilniu i miž inšym vykładaŭ historyju Vialikaha Kniaźstva Litoŭskaha. U

1) Ab I. Daniłoviču hl.: Bieliński III, 153 i nast.

2) „Szczególnie się lubował w czytaniu i objaśnianiu starych zabytków prawa i litewsko-ruskich kronik, których dawny język w jego ustach przyjmował dźwięki gwary ludowej, suchy sposób pisania stawał się pełen jaskrawych i żywych barw i dawna przeszłość ożywała w całej swej starożytnej piękności". Ludwik Tur — Uniwersytet Wileński. Lwów 1903, bač. 29.

1828 h. rasiejski ŭrad za „antydziaržaŭnaść“ aryštavaŭ jaho i vyviez u Horadniu. Da 1836 h. byŭ pad sudom. Paśla vyjechaŭ u Pieciarburh, dzie staranna pracavaŭ nad historyjaj Vial. Kn. Litoŭskaha. Praca jaho pad naz.: „Historja Litvy“ astałasia ŭ rukapisie niedrukavanaj.[1])

4. *Anton Marcinoŭski*. Radziŭsia 1781 h. ŭ Radaškavičach, dzie baćka jaho byŭ unijackim śviaščeńnikam. Śpiarša vučyŭsia ŭ Miensku. Universytet skončyŭ u Vilni. Mieŭ svaju ŭ Vilni drukarniu, u jakoj drukavaŭ niamała, časta svaim koštam, knižak i časapisaŭ, majučy na voku zaŭsiody dabro hramadzkaje, dabro svajho rodnaha kraju. Heta jon vydaŭ miž inšym „Dzieje Narodu Litewskiego“—Narbuta, a tak-ža „Źbiór dawnych dyplomatów“ — Daniłoviča. Abiedźvie knižki majuć vialikaje značeńnie miž inšym i dla biełaruskaj historyi i kultury. Ant. Marcinoŭski duža dobra znaŭ i lubiŭ svoj kraj. Apiakavaŭsia i kiravaŭ moładziaj. Jon zarhanizavaŭ kala siabie maładych unijataŭ, studentaŭ universytetu, a pieravažna Hałoŭnaj Seminaryi, zaachvočvaŭ ich daśledžvać biełaruskuju minuŭščynu, šukać zabytkaŭ, starych rukapisaŭ, chronikaŭ i inš. Razbudziŭšy hety ruch, dalejšy jaho los addaŭ u hodnyja i ŭmiełyja ruki a. M. Babroŭskaha i I. Daniłoviča. Pamior u Vilni ŭ 1855 h.[2])

5. *a. Platon Sasnoŭski*, syn unijackaha śviaščeńnika i sam takiž śviaščeńnik. Radziŭsia 31.XIII. 1799 h. u Klaščelach, Bielskaha pav. Universytet skončyŭ u Vilni, dzie ŭrešcie i byŭ prafesaram. Duža mnoha pracavaŭ i źbiraŭ mataryjały dla historyi Ŭnii ŭ Vial. Kn. Litoŭskim. Pradčasnaja śmierć nie

---

1) Tur, tam-ža bač. 82.
2) Bielinski III, 441—2.

pazvoliła jamu historyi svajej vydać drukam. Paśpieŭ adnak z hetaj haliny nadrukavać paru raspraŭ u časapisie „Dzieje Dobroczynności“, z jakich vidać dobraha historyka; možna sudzić, što kali-b jon žyŭ, dyk historyju rodnaj cerkvy napisaŭ-by prykładna. Pamior u 1829 h. ŭ Vilni, majučy ŭsiaho 29 hadoŭ.[1]) Pachavany na Rosach; mahiła jaho znachodzicca siarod mahiłaŭ inšych prafesaraŭ. Na mahilnym pamiatniku hetki nadpis: „X. Platon Sosnowski, profesor nadzw. uniwer. wil. ur. d. 1 stycz. 1800 r. † umarł 1827 r-ku tu pogrzebiony“.[2])

6. *Jazep Jarašević.* Radziŭsia 1793 h. ŭ Bielsku (Horadzienščyna). Skončyŭšy Vilenski universytet, byŭ prafesaram prava Vialik. Kn. Litoŭskaha ŭ Kramiency. 1826 h. byŭ pieraniesieny na takuju-ž katedru ŭ Vilniu. Pamior u Bielsku 1860 h. Praca jaho „Obraz Litwy“ — heta azdoba historyi kultury našaha kraju.[3])

Voś-ža ŭsie, za vyniatkam (zdajecca) Jaraševiča, vyšej pieraličanyja daśledčyki biełaruskaj minuŭščyny i kultury — heta unijaty, syny unijackich śviaščeńnikaŭ, a dva i sami śviaščeńniki.

Biełaruskaść na naš pahlad zaŭsiody najlepš trymałasia kala unii. Najlepš jana trymałasia kala unii i prad jaje kancom, u pač. XIX st., na pačatku ramantyzmu. U vyličanych prafesarach vilenskaha ŭniversytetu i ŭ dziejačy Marcinoŭskim my bačym sapraŭdnych vučonych baraćbitoŭ za praŭdu ab Biełarusi. Davoli prasledzić uvažna ich pracy i žyćcio, kab nam, sučasnym biełaruskim pakaleń-

1) Bieliński III, 338—340 — Tur, 85.

2) Čas naradžeńnia i śmierci, aznačany na pamiatniku, krychu roznicca, jak bačym, ad času, jaki padaje Bieliński i Tur.

3) Tur, 84 i Bieliński III, 204.

niam, nabrać biełaruskaha natchnieńnia, adradzicca duchova ŭ značeńni narodnym, naviazać łučnaść z svajej minuŭščynaj. Jany sapraŭdy pradvieśniki sučasnaha našaha adradžeńnia. U ich badaj bolš biełaruskaści, jak u tych biełaruskich łacinskich ramantykaŭ, jakija iduć za imi. Na značeńnie i miesca ŭ historyi biełaruskaha adradžeńnia ŭspomnienych unijataŭ biełaruskich vučonych pieršy ŭ nas słušna źviarnuŭ uvahu A. Ćvikievič,[1]) jaki ŭ ich bačyć pačatki biełaruskaha kulturnaha separatyzmu.

## § 3. — Biełaruska-polskija ramantyki ŭ padśviedamym biełaruskim adradžeńni i paraŭnańnie ich z unijatami.

Jak bačym z vyšejšaha, pieršyja padśviedamyja začatki biełaruskaha sučasnaha adradžeńnia— pradusim u biełaruskich vučonych *unijataŭ*. Jany, možna skazać, ramantyki vučonyja. A za imi pajšli ramantyki, u ahulna pryniatym paniaćci, piśmieńniki-litaraty, *łacinniki*, pachodziačyja pieravažna z biełaruskaj spolščanaj šlachty. Pišuć jany i papolsku i pabiełarusku. Pradmiet ich piśmienstva byt biełaruskaha narodu i biełaruskaja pryroda. Pravodnyja dumki ich tvorstva roznyja. U sensie ideolohičnym hetyja tak-ža trymajucca chryścijanstva, užo łacinskaha i žjaŭlajucca ŭ spravie vytokaŭ biełaruskaha adradžeńnia dapaŭnieńniem pieršych. Pryhledzimsia z bolšaha j da hetych.

1. *Vinceś Ravinski* (1782—1842) piša pabiełarusku „Eneidu“ (niezadoŭha paśla 1812 h.) u jakoj, sposabam śmiachotnym, u klasyčnaj abstanoŭcy,

---

1) A. Цьвікевіч — Западно-Руссизм, 186.

apisvaje byt Biełarusa i daje pieršuju sprobu biełałaruskaha piśmienstva ŭ rodnaj biełaruskaj movie. Z „Eneidy“ pačałosia adradžeńnie biełaruskaje litaratury.[1])

2. *Jan Čečat* (1797—1847) aprača źbirańnia i vydavańnia asobnymi zbornikami biełaruskich narodnych pieśniaŭ, sam piša biełaruskija vieršy, padobnyja da pieśniaŭ narodnych. U svajej pracy litaraturnaj jon, choć niaśviedama, razbudžaje biełaruskaść i ščyra spahadaje ciažkoj doli sielanina harapašnika.

3. *Jan Barščeŭski* (1790—1851) u svaich tvorach, pisanych tak-ža papolsku, pieraplatanych pabiełarusku: „Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach“, a tak-ža pabiełarusku ŭ vieršach: „Rabunki mužykoŭ“, „Harelica“, „Dy čym-ža tvaja dzievańka hałoŭka zaniata“ i inš., daskanalna maluje nacyjanalnyja rysy biełaruskaj dušy.

4. *A. Rypinski* u 1840 h. vydaŭ u Paryžy knižku „Białoruś“, u jakoj, praŭda, pravodzić pradusim polskija palityčnyja idei, dakazvajučy, što Biełaruś heta zvyčajnaja „polska prowincja“, ale praca nie pazbaŭlena adnak i vartaści biełaruskaj. U hetaj knižcy spatykajem tak-ža i tvory biełaruskija, siarod jakich najbolš varta ŭvahi relihijnaja pieśnia „O moj Boža, vieru tabie“, jakuju biełaruski narod (katalicki) užyvaje i siańnia ŭ svaim žyćci relihijnym jak pryvatnym, tak i publičnym.[2])

1) Takoj-ža była i paema „Taras na Parnasie” (1837 h.), jakaja — mahčyma — napisana tak-ža Ravinskim, a ŭ kožnym vypadku biełarusam zachodnikam.

2) Ab hetych i inšych, jašče nacyjanalna niaśviedamych, kazaŭ-by mimavolnych, pieršych pionerach biełaruskaha adradžeńnia, jakija vyjšli z kultury zachodniaj katalickaj, mnoha znachodzim cikavych viestak u: У. Ігнатоўскі — Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пач. XX ст., М. Гарэцкі — Гіст. Бел. Літ. і Е. Карскій — Белорусы. III, 3.

5. *Vincuk Dunin-Marcinkievič* (1807—1884). Jość heta adzin z najvydatniejšych biełaruskich viaśnianych katalikoŭ piśmieńnikaŭ. Źviazany jon badaj arhanična z katalickaj kulturaj. Rodam z katalickaj siamji z Babrujščyny, drobny arandatar, svajak katalickaha mitrapalita S. Bohuš-Siestrancevića, vučycca jakiś čas u ajcoŭ bazyljanaŭ u Vilni i pracuje ŭ Katalickaj Kansystoryi ŭ Miensku. Jon užo piša šmat — badaj bolš — pabiełarusku, jak papolsku. Napisaŭ jon pabiełarusku bolš za ŭsich našych piśmieńnikaŭ XIX st.

Usie inšyja biełaruskija piśmieńniki hetaj pary, ab jakich tut nie ŭspaminajem, heta ŭsio takža pieravažna biełarusy kataliki łacinniki, abo prynamsi byŭšyja unijaty.

6. Tymčasam u 60 hadoch z adnaho boku daśpiavaje polskaja palityčnaja dumka ab pavarocie da Polščy našaha kraju, a ŭznoŭ z druhoha boku rasiejskaje ŭ nas panavańnie ŭściaž macujecca i ŭžo čujecca, jak u chacie. Kanflikt daśpiavaje. Urešcie ŭ 1863 h. jon vybuchaje ŭ formie polskaha, užo druhoha, paŭstańnia.

Na čale hetaha paŭstańnia stanovicca tak-ža biełarus katalik, viedamy *Kastuś Kalinoŭski* (1838—1864).

Uspaminajem tut ab Kalinoŭskim, kab prypomnić, što nia tolki biełarusy vučonyja, piśmieńniki i paety vychodzili z biełarusaŭ katalikoŭ (unijataŭ i łacinnikaŭ), ale, što z ich tak-ža pachodzili i hramadzka-palityčnyja, revalucyjnyja dziejačy, jak Kalinoŭski, jaki miž inšym zaklikaŭ biełaruski narod da „svajej unijackaj viery". Treba tak-ža adciemić, što ŭsia jaho revalucyjnaść aviejena relihijnym pačućciom, relihijnym prakanańniem, što paŭstańnie — heta spraviadlivaja i Božaja sprava.

I tak paśla zaniapadu našaha pryjšło adra-

dzeńnie. Pryjšło jano śpiarša i pradusim ad henaha navukovaha ramantyzmu, na čale jakoha stajali ŭspomnienyja vučonyja unijaty Biełarusy.

Adradžency hetyja nie dakazvali, što Biełaruś — heta polskaja kraina — jany dakazvali, čym jana była sapraŭdy. Roznaść ich pahladaŭ ad polskich vidacca jasna i praca ich navukovaja vykazvaje nia polskuju spravu, ale biełaruskuju, krajovuju, robiačy heta, pieŭniež, zhodna z ducham svajho času, jašče padśviedama.

Vobak hetych pieršych našych adradžencaŭ z unijataŭ, z natury psychikaj svajej stajaŭšych bližej da narodu, pajavilisia henyja, „čystaj kryvi" ramantyki, ramantyki litaraturnyja — z Biełarusaŭ łacinnikaŭ. U hetych, u łacinnikaŭ, užo spatykajem i padchod palityčny polski. I zrazumieła. Šlachta łacinskaha abradu zžyłasia z Polščaj. Rasieja tymčasam naciskała na Biełaruś i treba było zaniać stanovišča adpaviednaje — treba było dumajučamu čałavieku pradusim adkazać — što heta za kraj, rasiejski jon, ci nie? Narodnicki ramantyzm, dakazvaŭ, što nie Rasieja. A što-ž? Dla niekatorych raz nie Rasieja, dyk Polšč, jak dla Rypinskaha, a dla druhich — niešta bolš-mienš samavitaje, jak dla Čečata, što bačym asabliva z jaho filolohičnych razvažańniaŭ u pradmovie da „Piosnki wieśniacze" 1846.[1])

1) „По словам А. Рыпинскаго „nasza polszczyzna w ich (u Biełarusaŭ — prуp. aŭtara) ustach jak po grudzie idzie"; другіе писатели не находили въ народном языкѣ особой близости къ польскому, но не хотѣли признать и его родства съ русскимъ языкомъ (или преднамѣренно его замалчивали), а видели въ немъ прямого потомка рѣчи одного изъ славянскихъ племенъ, жившихъ когда-то на территоріи теперешней Бѣлоруссіи, забывая, что эти племена были русскія. Особенно нравилось называть его языкомъ „кревицкимъ", „кривичанскимъ", по имени Кривичей, вмѣстѣ съ другими племенами вошедшихъ въ составъ Белорусской народности"... Карскій, III, 3; 33.

Ahułam-ža, nasuproć pryniataha ŭ našaj litaratury pahladu, musim skazać, što biełaruskaja asobnaść, choć jašče tak-ža niaśviedama, vyraźniej vystupaje ŭ ramantykaŭ unijackich, jak u łacinskich. Adnak, pačaŭšy ad henych, jana z peŭnymi adchileńniami raźvivałasia praz hetych druhich, pahłybłałasia tak-ža i Biełarusami ramantykami i vučonymi z boku rasiejskaj orjentacyi i ŭrešcie, pry pomačy ŭsiož zachodnikaŭ, vyliłasia ŭ siańniešniuju śviedamuju nacyjanalnuju formu.

Voś-ža bačym, što bolš-mienš praz paŭvieku žyćcia Biełarusi pad Rasiejaj, heta znača: da 40—50-ych hadoŭ minułaha stahodździa, cikaviacca jej i abudžajuć samastojnickija dumki — heta Biełarusy chryścijanskaj kultury hreka-słavianskaha (unijaty) i łacinskaha abradu. U hady-ž 40—50-yja i paźniejšyja, paśla pieršaha (1830) i druhoha (1863) polskaha paŭstańnia, ažyŭlajecca zacikaŭleńnie Biełarusiaj i z boku Rasiei, a razam z hetym i z boku Biełarusaŭ pravasłaŭnych. Adnak vyniki hetaha zacikaŭleńnia, choć majuć svajo značeńnie ŭ našym adradžańni, byli miernyja i nikoli nia to što nie pieravyšali vynikaŭ pracy Biełarusaŭ zachodnikaŭ, ale navat nikoli im nie daraŭniali. Dalej raźvivać biełaruskuju dumku i davieści jaje da sučasnaha śviedamaha stanu, było sudžana, jak ubačym nižej, tak-ža Biełarusam łacinnikam.

### § 4. — Daśledčyki Biełarusi z boku Rasiejcaŭ i pravasłaŭnyah abrusieŭšych Biełarusaŭ.

Zacikaŭleńnie Biełarusiaj z boku Rasiei až da 1863 h. było śpiarša susim małoje, a paśla krychu bolšaje, ale ahułam niaznačnaje. Było heta jak dzieła kulturnaj adstałaści Rasiei, tak i dzieła palityč-

naj viery ŭ svaju siłu. Najvažniejšaj padstavaj trymańnia Biełarusi pry Rasiei, a tak-ža dovadam rasiejskaści biełaruskaha kraju była palityčna-palicejska-militarnaja siła.

Praŭda, užo i ŭ hetym časie ad padziełu Polščy da 1863 h. z boku Rasiejcaŭ i abrusiełych Biełarusaŭ spatykajem ślady zacikaŭleńnia Biełarusiaj. Ramantyzm i tut rabiŭ svajo. Spatykajem niamała roznych drobnych staciej na temy pieravažna i badaj vyklučna biełaruskaj etnohrafii, źmieščanyja ŭ roznych časapisiach, asabliva-ž u tak zv. „Губернскихъ Ведомостяхъ", jakija z 40-ch hadoŭ pačali vychodzić pry kožnym hubernatary. Ale pracy hetyja ani z boku navukovaha, ani z boku biełaruskaj tendencyi badaj nia majuć nijakaha značeńnia. Byli heta biazdarnyja sproby dakazvać, što Biełaruś — heta kraj nia polski, a rasiejski.

I tolki druhoje polskaje paŭstańnie ŭ 1863 h. značna abudziła Rasieju ŭ kirunku zacikaŭleńnia Biełarusiaj. Rasiejskija vučonyja, časta abrusiełyja Biełarusy, asabliva etnohrafy, ciapier užo davoli značnuju źviarnuli ŭvahu na etnahrafičny charaktar Biełarusi, kab zdać sabie spravu, što heta za kraj? Voś-ža z hetaha času i pajaŭlajucca lepšyja zborniki narodnaha tvorstva Biełaruskaha narodu, jak *P. Hiltebrandta*, *M. Dmitrjeva*, *P. Bezsonova*, *I. Nasoviča* (asabliva słoŭnik i prykazki), *P. Šejna*, *A. Dembovieckaha*, *Z. Radčenko*, *Lackaha*, *Dabravolskaha*, *Nikifaroŭskaha*, *E. Ramanava* i druhich.[1])

Ale cikava ciapier adznačyć charaktar hetych zbornikaŭ. Usie jany dla navuki ab Biełarusi, reč jasnaja, majuć vialikaje značeńnie. Jany dajuć ma-

---

1) Ab hetych usich hl. Карскій I i Балтромайтисъ — Сборникъ библіографическихъ матеріаловъ (выд. II), СПБ. 1904.

tarjał dla vyjaśnieńnia praŭdy ab Biełarusi, dla vyjaŭleńnia biełaruskaj nacyjanalnaj samastojnaści. Ale hetaj mecie jany służać tolki ŭbočna, prypadkova, bo meta hałoŭnaja aŭtaraŭ uspomnienych zbornikaŭ — heta vykazać „navukova“, čornym na biełym, što Biełaruś nia Polšč, a Rasieja, što mova biełaruskaja — heta adna z hutarak adzinaj rasiejskaj movy. Pry tym sama zapiś biełaruskaha narodnaha tvorstva pieravažna drennaja, tendencyjnaja, u jakoj tvorstva heta vyrazna papierakručvana na rasiejski ład. Nijakaj u ich tendencyi abjektyŭnaj, nia kažučy ŭžo biełaruskaj — nie spatykajecca. Vyniatak tut stanoviać tolki pracy A. Kirkara (Белорусское Полесье, Этнографическій взгляд на Виленскую губ. выданы ўжо ў 1858 г. і інш.), ale jon, choć pisaŭ ab Biełarusi parasiejsku (pieravažna), byŭ sam abrusiełym Biełarusam katalikom. Sapraŭdnym-ža ŭzoram navukovaj pracy ŭ halinie biełaruskaj etnohrafii służa M. Fedaroŭski, spolščany Biełarus katalik, u svaim nieśmiarotnym etnohrafičnym zborniku „Lud Białoruski“.

Šukać-ža ŭ daśledčykaŭ Biełarusi z boku Rasiei biełaruskich litaraturnych tvoraŭ u żyvoj narodnaj movie, jak heta my bačyli ŭ Biełarusaŭ katalikoŭ, nia prychodzicca. Ničoha padobnaha tam my nie spatykajem.

## § 5. — Al. Jelski, Fr. Bahuševič, J. Niesłuchoŭski i inš.

Snuć nić biełaruskaha adradžeńnia, jak bačym, praz usio XIX stahodździe prypadaje na Biełarusaŭ katalikoŭ. Hodnym nastupnikam Marcinkieviča na nivie biełaruskaj litaratury XIX st., a tak-ža ŭ niekatoraj miery i biełaruskaj dumki byŭ Al. Jelski.

1. Kali paśla paŭstańnia 1863 h. ruch biełaruski byŭ rasiejskim uradam prypynieny, *Aleksandar Jelski* ŭznoŭ naviazaŭ łučnaść z tradycyjaj Marcinkieviča i jahonych sučaśnikaŭ, a tak-ža chavaŭ hetyja tradycyi ŭ praciahu mnohich hadoŭ. Heta jon urešcie hetyja tradycyi, z narodna-ramantyčnymi biełaruskimi ideałami, pieradaŭ nova-naradžajučajsia biełaruskaj litaratury i nacyjanalnaj biełaruskaj spravie ahułam.

Al. Jelski — heta spolščany Biełarus katalik. Radziŭsia 1834 h., a pamior, majučy 82 hady, u 1916 h. u dvary svaim Zamości, u Mienščynie. Byŭ heta vialiki pryjaciel Biełarusaŭ, lubiŭ usio biełaruskaje, znaŭ dakładna biełaruskuju viosku i jaje žyćcio, a tak-ža biełaruskaje piśmienstva jak staroje, tak i novaje. Pisaŭ niamała ab Biełarusach i dla Biełarusaŭ papolsku i pabiełarusku. Blizka znaŭ Marcinkieviča, pa śmierci katoraha pierachovyvaŭ u siabie jahonyja rukapisy, a tak-ža znaŭ i druhich biełaruskich piśmieńnikaŭ i dziejačoŭ. Ad 1864 h. źbiraŭ u siabie muzej biełaruskich zabytkaŭ, siarod jakich było niamała rukapisaŭ i dakumantaŭ. Šmat rupiŭsia ab praśviecie Biełarusa i ahułam ab palepšańni jahonaj doli. Z hetaj metaj vydavaŭ jon biełaruskija knižki — prozaj i vieršam, z jakich nia ŭsie pabačyli śviet.

Samaj rańniaj drukavanaj biełaruskaj pracaj Jelskaha jość: „Pan Tadeusz". Paemat Adama Mickievicza. Pierałažyŭ z polskaha na biełaruski jazyk A. J. Kniha I. Lvoŭ. 1882". Na pačatku hetaha tvoru miž inšym spatykajem hetkija słovy aŭtara: „Czytaja „Pana Tadeusza", darahija Biełarusy, palubiciaž usim sercam svaju rodnuju, zaniadbanuju, śviatuju biełaruskuju movu, katoraja z pradvieku nia tolka była vaszaju u siołach, no jej užyvali samyje daŭniejszyje manarchi kraja i ich vialmožy. Vasz

staradaŭny biełaruski jazyk musić vart čahoś, kali možna na jaho skład pieratłumačyć najcalniejszyje paetycznyje utvory vialikich pisacielej".

Hetyja słovy jaho jak-ža prypaminajuć „Pradmovu" Fr. Bahuševiča!..

Al. Jelski pisaŭ vieršam i prozaj tak-ža cełу rad i samastojnych nievialičkich prac pabiełarusku, majučy ŭ ich na mecie narodna-praśvietnyja mety, a tak-ža zaklikaŭ narod lubić aprača movy i ŭsie svaje zvyčai, dobryja pryvyčki, pieśni, vopratku i h.d. Miž inšym sabraŭ i vydaŭ: „100 prykazak, zahadak, prydumak i gavendaŭ dla pažytku Biełaruskaha (Kryvickaha) narodu. Sabraŭ A. J. U Vilni 1908". Knižyca heta, jak bačym, užo źjaŭlajecca až u pieršym dziesiatku XX st.[1])

Dapaŭnieńniem viestak ab Jelskim moža takža służyć nam uspamin ab im, źmieščany ŭ Bieł. Vilenskim kalendary na 1917 h., jaki padajom tut calikom.

„U jaho asobie — čytajem ab A. J. u henym kalendary— zyjšoŭ u mahiłu apošni pradstaŭnik taho kirunku, da katoraha ŭ svaim časie naležyŭ Marcinkievič, Tapčeŭski, Dyboŭski, a jašče raniej — Rypinski, Čečat i inšyja. Usie jany — ideolohii „šlachockaha demokratyzmu", katory, choć i na svoj asablivy sposab, pryznavaŭ svaju pavinnaść pracavać dla biełaruskaha narodu, apiekavacca „mienšymi bratami", viaści ich pa darozie cnoty i bajaźni Božaj. U čyślenych vydańniach svaich drukavanych pabiełarusku prozaj i vieršam, Jelski za apošnija niekalki dziesiatkaŭ hadoŭ źviartaŭsia da narodu

---

1) Карскій III, 3, 135 — 140 i Wielka Powsz. Encykl. Ilustrow. pad słovam A. Jelski.

A. Jelski pisaŭ tak-ža i papolsku: „O fabryce szkła i zwierciadeł w Urzeczu" i „O pasach słuckich".

z haračym pryzyvam pazbycca błahich nakłonnaściaŭ, asabliva-ž najhoršaha voraha našaha—pjanstva („Słova ab praklataj harełcy“ i inš.). Pavučajučy narod u svaich biełaruskich brašurkach, jon nie zychodziŭ z klasavaha stanovišča i hetym byŭ blizki Marcinkieviču. Ale ŭ svajej ideolohii zaŭsiody staraŭsia apiracca na chryścijanskaj navucy, i heta davała jamu mahčymaść krytyčnym vokam hladzieć na svoj ułasny stan, katory Jelski paznaŭ byŭ lišnie dobra i davoli ciomnymi farbami admalavaŭ u svajej „Historyi šlachty“. Krytykujučy, Jelski rabiŭ heta z bolem serca; asabliva baleła jamu duša, hledziačy na toje, jak apalačanaja šlachta adychodziła ŭsio dalej ad biełaruskaha sialanstva, jak miž jeju i našym narodam vyrastaje štoraz vyšejšy mur, uzmacoŭvajecca zmahańnie; ščyry chryścijanin, jon žadaŭ brackich adnosinaŭ miž vioskaj i dvarom i vieryŭ, što jany mohuć zapanavać tolki na hruncie zbližeńnia šlachty da sialanstva, pramaŭlajučy da „mienšych bratoŭ“ u ich rodnaj biełaruskaj movie.

Jelski ščyra kachaŭ rodny kraj i ličyŭ, što pavinnaść žycharoŭ našaj ziamlicy — pracavać dziela lepšaj doli hetaj apošniaj. Jašče ŭ 80-tych i 90-ych hadoch jon pisaŭ ab hetym u staćciach, drukavanych u pieciarburskaj polskaj hazecie „Kraj“.

Šv. p. Aleksandar Jelski—heta byŭ žyvy most, jaki złučaŭ našu ciapierašniuju pracu i ciapierašni ruch z cełaj plejadaj daŭniejšych pracaŭnikoŭ na rodnaj nivie. Bajučysia radykalizmu „maładych“, jon, adnak, razumieŭ ich i ščyra spahadaŭ im, zychodziačysia z imi na acency sučasnaj palityki denacyjanalizavanaj krajovaj intelihiencyi. Staŭlajučy pieradusim praŭdu i spraviadlivaść, jon nia moh zhadziccca z tym, što heta intelihiencyja za kroški navuki zabiraje ŭ našaha narodu jaho nacyjanalnuju dušu, zabiraje jaho matčynu movu i hetak abkradvaje

z najdaražejšych skarbaŭ. I nia majučy mahčymaści pryłučyć svaje słabiejučyja siły da raboty „maładych“, jon u pastajannaj pierapiscy z imi pasyłaŭ im svaje ŭvahi i rady, pryzyvajučy da aściarožnaści, razvažlivaści i chryścijanskaha miłavańnia navat svaich vorahaŭ. Kali-ž dla hramadki biełaruskich pracaŭnikoŭ u Vilni nastupali ciažkija mamenty, jon śpiašyŭ i z matarjalnaj pomačču, daviarajučy im svaje źbieražonyja hrošy.

U vadnym z pisiem, pisanym kolki hod tamu nazad, Jelski vykazvaŭ ščyry žal z pryčyny taho, što rasiejskija zakony nie dajuć jamu spoŭnić staruju jaho dumku: usie svaje hrošy pamiaścić takim sposabam, kab za ich paśla jaho śmierci možna było naładzić karysnuju dla akaličnych biełaruskich viosak ustanovu — ratunkovy kamitet, balnicu, ci inšaje.

Ščyry syn Ziamli Biełaruskaj, jon išoŭ zaŭsiody prostaj darohaj, vykazvajučy adkryta svaje pahlady, svaju luboŭ da narodu Biełaruskaha, — i navat najhoršyja vorahi biełaruskaha adradžeńnia nia śmieli kidać kamieńniami na jaho rabotu, a paśla śmierci ŭspamianuli jaho dobrym słovam, jak zasłužanaha hramadzianina Kraju“.[1])

2. I tak pavoli raźvivałasia biełaruskaja dumka ŭ biełaruskaj litaratury bolš mienš praz uvieś XIX viek. Dumka hena, pačaŭšysia ŭ doślедach, jak my nazvali, navukovaha ramantyzmu, praz ramantykaŭ-litaratataraŭ, jakija ŭ pryhožaj, užo biełaruskaj formie, vyražali svaju luboŭ da Biełaruskaha narodu i vyražali svoj ščyry jamu spohad, až urešcie praz *Fr. Bahuševiča* (1840—1900), jaki, jak hodny spadkabiernik henaj našaj minuŭščyny, vyražanaj jaho-

1) Беларускі Календар на 1917 г. Вільня, 1916.

nymi papiarednikami, złažyŭ jaje ŭ strojnuju cełaść, pahłybiŭ jaje i ŭ mastackaj biełaruskaj formie, u silnych słovach, u svajej „Dudcy“ i „Smyku“ adrysavaŭ sucelny abraz nacyjanalnaj asobnaści Biełaruskaha narodu i jahonuju horkuju dolu i stvaryŭ hetym nacyjanalnuju asnovu biełaruskaha renesansu, biełaruskaha sučasnaha nacyjanalna-śviedamaha adradžeńnia.

Fr. Bahuševič, jak bačym, pryhoža zaviaršyŭ biełaruskuju dumku XIX-ha st. i pieradaŭ jaje stahodździu nastupnamu XX-mu. Bahuševič—heta tvarec, heta pačynalnik i patryarch biełaruskaha adradžeńnia. Pry hetym nie zabyvajma, što jon tak-ža Biełarus katalik, što jon całaviek chryścijanskaj kultury.[1])

3. Małodšym sučaśnikam Jelskaha i Bahuševiča źjaŭlajecca *Jan Niesłuchoŭski* (Janka Łučyna) (1851—1897), tak-ža Biełarus katalik, rodam z Mienska. Byŭ heta vydatny biełaruski paet-liryk, jaki vabić nas krasoj svaich vieršaŭ, mastactvam formy i asablivaj paetyckaj miakčynioj.

Praca J. Niesłuchoŭskaha ŭ biełaruskim hurtku, jaki tady isnavaŭ u Miensku i vioŭ nacyjanalju biełaruskuju pracu, była nadta vydatnaj i svajej nacyjanalnaj duchovaj haračynioj zachoplivała navat druhich mienš śviedamych Biełarusaŭ. Śmieła možna skazać, što ŭ hetym Mienskim biełaruskim hurtku, da katoraha naležyli takija siły, jak vydatny bieł. vučony M. Daŭnar-Zapolski, inž. A. Słupski, archeoloh H. Tatur, etnohraf P. Dziamidovič i mnohija inšyja, *najsilniejšym indyvidualna ŭ vyjaŭleńni biełaruskaje nacyjanalnaści*, byŭ naš paet

1) Ab im hl. maju brašuru: Fr. Bahuševič. Jaho žyćcio i tvorčaść. Vilnia, 1930.

Janka Łučyna, jak jon sam siabie nazvaŭ.[1]) Niesłuchoŭski tak-ža kančaje XIX st. u biełaruskim ruchu, ale i pačynaje XX. Zbornik jaho vieršaŭ „Viazanka“ vychodzie ŭ śviet 1903 h. ŭ Pieciarburzie.

U kancy XIX st. pracavali jašče na biełaruskaj nivie, ab jakich my nia ŭspaminali, tak-ža Biełarusy kataliki: viedamy narodavolec revalucyjaner Ihnat Hryniavicki (1856—1881), a tak-ža biełaruski paet Adam Hurynovič (1869—1894).

Pry hetym treba adciemić, što Hryniavicki, Jelski i Niesłuchoŭski byli ŭžo duža blizka da biełaruskaha nacyjanalnaha pačućcia, Bahuševič byŭ tvarcom biełaruskaj sučasnaj nacyjanalnaj idei, a Hurynovič — heta jak-by pieršy paniatlivy jaho vučań, nacyjanalna śviedamy Biełarus.

## § 6. — Pryčyny, dziela jakich pačynalnikami biełaruskaha adradžeńnia źjaŭlajucca Biełarusy kataliki abodvych abradaŭ.

Jak my bačyli vyšej, biełaruskaje adradžeńnie, jakoje siejełasia i zaradžałasia na praciahu XIX st., rod svoj viadzie pradusim ad Biełarusaŭ katalikoŭ. Zaznačajem my heta nia dziela jakoha dakoru Biełarusam pravasłaŭnym, siarod jakich siańnia tak mnoha vydatnych pracaŭnikoŭ na biełaruskaj nivie, jakich navat užo siańnia ahułam bolš, jak katalikoŭ, ale dziela taho, kab na hetuju cikavuju i tak niedaśledžanuju ŭ biełaruskim žyćci źjavu źviarnuć uvahu dumajučaha hramadzianstva i vyjaśnić jaje, a takža dziela taho, što biełaruski chryścijanski ruch, jakoha tut pišam vytoki, historyju i dziejnaść, u ja-

---

1) R. Ziemkievič — Jan Niesłuchoŭski (Janka Łučyna) i jaho niaviedamyja vieršy: „Нёман“, Luty, 1932. Vilnia.

kim paźniej užo pracujuć u pieramiežku kataliki z pravasłaŭnymi, —naviazaŭ duchovy kantakt ź henymi-ž Biełarusami katalikami, z ich prac čerpaŭ natchnieńnie i ahułam pačaŭsia ad Biełarusaŭ katalikoŭ.

Pradvieśnikaŭ biełaruskaha adradžeńnia, kulturna, a časam i palityčna spolščanych, Palaki prosta ŭvažajuć za svaich, za Palakoŭ. Typovym i najpavažniejšym pradstaŭnikom hetkaj dumki jość Lavon Vasileŭski, jaki za Palakoŭ „i kulturalnie i narodovościovo" ŭvažaje navat Bahuševiča (i Niesłuchoŭskaha), pryznajučy im adnačasna, što jany začali kirunak u biełaruskaj litaratury „narodovo-białoruski" i što stajali „na stanovisku odrębności narodovej białoruskiej.[1]) Naturalna, hetki pahlad supiarečny sam u sabie, bo jak-ža Palak „i kulturalnie i narodovościovo" moža tvaryć biełaruskuju nacyjanalnuju dumku?! A kali-b i tak było sapraŭdy, dyk musili-b być niejkija asablivyja pryčyny hetkich pastupkaŭ henych „Palakoŭ". Ale ab hetym usim, reč zrazumiejaja, Palaki maŭčać, ahraničvajučysia tolki da biespadstaŭnaha ćvierdžańnia. Dy i padstaŭ tut nijakich niama i być nia moža. Kožnamu jasna, što spolščany Biełarus usiožtyki Biełarus, a nie Palak.

Z hetkim pahladam polskim na pradvieśnikaŭ našaha adradžeńnia schodzicca pahlad i rasiejski. Prykładam moža słužyć Pypin,[2]) i mnohija inšyja,

---

1) Leon Wasilewski – Litwa i Białoruś. Kraków. Ab Bahuševiču i Niesłuchoŭskim jon kaža: „Utwory dwuch tych pisarzy zasługują na szczególną uwagę, jako źwiastuny nowego etapu rozwoju piśmiennictwa białoruskiego — literatury narodowo-białoruskiej, jakkolwiek obydwaj ci autorowie faktycznie byli Polakami i kulturalnie i narodowościowo", bač. 276—277.

2) А. Пыпин — Исторія русской этнографіи, т. IV, СПБ, 1892.

a ŭ ich liku adčaści i naš Karski, naskolki jon vyjaŭlaje ŭ hetaj spravie svoj pahlad palityčny.

Adzin i druhi pahlad zrazumiełyja: heta pahlady palityčnyja.

Ale najbolš tut nas pavinien cikavić u hetaj spravie pahlad biełaruski. Śćviardžajuć, što biełaruskaje adradžeńnie vyvodzicca ad Biełarusaŭ katalikoŭ i padajuć tłumačeńnie hetaha cikavaha źjavišča: biełaruski historyk U. Ihnatoŭski i biełaruski publicyst-palityk A. Ćvikievič. Voś-ža pavodle ich: źjavišča heta calikom tłumačycca tahačasnymi hramadzkimi, ekanamičnymi i palityčnymi varunkami. Biełaruskaja intelihiencyja za časaŭ polskaha peryjadu našaj historyi spalanizavałasia. Ducha'ienstva unijackaje, nie havoračy ŭžo ab łacinskim, pajšło pa tejža darozie. Ale hetyja spalanizavanyja Biełarusy adnak pieršyja i pačali ŭznoŭ snuć śpiarša niaśviedamuju, paśla paŭśviedamuju i ŭreščie całkom śviedamuju biełaruskuju nacyjanalnuju dumku.

Kali Biełaruś u kancy XVIII st. paśla razboru Polščy apynułasia pad Rasiejaj i kali nastupiła skasavańnie Unii na karyść rasiejskaha pravasłaŭja, dyk biełaruskaja pravasłaŭnaja intelihiencyja była ahułam z svajho pałažeńnia zdavolena, bo jana była da Rasiei zbližana i vieraj i movaj, katoraja, jak svajackaja movie rasiejskaj, lohka pazvalała zamianić siabie na movu dziaržaŭnuju rasiejskuju. Heta ŭsio ŭ vyniku davała całkom dobruju mahčymaść henaj intelihiencyi vyhodna ŭkładać svaje asabistyja žyćciovaha charaktaru spravy.

Susim nia toje było tady z Biełarusami: vieraj katalikami, a movaj časta mocna spolščanymi. Jany chutka pryvyknuć da čužoj kulturaj i vieraj Rasiei nie mahli. Miž imi i Rasiejaj supolnaha nia było aničahusieńki. Jany chutčej ahladalisia jašče ŭznoŭ na Polšč. Jany časta navat aktyŭna, zbrojna vystu-

pajuć za Polšč, a prynamsi razam z Polščaj, praciŭ Rasiei. Jaskravym dokazam hataha služać Kast. Kalinoŭski i asabliva patryarch naš Fr. Bahuševič, jakija biaruć učaście ŭ polskim paŭstańni 1863 h. Ale paśla niaŭdačy jak pieršaha (1830), tak i druhoha polskaha paŭstańnia, biełaruskaj katalickaj spolščanaj intelihiencyi svaje nastroi, svaje dumki treba było papraŭlać i davać im susim inšy, novy kirunak. Dla ich užo było jasna, što Polšč na Biełaruś, na ich ziemli nia viernіecca, što Rasieja tut umacoŭvajecca nadoŭha, a što zhadzicca z hetym i zrabić Biełaruś dla jaje kulturnaj i ekanamičnaj mahutnaści zvyčajnym matarjałam tak-ža niamožna. Biełarusy kataliki (intelihienty), choć spolščanyja, takim čynam, varunkami tahačasnymi prymušany byli ŭhłybicca ŭ minuŭščynu svajho kraju, pryhledzicca bližej da historyi svajho Biełaruskaha narodu, z jakoha jany vyjšli i vyjaśnić, jak śled, da hetaha narodu svaje adnosiny. Adhetul i zradziłasia ŭ ich biełaruskaja dumka. Bližejšaje paznańnie praŭdy ab narodzie, ab krai kiravała ich na biełaruski šlach.

Ale heta, kali tak možna skazać, tolki častka tych pryčyn, jakija panukali Biełarusaŭ katalikoŭ snuć biełaruskuju dumku. Heta pryčyna, jak bačym, charaktaru palityčnaha. Ale jošć jašče inšyja, pradusim pryčyny hramadzka-ekanamičnaja, jakija takža zmušali ich stanavicca na darohu biełaruskuju, zbližacca da narodu i z im snuć dumku ab lepšaj budučyni, ab supolnym vyzvaleńni.

Biełaruskaja spolščanaja katalickaja intelihiencyja, dziakujučy palityčnym varunkam, na Rasieju hladzieła kryva, a milej na Polšč. Ale ekanamična jana jašče całkom była źviazana z polščynaj i z polskim dvarom. Dy pryjšoŭ čas, što i tut varunki źmianilisia radykalna i što dvor hety pierastaŭ ich

trymać pry sabie, bo trymać ich užo nia mieŭ ani siły, ani patreby.

Skapitalizavanyja i zmechanizavanyja haspadarki polskich pamieščykaŭ na Biełarusi šmat lišnich intelihientaŭ z drobnaj šlachty adpraŭlali z dvaroŭ, jak całkom lišnich. Voś heta intelihiencyja bieł. katalickaja išła ŭ horad i tam dałučałasia da tych hurtkoŭ, často revalucyjnych, jakija ducham jej byli najbližejšyja — nia tolki da polskich, ale i da biełaruskich. Intelihiencyi hetaj užo sapraŭdy najbolš była adpaviednaj ideja biełaruskaja, bo jana zaŭsiody da biełaruskaha narodu stajała najbližej.

Urešcie ŭ kancy XIX st. uzmohsia i kapitalizm rasiejski, jaki raspoŭśsia pa Biełarusi i adčaści vycisnuŭ adtul i niaznačna asłabiŭ kapitalizm polski. Heta znača, što pryjšła trudnaść dla Biełarusaŭ užo z druhoha boku, jakaja, dziela vyšejuspomnienych pryčyn, dla spolščanych Biełarusaŭ katalikoŭ była jašče ciažejšaj, jak henaja minuŭšaja polskaja.

Takim čynam samo žyćcio, sama ekanomika zmušała dumajučaha intelihienta Biełarusa katalika šukać daroh i sił vyzvaleńnia. Idei hetyja sami saboj užo intelihiencyju hetu źviazali jašče bližej z biełaruskim narodam, jaki pryhniataŭsia polskim, a jšče bolš rasiejskim panam i rasiejskim čynoŭnikam i ekanamična i kulturna. Pan i čynoŭnik u asobie biełaruskaha sielanina bačać pradstaŭnika nia tolki čužoj im hramadzkaj hrupy, ale tak-ža pradstaŭnika čužoj im i asobnaj nacyi. Takim čynam narodnictva na Biełarusi ŭ kancy XIX st. uznoŭ, jak i raniej, pavinna było pastavić razam jak spravu sacyjalnuju, tak i nacyjanalnuju. Samo saboj zrazumieła, što narodnik na Biełarusi, jakim byŭ tady pradusim Biełarus katalik, kali chacieŭ blizka padyjści da sielanina i być dla jaho zrazumiełym, musiŭ karystacca biełaruskaj movaj i tvaryć biełaruskuju kulturu. Na-

rodnikam-ža tady byŭ, jak my bačyli, spolščany Biełarus katalik.[1])

Niamała tak-ža spryjaŭ Biełarusu kataliku kiravać svaje dumki ŭ biełaruski bok i prašled rasiejskim uradam śpiarša Unii, jak viery ŭsiož biełaruskaj, a ŭrešcie i łacinskaha katalictva. Heta zmušała jaho da samaabarony i viery i nacyi. A kab baranić što, dyk treba jaho znać. Voś-ža abarona i ad ucisku relihijnaha viała prosta i da svajho rodu śviedamaści nacyjanalnaj. Navat taki revalucyjaner, jak Kalinoŭski, zaklikaje baranić Uniju ad praśledu maskoŭskaha, jak vieru dziadoŭ svaich.

Ale da ŭsiaho hetaha musim jašče dadać nastupnaje. Peŭnie-ž, varunki, u jakich čałaviekadzinka, ci čałaviek-narod, ci hramadzianstva žyvie, dziejać na jaho duža značna, adnak nie kasujuć jaho voli, jaho indyvidualnaści. Varunki, u jakich apynuŭsia naš narod z svajej intelihiencyjaj u XIX st., jak my bačyli, i jak heta apisali ŭspomnienyja biełaruskija aŭtary, adyhrali vialikuju rol u tym kirunku, što ŭ vialikaj miery byli pryčynaj abudžeńnia ŭ katalickaj napoŭspolščanaj biełaruskaj šlachty biełaruskaj dumki, choć u ahulnych rysach, choć u zarodku. Adnak nie adny tut hetaha dakanali pryčyny charaktaru palityčnaha, hramadzka-ekanamičnaha i relihijna-kulturnaha. Da hetych pryčyn musim dadać jašče adnu — heta ŭpłyŭ na dušy henaj našaj napoŭzdenacyjanalizavanaj intelihiencyi zachodniaj, katalickaj kultury, tak ščylna tady złučanaj z ramantyzmam, a tak-ža ŭpłyŭ tych z Zach. Eŭropy nacyjanalna-vyzvolnych ruchaŭ, jakija šyroka raź-

---

1) A. Цьвікевіч -- „Западно-Руссизм“, бач. 184—190; 306—308.

У. Ігнатоўскі — Гіст.Бел. ў XIX і ў пач. XX ст. Менск, 1928. бач. 84—94; 152—162; 181—191.

livalisia pa śviecie, dapłyvali da Biełarusi i zachoplivali ŭ pieršuju čarhu biełaruskuju spolščanuju katalickuju intelihiencyju. Intelihiencyja heta, praŭda, časta była revalucyjnaj, ale ahułam idealistyčnaj i na't katalickaj, jak Kastuś Kalinoŭski, bo-ž marksyzm, što nios matarjalistyčny śvietapahlad, tady jšče ŭ nas byŭ tolki ŭ pialonkach.

Voś-ža dziela vyšejvyličanych pryčyn, fakt astajecca faktam, što adradžeńnie biełaruskaje viadzie svoj rod z Biełarusaŭ katalikoŭ. My śćviardžajem heta razam z inšymi aŭtarami. A robim heta dziela taho, jak užo ŭspomniena vyšej, što Bieł. Chr. Ruch, da jakoha tut apisańnia prystupajem, zradziŭsia i čerpaŭ svaju siłu i natchnieńnie imienna z henaj našaj chryścijanska-katalickaj minuŭščyny.

RAZDZIEŁ II.

## Pačatki śviedamaha biełaruskaha nacyjanalnaha ruchu i Biełarusy kataliki.
*(1900—1910).*

### § 1. — Fr. Bahušević i pačatki biełaruskaha adradženskaha ruchu.

Fr. Bahušević pamior, jak viedajem, u 1900 h. Hod hety sapraŭdy symboličny. Hod hety — heta rubież, miaža, ad jakoj pačynajecca novy XX viek: novy ŭ rachunku času i novy ŭ žyćci Biełaruskaha narodu. Fr. Bahušević, adchodziačy na toj śviet, pakinuŭ svajmu narodu testamant jahonaha adradžeńnia.

Fr. Bahušević padabraŭ žyvyja rastki biełaruskaha žyćcia z XIX st., ahledziŭ ich i pryščapiŭ na całkom novy, śviedama nacyjanalny i adradženski hrunt. Dakanaŭ jon hetaha ŭ svajej nieśmiarotnaj „Bieł. Dudcy" i „Bieł. Smyku".

Fr. Bahušević, u pracivienstvie da svaich mnohich papiarednikaŭ, užo ad narodu nie addzialajecca svajej klasovaściaj-šlachockaściaj, a čujecca z narodam niečym adnym, całkom supolnym i nieraździelnym. Dla jaho mova biełaruskaja — heta ŭžo nia mova „kmiotków", ale mova biełaruskaja, takaja, „jak i kožnaja inšaja", mova samastojnaja, a da narodu jon nia kaža ŭžo „vy i vaša mova", ale „my i mova naša". Słovam, Fr. Bahušević užo całkom

źlivajecca z narodam, ad imia jaho havoryć, dy bolš taho — jon u tvorach svaich sam narod havaryć ab sabie zmušaje. U tvorach Bahuševiča my ŭžo spatykajem dumki ab ideale poŭnaha biełaruskaha adradžeńnia: jak palityčna-hramadzkaha, tak i kulturna-nacyjanalnaha. I kali ab hetych ideałach nie napisana tam vyrazna, dyk dumki aŭtara, lohična ich raźvivajučy i ŭ ich unikajučy, na heta pakazvajuć całkom jasna. U asnovu hetaha biełaruskaha adradženskaha ideału Bahuševič kładzie pradusim adradžeńnie nacyjanalna-kulturnaje: „Nie pakidajcie movy našaj biełaruskaj, kab nia ŭmiorli" — kaža jon.

Klič hety biełaruskaha Patryarchi byŭ pačuty šyroka. „Dudka" i „Smyk", vydavanyja dziela cenzurnych pryčyn nia ŭ kraju, a zahranicaj, šyroka raschodzilisia pa šerych biełaruskich vioskach, budziačy i ŭśviedamlajučy ciomnych synoŭ jaje da śviedama nacyjanalnaha žyćcia. „Dudka" i „Smyk" — heta byli badaj adzinyja biełaruskija knižki, jakija słužyli abudžeńniu ŭ narodzie jaho nacyjanalnaj śviedamaści ŭ pieršym dziesiatku XX st. Usia, badaj biaz vyniatkaŭ, biełaruskaja intelihiencyja ŭ hetym časie nacyjanalna ŭśviedamłałasia dziakujučy Bahuševičavaj „Dudcy" i „Smyku". I siańniešnija mnohija staryja dziejačy na nivie biełaruskaha adradžeńnia śviedamaść svaju viaduć pieravažna ad tych-ža Bahuševičavych knižak.

## § 2. — Dva kirunki: evalucyjny i revalucyjny.

Pasłušnyja kliču Bahuševiča, na nivie biełaruskaj siam i tam pačali pajaŭlacca biełaruskija pracaŭniki-dziejačy. Byli heta śpiarša, tak-ža badaj vyklučna, Biełarusy kataliki. Ale ŭžo ŭ ich psycholihii namiačajecca roznica. U ich jak razumieńnie samoj

sutnaśai adradžeńnia, tak i metody, sposaby da jaho viadučyja ŭžo nie adnolkavyja, a roznyja. U pracy biełaruskich adradžencaŭ pieršych piaci hadoŭ XX st. ŭžo pajaŭlajucca dva kirunki: evalucyjny — kirunak, što bolš spadziavajecca zrabić dabra dla Biełaruskaha narodu pradusim darohaj kulturnaj, tvorčaj pracy i revalucyjny — kirunak, što bolšuju maje vieru ŭ siłu vonkavuju, u revalucyju.

Ale mylaŭsia-b toj, chto-b hetyja dva roznyja taktyčna i ideolohična biełaruskija kirunki razumieŭ pa sučasnamu, jak kirunki, majučyja svaje asobnyja prahramy i svaje asobnyja masavyja arhanizacyi, źviazanyja svaimi ŭłasnymi asobnymi statutami. Nie. Heta byli nievialičkija hrupki ludziej, jakija, praŭda, adčuvali miž saboj roźnicy ŭ razumieńni biełaruskaj spravy, ale heta razumieńnie było prynamsi da 1905 h., čysta teoretyčnaje i pieravažna taktyčnaje. Treba viedać, što ŭsim tady Biełarusam išło pradusim ab toje, kab na niekaha apiorcisia, kab znajści siakich-takich sajuźnikaŭ, prychilnikaŭ, spahadčykaŭ, bo-ž sami byli vielmi słabyja, jak ludźmi, tak i hrašmi. Dyk voś, zrabiŭšy choć teoretyčny padzieł ideolohičny, pieršyja dziejačy biełaruskjja, lahčej mahli znajści sabie aporu ŭ palakoŭ, rasiejcaŭ, ukraincaŭ, litoŭcaŭ, bo mahli hetaj apory šukać u adpaviednych hramadzkich i palityčnych hrupach uspomnienych narodaŭ, jak levych, tak i pravych.

Słovam, padzieł ideolohičny pieršych biełaruskich dziejačoŭ — heta chutčej padzieł rolaŭ, padzieł pracy. I tak jano było sapraŭdy.

Vobak z „Bieł. Revalucyjnaj Hramadoj“, jakaja paŭstavała ŭ Pieciarburzie i ŭ Miensku ŭ 1902 h. i ŭ 1903 hodzie była nazvana „Bieł. Sacyjalistyčnaj Hramadoj“, jakaja nia mieła jašče pisanaj prahramy i ŭ jakuju śpiarša ŭvachodzili niamnohija adzin-

ki biełaruskich adradžencaŭ, — isnavała takaja-ž biełaruskaja hrupa ŭžo, tak-ža nia majučaja ani apracavanaj na papiery prahramy, ani statutu, katalickaja, jadro jakoj miaściłasia ŭ Kat. Duch. Akad. ŭ Pieciarburzie, u skład jakoha ŭvachodzili tak-ža niamnohija i tak-ža sposabam śpiarša nie arhanizavanym biełaruskija studenty hetaj Akademii.

I voś-ža dla hetych abudvych kirunkaŭ biełaruskim drukavanym słovam, jakoje niesła biełaruskuju narodnuju śviedamaść u narod, byla taja-ž „Dudka" i „Smyk" Fr. Bahuševiča. Adznakaj-ža roznicy ideolohičnaj hetych kirunkach było toje, što aprača supolna i adnolkava cenienaj „Dudki" i „Smyka", sacyjalisty pašyrali ŭ narodzie revalucyjnyja, u duchu sacyjalistyčnym adozvy i knižycy, a kataliki biełaruskija knižycy źmiestu relihijnaha, z abudžańniem narodnaj śviedamaści, umacniajučy ŭ narodzie chryścijanskuju navuku i jaje etyku, jak padstavy ŭsiakaha adradžeńnia.

I što dziŭna, — što pradstaŭniki hetych u teoryi sapraŭdy roznych kirunkaŭ, u praktycy hetyja roznicy davali ŭzajemna adčuć nianadta. Žyli dziŭna zhodna i adzinadušna. Niekatoryja z ich, jak ubačym nižej, pracavali ŭ pieramiešku i adnačasna byli i hramadzistymi i katalikami.

## § 3. — I „sacyjalisty" i „kataliki".

Pieraličajem tut dla prykładu niekalkich biełaruskich dziejačoŭ i piśmieńnikaŭ z pačatku našaha XX st., kab vykazać, jak sapraŭdy mała miž saboj čym rożnilisia ŭ pracy i ŭ dumkach pradstaŭniki ŭspomnienych dvuch kirunkaŭ.

Pradusim niekalki ŭvah ab sacyjaliźmie „hramadaŭcaŭ". Sprava ŭ tym, što bolšaść henych „sa-

cyjalistaŭ", nia byli praŭdzivymi sacyjalistymi-marksistymi, jakija vyznavali-b matarjalizm, narodnaść razhladali-b jak niešta prynamsi druharadnaje, kali nie całkom lišniaje i jakija imknulisia-b da sacyjalistyčnaj haspadarki na Biełarusi. Hetaha, paŭtarajem, biełaruskija „sacyjalisty" nia mieli. Našy henyja sacyjalisty byli pieravažna zvyčajnyja demakraty-narodniki, a najvyžej radykały i revalucyjanery.

1. *Karuś Kahaniec.* Sapraŭdnaje jaho proźvišča Kazimier Kastravicki. Katalik. Rodam z Mienščyny. Pamior 20.V.1918 h. ŭ falv. Jucki, blizka Kojdanava. Pachavany ŭ Navasiołkach. Viedamy ŭ biełaruskim adradžeńni, jak piśmieńnik i jak dziejač. Na litaraturnaj nivie vystupaje jašče ŭ 1893 h., kali piša svaju „Pramovu", padobnuju da „Pradmovy" Bahuševičavaj, nadrukavanuju ŭ „Našaj Nivie" ŭ № 51—52, 1909 h. U hetaj „Pramovie" svajej Kahaniec z haračym patryjatyzmam zaklikaje „synoŭ ziamli biełaruskaj" lubić i šanavać svaju movu, pracavać dziela dabra Biełarusi i imknucca da adradžeńnia biełaruskaha narodu. Ad hetaj pramovy sapraŭdy vieje niejkaj asablivaj siłaj i śviežaściaj. I siańnia jašče nie straciła jana svajho značeńnia. Biełaruskija tvory Kahanca drukujucca ŭ kancy XIX i ŭ samym pač. XX st. u roznych časapisach rasiejskich, a paśla ŭ roznych biełaruskich vydańniach i časapisach, jak „Naša Niva", „Volnaja Biełaruś (1917—1918), a paśmiertnyja ŭ hazecie „Biełaruś (1919 i 1920). Kahaniec — apaviadańnik, liryk i dramaturh.[1])

U 1904 h. vychodzić u śviet, rukapisnaja, adbivanaja na hektohrafie na 6 bačynkach, „Kaladnaja Pisanka", u jakoj siarod inšych vieršaŭ užo spaty-

---

1) М. Гарэцкі — Гіст. Бел. Літ., bač. 135.

kajem słaŭnuju malitvu Kahanca: „O Boža, Spasie naš“. U hetaj malitvie piaśniar horača molić Boha, kab vyzvaliŭ Biełarusaŭ z niavoli, kab zbudziŭ ich ad snu, kab adkryŭ im vočy i pakazaŭ praŭdu. Hetaja malitva-pieśnia siańnia ŭžo piajecca ŭ biełaruskich nabaženstvach u kaściele śv. Mikałaja ŭ Vilni.

U vieršy „Naš symbol“ Kahaniec horača kliča zmahacca „za rodnu krainu, zvyčaj i movu“; zaklikaje tak-ža „hrudździu stavać“ za vieru. Pad vierajža piśmieńnik razumieje relihijnuju Uniju, jakoj byŭ vialikim prychilnikam. Piaru jahonamu naleža artykuł: „Parada“, u jakim jon vyrazna zaklikaje narod Biełaruski da Unii.[1])

Piaru Kahanca naležać tak-ža dva relihijnyja vieršy: „Pieśnia Ranišniaja“ i „Pieśnia Viačerašniaja“. Napisany, jak vidać, pavodle takich-ža polskich. Vierš i mova ahułam dobryja.

Kahaniec byŭ čałaviek duža relihijny. Nazyvaŭ siabie unijatam. Maliŭsia z biełaruskaj rukapisnaj knižycy, jakoj malitvy sam napisaŭ.

K. Kahaniec mieŭ, mo‘ jašče nia susim śviedama, ideały biełaruskija palityčnyja niezaležnickija. U ŭspomnienym vieršy „Parada“, jak kaža Karski[2]) jon imkniecca adnavić uniju, a tak-ža „побуждает отделится от Россiи. Вообще он большой сепаратист и ненавистник всего русскаго“. A Karski zvyčajna tak nazyvaŭ niezaležnikaŭ.

Peŭnie-ž, hetki čałaviek moh być sapraŭdnym revalucyjaneram, ščyrym, idejnym zmaharom za Biełaruś, ale nia moh jon być sacyjalistym-marksistym — choć naležyŭ da „Sac. Hramady“ i, jak vidać z jaho tvoraŭ i charaktaru, takim sapraŭdy nia

---

1) Карскiй III, 3 bač. 400—401.

2) Карскiй — tam-ža III, 3.

byŭ. Faktyčna heta byŭ chryścijanin-adradženiec, blizki da ideolohii paźniejšaj BChD.[1])

2. *Ivan Łuckievič* (28.V.1881—20.VIII.1919). Katalik, rodam z Miensku. Heta adzin z vydatnych pradstaŭnikoŭ „Bieł. Sac. Hramady" i adzin z haloŭnych zakładčykaŭ jaje. Ale i jon, padobna jak Kahaniec, u vialikaj miery razam i „sacyjalist" i „chryścijanin". Praŭda, jon tvora „Bieł. Rev. Hramadu", ale adnačasna znosicca z Mitr. Šeptyckim u Lvovie i viadzie z im narady ab relihijnaj Unii na Biełarusi. Jon pryjmaje čynnaje ŭčaście ŭ zabastoŭkach na Biełarusi ŭ 1905 hodzie, ale adnačasna znachodzicca ŭ blizkich adnosinach z biełaruskimi katalickimi ksiandzami, jakich zaachvočvaje da relihijnaj u biełaruskim duchu pracy siarod svajho narodu. Jon paddzieržyvaje znosiny z sacyjalistymi rasiejskimi i polskimi, padtrymlivaje kirunak bieł. sacyjalistyčny, paŭstaŭšy z „Bieł. Rev. Hramady", ale adnačasna, jak ubačym u nastupnym addziele hetaj pracy, robić zachady kala arhanizavańnia biełaruskaha katalickaha časapisu, jaki, jak viedajem, u 1913 h. sapraŭdy paŭstaje ŭ Vilni i zaviecca „Biełarus".

Urešcie zmoranv pracaj na nivie biełaruskaha adradžeńnia, Ivan Łuckievič dastaje suchot i ŭ 1919 h. ŭmiraje ŭ Zakapanym, kudy vyjechaŭ na leki. I voś-žə tut musim adznačyć, što ŭmiraje jon, jak dobry chryścijanin, katalik, pryjmajučy śv. Tajny. „Pavinšujcie mianie, ja siahońnia pryčaściŭsia", prahavaryŭ jon cichim, chrypłym hołasam da siaścior Julii i Lali Menke z Vilni, jakija apiakavalisia im

---

1) Ab Kahancu niamała raskazaŭ mnie hram. Advard Budźka, jaki znaŭ jaho asabista.

až da śmierci[1]) i pa śmierci pachavali jaho ŭ tymža Zakapanym.

Dyk, pytajem, ci možna hetaha čałavieka zaličyć u vuzkija partyjcy, zrabić z jaho sacyjalista-matarjalista ŭ ścisłym razumieńni hetaha słova? Jasna, što nie. I tut skažam toje, što i raniej — revalucyjaneram, radykałam Iv. Łuckievič u mieru patreby i mahčymaści moh być i byŭ sapraŭdy, ale sacyjalistym-matarjalistym nikoli.

3. *Ciotka*. Sapraŭdnaje proźvišča: Aloiza Paškievičanka. Rodam z Lidčyny (Stary Dvor, Ščučynskaha pav.) z katalickaj biełaruskaj šlachty (1876 — 5.II.1916). Heta piaśniarka i dziejačka tak-ža mnohimi zaličajecca da sacyjalistak-marksistak. Ale i hety pahlad falšyvy. Ciotka — pradusim biełaruskaja narodnaja revalucyjanerka idealistka. Praŭda, Ciotka naležyła da Sac. Hramady, ale jana była revalucyjanerkaj-patryjotkaj, a nie marksystkaj u značeńni mižnarodnym i matarjalistyčnym. Usia revalucyjnaść Ciotki nikoli nia była samavitaj, a tolki druharadnaj, nia istotnaj častkaj jaje narodnych imknieńniaŭ i ideałaŭ. Pramaŭlaje za hetym pradusim źmiest jaje tvoraŭ, a tak-ža i jaje adnosiny da spraŭ relihijnych. Treba viedać, što i Ciotka, jak Kahaniec i I. Łuckievič, cikaviłasia spravaj relihijnaj Unii na Biełarusi i była pa jaje staranie. Budučy ŭ Lvovie (1906 – 1907), padčas svajej prymusovaj emihracyi, Ciotka, miž inšym, tak piša ŭ Pieciarburh da praf. Br. Epimach-Šypiłły: ...„Ciapier žyvu ja ŭ Lvovie, z ukraincami-rusinami i unijatami zavadžu znajomstva... Skora vyšlu knižki ab Unii dla akademikaŭ duchoŭnych na Vaš adras... Vy, šanoŭny prafesar,

---

1) Ляля Мэнкэ—Яго апошнія дні. (Памяці Івана Луцкевіча. Зборнік успамінаў). Вільня, 1920, бач. 33.

zakińcie pierad imi słova za Uniju... Unija dla Biełarusaŭ była-b krepkaj padporaj, bo łacinskaje duchavienstva ŭ nas na ništo."[1])

Jasna, što sacyjalist praŭdzivy hetym ani cikaviŭsia-b, ani ab hetym pisaŭ-by.

Ale heta jašče nia ŭsio. Ciotka, budučy na emihracyi ŭ Lvovie, ułažyła biełaruski katalicki malitaŭnik dla dziaciej. Vidać, dumała jana hety malitaŭnik nadrukavać u ajcoŭ Bazyljanaŭ u Žoŭkvi, dzie jon dahetul znachodzicca ŭ rukapisie. Zahałovak henaha rukapisu hetki: „Malitaŭnik dla biełaruskich dzietak". Viedamy biełaruski piśmieńnik i paet Ks. J. Hermanovič u 1922 h. byŭ u Žoŭkvi ŭ Ajcoŭ Bazyljanaŭ i tam paroch klaštaru pakazvaŭ jamu heny rukapis Ciotki. Ajcy Bazyljanie ŭvažali heta za skarb biełaruski. Addać Ks. J. H—ču nie chacieli i nie addali. Farmat: $^1/_4$ arkuša, napisana davoli mnoha. Ks. J. H. heny rukapis pierahladaŭ i čytaŭ.

Heta było ŭ 1922 h. Ja byŭ u Žoŭkvi hadoŭ niekalki paśla hetaha. Prasiŭ ajcoŭ Bazyljanaŭ pakazać mnie heny rukapis. Akazałasia, što nia było taho ajca, jaki kiruje manastyrskaj biblijatekaj i ŭbačyć henaha rukapisu mnie nie ŭdałosia.

My ab hetych troch vydatnych asobach pačatku śviedamaha biełaruskaha adradžeńnia ŭspaminajem tut, kab pakazać, jak pamyłkova niekatoryja razumiejuć ich „sacyjalizm" u značeńni marksoŭskim. Kali-b jany byli sacyjalistymi-matarjalistymi, dyk adtul i natchnieńnie svajo jany čerpali-b, a hetaha, jak bačym, nia było. Natchnieńniem u ichnaj biełaruskaj pracy słužyŭ im idealizm: ramantyzm,

---

1) Ю. Бібіла — Матар'ялы да біографіі Цёткі. (Інст. Бел. Культуры. Запіскі Аддзелу Гуманітарных Навук. Кніга 2. Т. I), Менск. 1928, bač. 296—297.

narodnictva, patryjatyzm, chryścijanstva, z jakim jany, jak bačym, nia zryvali.

Nie piarečym, što ŭ peŭnaj miery znachodzicca ŭ henych našych „sacyjalistaŭ“ i element sapraŭdnaha sacyjalizmu, a ŭ niekatorych i element marksoŭskaha matarjalizmu, ale ahułam i ab usich hetaha skazać niamožna. Hetak-ža sama niamožna, badaj ni adnaho z ich, nazvać biez zaściarohaŭ i chryścijanami. U svaim śvietapahladzie i ŭ svajej narodna-palityčnaj ideolohii byli heta „miašancy“ idealizmu i matarjalizmu, byli heta i „sacyjalisty“ i „kataliki“.

## § 4. — Biełaruskija adradžency: śviedamyja Biełarusy i kataliki.

U biełaruskim adnak adradženskim ruchu aprača henych dziejačoŭ i piśmieńnikaŭ-paetaŭ, u jakich element chryścijanski bačym pamiašany z niechryścijanskim, spatykajem tak-ža biełaruskich adradžencaŭ i razam śviedamych chryścijan katalikoŭ.

1. Voś-ža pieršym takim śviedamym katalikom i takim-ža Biełarusam adradžencam źjaŭlajecca *praf. Br. Epimach-Šypiła* (1.IX.1859—6.VI.1934).

Pachodziŭ z drobnaj biełaruskaj šlachty. Doŭhija hady byŭ prafesaram u Katalickaj Duchoŭnaj Akademii ŭ Pieciarburzie, uśviedamlajučy nacyjanalna biełaruskuju moładź, jakaja, rychtujučysia da duchoŭnaha stanu, prybyvała tudy z roznych miascoŭ Biełarusi. Vobak z Fr. Bahuševičam — heta pieršy pioner biełaruskaha adradžeńnia, apostał Biełaruskaha narodu, apiakun biełaruskaj moładzi, ideovy pracaŭnik na nivie biełaruskaj nacyjanalnaj i relihijnaj kultury, haračy patryjot, tvarec u biełaruskim adra-

dżeńni pary „Zahlanie sonca i ŭ naša vakonca", abo pary Šypiłaŭskaj, jakaja papieradziła paru Našaniŭskuju.

Vialikim u historyi biełaruskaha renesansu jość Fr. Bahuševič, što pieršy stvaryŭ biełaruskuju nacyjanalnuju ideolohiju, — nia mienšym ad jaho i— jahony praz niekatory čas sučaśnik—praf. Br. Epimach-Šypiła, što teoryju Bahuševiča raźvivaŭ dalej i pravodziŭ u masy biełaruskaha narodu.

Žadajučych bližej paznajomicca z hetym Vialikim Biełarusam, adnym z pieršych pioneraŭ biełaruskaha ruchu, adsyłaju da svajej ab im brašury.[1])

2. Aprača Šypiły ŭ pieršym dziesiatku dzieviaćsotych hadoŭ niamała tak-ža pryčyniŭsia da budžeńnia biełaruskaha chryścijanskaha ruchu biskup-sufrahan Mahiloŭskaj Dyecezii *S. Danisevič* (1836—1913). Pachodziŭ z biełaruskich sialan, Čerejskaj parafii, b. Mahiloŭskaj hub. Skončyŭ Duch. Seminaryju ŭ Miensku (1859) i Duch. Akademiju ŭ Pieciarburzie (1863).[2])

Pracujučy, jak ksiondz, u kancy XIX i ŭ pač. XX st., u roznych biełaruskich centrach, jak Orša, Mahiloŭ, Smalensk, ks. Danisevič razumieŭ i žyva adčuvaŭ patreby dušy biełaruskaj i ščyra imknuŭsia ablahčyć jaje dolu. Jon, budučy kiraŭnikom Mahiloŭskaj dyecezii, uvodziŭ u žyćcio relihijnaje biełarusaŭ ich rodnuju movu, vydajučy biełaruskija katechizmoŭki (1906 i 1907 h.), zaachvočvajučy duchavienstva da ŭžyvańnia biełaruskaj movy pa bieł. parafijach i navat sam da narodu pramaŭlajučy časta pabiełarusku.

---

1) Ад. Станкевіч — Праф. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. З яго жыцьця і працы. Вільня, 1935.

2) Ks. J. Wasilewski — Arcybiskupi i Administratorowie Archid. Mohil. Pińsk, 1930, bač. 152 i nast.

Voś-ža pad upłyvam Šypiły i Daniseviča ŭ pieršym dziesiatku dvaccataha vieku biełaruski katalicki ruch raźvivaŭsia duža pamysna i pryjmaŭ štoraz šyrejšyja raźmiery.

Pad ich upłyvam u Duch. Katalickaj Akademii ŭ Pieciarburzie siarod studentaŭ isnavaŭ, choć nia majučy jašče arhanizacyjnych formaŭ, biełaruski hurtok.

Studenty hetaha hurtka padčas akademickaha hodu pracavali ŭ muroch akademii nad svaim uzhadavańniem i raźvićciom chryścijanskim i biełaruskim, a padčas vakacyjaŭ, razjaždžajučysia ŭ roznyja kuty Biełarusi, šyryli tam biełaruskuju i chryścijanskuju śviedamaść. Mety hetaj dapinali, viazučy na biełaruskija sioły biełaruskija katechizmoŭki, vydany dziakujučy bp. Daniseviču, a tak-ža „Dudku" i „Smyk" Bahuševiča.

U hetym časie da henaha biełaruskaha hurtka ŭ Akademii naležyli viedamyja biełaruskija ksiandzy dziejačy: Budźka, Lisoŭski i inš. adradžency.

3. *Ks. Fr. Budźka* († 1920). Rodam z v. Voznaŭščyna, Parchvienaŭskaj hm., Vialejskaha pav. Budučy ŭ Duch. Seminaryi ŭ Pieciarburzie ŭ 1901—1902 h., užo byŭ śviedamym Biełarusam i mieŭ užo znosiny z Šypiłam i Danisevičam, z jakimi ideovaj łučnaści nie razryvaŭ nikoli.

Śviedamaść svaju biełaruskuju, a tak-ža i dziejnaść u hetym kirunku ažyviŭ, prybyŭšy ŭ Akademiju, dzie byŭ u h. 1904—5. Biełaruskaść jaho była nastolki jarkaj, što z hetaj pryčyny katalickija polskija ŭłady nie chacieli jaho śviacić na ksiandza. Pieramohšy niejak hetyja trudnaści i staŭšysia ksiandzom, pracavaŭ pieravažna ŭ Połaččynie i Lepalščynie, dzie havaryŭ biełaruskija kazańni, vučyŭ dziaciej pabiełarusku katechizmaŭ, vučyŭ ich biełaru-

skaj hramaty, a tak-ža vioŭ šyrokuju narodnuju śviedamaść siarod Białaruskaha narodu. Vydavaŭ tak-ža biełaruskija relihijnyja knižki i hazety. Jaho starańniem vyjšli: Katechizm, Śv. Andrej Babola, Śv. Historyja, Kaścielnyja abrady, a tak-ža niamała pamahaŭ biełaruskaj katalickaj hazecie „Biełarus“. Pracavaŭ 20 hadoŭ: 1900—1920.[1])

4. *Ks. Adam Lisoŭski* (1882—1929). Radziŭsia ŭ siale Karandy, Kreŭskaj hm., Ašmianskaha pav. U Duchoŭnaj Akademii ŭ Pieciarbuzie vučyŭsia ŭ 1903—1906 h. U hetym časie byŭ jon užo śviedamym Biełarusam. U Akademii pašyraŭ ideju biełaruskaha adradžeńnia siarod tavaryšaŭ studentaŭ, a tak-ža byŭ u blizkich znosinach z bp. Danisevičam i z praf. Šypiłam.

Ale dziejnaść jaho biełaruskaja nieahraničvałasia murami akademii. Dziejnaść heta siahała tak ža dalokich kutkoŭ hłuchoj Biełarusi.

Listy da svajho baćki pisaŭ pabiełarusku, jedučy na leta damoŭ, pryvoziŭ z saboj „Biełaruskuju Dudku“ i bieł. katechizmoŭku i razdavaŭ ich sialanam.

Vieści ab im, jak ab Biełarusie, išli badaj pa ŭsiej Ašmianščynie i budzili pa siołach, asabliva siarod moładzi, biełaruskuju śviedamaść.

Budučy ksiandzom i majučy siaki-taki hroš, addavaŭ jaho calikom na biełaruskija spravy, asabliva na padmohu biełaruskaj vučnioŭskaj moładzi, sam astajučysia prosta ŭbohim. Dla prykładu ŭspomniu, što i ja, aŭtar hetaj pracy, za svaju aśvietu i za svajo adčaści bieł. ŭśviedamleńnie niamała ŭdziačny imienna ks. Ad. Lisoŭskamu. Niezadoŭha

---

1) Bolš padrabiazna ab bp. Daniseviču i ks. Budźku hl. maju knižku: „Rodnaja mova ŭ śviatyniach“. Vilnia, 1929.

da śmierci prakonvaŭ biskupa Pinskaha Z. Łazinskaha ab patrebie biełaruskich kazańniaŭ.[1])

U hetym-ža samym časie što i Lisoŭski (1903—6 h.), byŭ u Akademii: ks. prałat H. Betto, jaki pieratłumačyŭ na biełaruskuju movu z českaj: „Pčalinka žyvioła małaja, a karyści mnoha" i ks. Fr. Hrynkievič, jaki paźniej adyjhraŭ davoli značnuju rolu ŭ biełaruskim ruchu ŭ Horadni; ab im bližej u nastupnym raździele.

Ale katalicki biełaruski ruch raźvivaŭsia nia tolki ŭ Akademii,—raźvivaŭsia jon tak-ža, pad upłyvam akademikaŭ, i ŭ Duch. Seminaryi ŭ tym-ža Pieciarburzie.

5. Pieršym, viedamym nam śviedamym Biełarusam seminarystam u Pieciarburskaj Duch. Seminaryi byŭ *Janka Mamyš*, rodam z Mienščyny († 8.I. 1913). Jon pisaŭ biełaruskija vieršy pad mianiuškaj Vasil Vasilok. Da niaznanych jaho tvoraŭ, jak ab hetym śviedča A. Ziaziula, naleža karotkaje apaviadańnie vieršam (biez pakazańnia aŭtara) „Paznaŭ Praŭdu",[2]) napisanaje hraždankaj i łacinkaj. Praŭda, u tvory hetym biełaruskaj idei niama. Raskazvajecca ŭ im, ab sprečcy biełaruskaha katalika z pravasłaŭnym śviaščeńnikam na temu praŭdzivaści viery. Adnak sam fakt, što apaviadańnie hena pisana pabiełarusku i ŭ 1904 h. (vydana ŭ 1906), samo pa sąbie ŭžo maje biełaruskaje značeńnie.

Ab biełaruskaj śviedamaści Vasila Vasilka kaža i toj fakt, što jon pierałažyŭšy byŭ na biełaruskuju movu „Hadzinki da Maci Božaj" (rukapis jakich zahinuŭ), a tak-ža toj fakt, što jon pisaŭ vieršy biełaruskija, jakija sapraŭdy majuć paetyckuju

1) Bolš padrobnyja vieści ab ks. Ad. Lisoŭskim u maim artykule: „Ks. Adam Lisoŭski" („Chr. Dumka" 1929 h., № 15).

2) Brašura heta znachodzicca ŭ maim pryvatnym archivie.

vartaść i jakija nadrukavany ŭ „Našaj Nivie“ u 1909 h. u № 19: „Kakałuša“ i ŭ № 20 taho-ž hodu vierš: „Piavun-Havarun“.

6. Pieršym paśla J. Mamyša nastupaje vydatny Biełarus seminaryst u Pieciarburskaj Duch. Seminaryi *Al. Astramovič* (A. Ziaziula) († 17.I.1921), rodam z Ašmianščyny. Byŭ jon tam u seminaryi 1905—1910 h. Užo tady byŭ całkom śviedamym Biełarusam, pisaŭ biełaruskija vieršy i šyryŭ słovam i knižkaj biełaruskuju śviedamaść pa biełaruskich siołach, byvajučy tam na vakacyjach. Staŭšysia ksiandzom, Al. Astramovič užo byŭ viedamy jak biełaruski paet i narodny i relihijny dziejač.[1])

Słovam, za pieršy dziesiatak hadoŭ XX st. biełaruski katalicki ruch, jak bačym, užo byŭ značny. Voś što ab hetym piša Anton Navina:

„Lepiej staić sprava z katalickim duchavienstvam. Ci tut litoŭskija ksiandzy dajuć dobry prykład, ci katalickija duchoŭnyja ŭłady ŭmiejuć hladzieć upierad — u budučyniu — dalej za pravasłaŭnych, trudna napeŭna skazać. Adno tolki bačym: miž maładymi ksiandzami (asabliva jašče vučaščymisia), katoryja vyjšli z vioski i nie adarvalisia ad jaje susim, traplajecca ŭsio bolej i bolej śviadomych biełaruskich patryjotaŭ. Dzie-nie-dzie — časta pad stracham svajho bližejšaha načalstva — jany ŭžo pačali ŭ kaściele havaryć kazańni pabiełarusku, vydajuć katechizmy i relihijnyja knižki ŭ biełaruskaj movie i t. d. Usio heta — ksiandzy-narodniki, ludzi, katoryja skroź svaje relihijnyja spravy i idei ŭmiejuć bačyć žyvy narod; heta — ksiandzy-hramadzianie svajho kraju. Ale poruč z imi ŭ katalickim ducha-

1) Padrabniej ab žyćci, paezii i pracy A. Ziaziuli hl. maju pradmovu da zbornika vieršaŭ jaho: „Z Rodnaha Zahonu“, vydanaha ŭ 10-tyja ŭhodki śmierci paeta. Vilnia, 1931.

vienstvie jość jašče druhi kirunak: pradstaŭniki jaho, pačynajučy ad byŭšaha Vilenskaha biskupa barona Roopa, hladziać na biełaruskuju movu tolki jak na sposab dziela šyreńnia ŭ narod svaich dumak. Takich dalnazorkich palitykaŭ, adnak, mała: na Biełarusi pieravažyvajuć dahetul ksiandzy-palaki, i polski nacyjanalizm ich nie dapuskaje navat dumki, kab, pracujučy dla katalicyzmu, duchavienstva karystałasia biełaruskaj movaj, paddzieržyvajučy takim sposabam niesympatyčny dla palakoŭ biełaruski nacyjanalny ruch".[1])

---

1) На дарозе да новага жыцьця: „Маладая Беларусь", сэрыя I, сшыток I. Пецярбург 1912, бач. 27.

RAZDZIEŁ III.

# Pačatki biełaruskaha i katalickaha ruchu arhanizavanaha.
*(1910—1915).*

## § 1. — Ks. Fr. Hrynkievič i Horadzienski Hurtok Biełaruskaj Moładzi „Chatka".

Pačatak biełaruskaj narodnaj, u duchu chryścijanskim, arhanizavanaj pracy źviazany pradusim z asobaj ks. Fr. Hrynkieviča. Voś-ža paznajomimsia tut bližej jak z jaho asobaj, tak i z jahonaj pracaj.

Syn sielanina. Radziŭsia ŭ 1884 h. u Novym-Dvary, Sakolskaha pav. Tut-ža prajšoŭ pačatkavyja navuki ŭ rasiejskaj narodnaj škole. Paśla vučyŭsia ŭ himnazii ŭ Horadni, tady ŭ Vilenskaj Duch. Seminaryi (1901—1905), adkul pierajechaŭ na navuki ŭ Kat. Duch. Akademiju (1905—1907), a z jakoj zahranicu ŭ Insbruk (1907—1908) i Miunchen (1908—1909). Paśviačany na ksiandza 1907 h. Budučy ŭ Insbruku, družyŭ z ukraincami. Byŭ adnak hospitantam „Polonii".

Biełaruskaja nacyjanalnaja dumka začynaje ŭ jaho vyjaŭlacca ŭžo ŭ Duch. Seminaryi ŭ Vilni. Spryjali hetamu tavaryšy kleryki litoŭcy.

Budučy studentam u Duchoŭnaj Akademi ŭ Pieciarburzie, ks. Fr. Hr. jość užo śviedamym Biełarusam. Spryčyniajecca da hetaha praf. Br. Epimach-Šypiła i tavaryšy akademiki: ks. Ad. Lisoŭski i ks.

H. Betto. U hetym časie 18.XII.1905 h. jon na studenckim sabrańni čytaŭ referat ab biełarusach. Śviedča ab hetym biskup M. Rejnis, jahony tavaryš. List biskupa znachodzicca ŭ pryvatnym archivie aŭtara hetaj pracy.

U Insbruku i Miunchinie byŭ navat nievialički biełaruski hurtok, da jakoha naležyli: ks. Fr. Hr., ks. Ad. Lisoŭski i studentka Salanka z Horadni. Hetaja biełaruskaja trojka na čužynie raźvivała biełaruskuju dumku.

Ks. Fr. Hrynkievič užo tady znajecca z biełaruskim adradžencam Ivanam Łuckievičam, z jakim časta padtrymlivaje znosiny.

Pracu svaju, jak ksiandza i hramadzianina, pačynaje z 1909 h. ŭ Horadni, kudy byŭ naznačany zakonavučycielem himnazijaŭ. Budučy na hetym stanoviščy, u volny ad pracy čas, vyjaždžaŭ časta zahranicu dziela navukovych metaŭ.

U toj čas byli ŭ Horadni ksiandzy biełarusy: Rodźko i Baroŭka, jakija stajali za aśvietu dla Biełarusaŭ u ich rodnaj movie. Hetkaj byŭ dumki takža i tahačasny dziekan ks. Ellert.

Spaŭniajučy abaviazki himnazijalnaha zakonavučyciela, stykajučysia blizka z školnaj moładziaj, z pachodžańnia pieravažna biełaruskaj, a sam budučy śviedamym biełaruskim adradžencam, małady ks. Hrynkievič vykarystaŭ abstaviny i siarod moładzi raźviŭ šyrokuju biełaruskuju narodnuju i katalickuju pracu. Pracavaŭ jon hetak ad vosieni 1909 da 1914—1915 h.

Ks. Fr. Hr. pamahaŭ matarjalna i maralna vydaviectvu biełaruskaha katalickaha časapisu „Biełarus“, što vychodziŭ u Vilni (1913—1915). Pisaŭ sam u hety časapis i prasiŭ pisać tak-ža ks. Uł. Tałočku. Jašče zaraz paśla evakuacyi Vilni i zaniaćcia jaje niemcami (18.IX.15) zaachvočvaŭ ks. Uł. Tałočku,

kab pačynać jakujuś biełaruskuju pracu. Sam adnak užo da hetaj pracy byŭ astyŭšy, a kali nastała Polšč, dyk adyjšoŭ ad jaje susim.[1])

Ks. Fr. Hr. pryjmaŭ tak-ža ŭčaście ŭ vydańni pieršaha biełaruskaha katalickaha malitaŭnika „Boh z nami“. Pamior 26.VII.1933 h.

Ab ideovaj charakterystycy ks. Fr. Hrynkieviča, a tak-ža ab jahonaj biełaruskaj pracy pradusim spatykajem karotki ŭspamin, źmieščany ŭ „Kryvičy“.[2]) Z hanaha ŭspaminu daviedvajemsia nastupnaje.

— U 1913 h. u Horadni hrupa vučniaŭ siarednich škoł załažyła „Biełaruski Hurtok“, jaki staviŭ sabie metaj samaaśvietu i samauśviedamleńnie. Sabralisia ŭ hetym hurtku vyklučna dzieci biełaruskich sialan, kataliki, jakim čuža było ŭ padobnych arhanizacyjach polskich, a tak-ža niasvojska im było i ŭ padobnych arhanizacyjach pravasłaŭnych, u jakich, u tyja časy, panavaŭ duch samadziaržaŭja i „obščeruskaści“.

I heta zrazumieła, bo ŭ polskich arhanizacyjach moładzi hurtavalisia dzieci panoŭ i padpankoŭ, baćki jakich i ich blizkija pomnili jašče ab utračanym panavańni nad biełarusami, u rasiejskich — užo — byli dzieci rasiejskaha čynoŭnictva i pravasłaŭnaha duchavienstva, baćki jakich i ich blizkija, trymali ŭ toj čas u svaich rukach uładu nad Biełaruskim narodam.

Pieršyja spasobilisia ŭ svaich imknieńniach być iznoŭ panami na Biełarusi, druhija — utrymać panavańnie. A pa istocie svajej abiedźvie hetyja arha-

---

1) Z uspaminaŭ ab ks. Fr. Hrynkieviču ksiandza Ul. Tałočki.

2) Ян з-пад Ласосны „Горадзенскі Беларускі Гурток 1913 г. „Успаміны“. (Kryvič, 1924, № 1(7).

nizacyjnyja hrupy moładzi byli roŭna varožyja biełaruskamu adradžeńniu.

Faktyčna-ž „polskaść" i „ruskaść" adnych i druhich była ŭrojenaja, bo pieršy i druhi aboz składaŭsia pieravažna z tych-ža apalačanych i abmaskalenych Biełarusaŭ, składaŭsia z samaha błahoha gatunku nacyjanalnych renehataŭ, vyrakšysia svajho narodu.

Voś-ža ŭ hetym času adzinym čałaviekam, jaki advažyŭsia časam havaryć niekalki słoŭ pabiełarusku, byŭ ks. Hrynkievič. Jahonyja niaśmiełyja i niamnohija biełaruskija słovy byli mahičnaj pryciahajučaj siłaj dla školnaj moładzi, z jakoj jon byŭ u blizkaj styčnaści, jak zakonavučyciel. Kala jaho asoby lohka ŭtvaryŭsia „Biełaruski Hurtok", u asnovu jakoha pałožana była vieravyznaŭčaja aznaka. Heta adpaviadała charaktaru samoha kiraŭnika, jaki vyznačaŭsia relihijnym fanatyzmam.

Ůčaście ŭ biełaruskim adradžeńni, na horadzienskim hruncie, ksiandza i prydańnie jamu tut konfesyjanalnaj afarboŭki, adrazu ŭmacavała za „Biełaruskim Hurtkom" u vačach moładzi pravasłaŭnaj pierakanańnie, što ruch hety vychodzić z polska-katalickich krynic, a heta ŭ svoj čarod pastaviła pieraškodu pašyreńniu jaho na maładzież zrusyfikavanuju. Zrešta, treba pryznać, što ŭ hetym była dola praŭdy. Kiraŭnik horadzienskaha „Bieł. Hurtka" ks. Hrynkievič nie naležyŭ da biełaruskich adradžencaŭ, jakija bačyli ŭ Biełaruskim narodzie samametu, — jon vychavany byŭ sam na bałamutnych idejach polskaha pasłannictva na biełaruskich ziemlach i biełaruskaje adradžeńnie traktavaŭ jak pravincyjanalnuju polskuju admienu. Staŭšy na šlachu biełaruskaha adradžeńnia, jon, svaim pryrodžanym fanatyzmam paryvajučy za saboj moładź, adnačasna ŭchodziŭ u labirynt supiarečnaści z sa-

mym saboju. Zhetul uva ŭsiej jaho rabocie z horadzienskaj moładździu atrymlivałasia kryvaja, łamanaja linija, bo zbudžanaje nacyjanalnaje pačućcio ŭ moładzi vychodziła časta z ramak biełaruskaj parafijalščyny ich kiraŭnika. Zajaŭlajučy siabie Biełarusam, ks. Hrynkievič nia mieŭ u svajej dušy biełaruskaj ideolohii. Uvieś jaho śvietahlad kulturny i palityčny toŭpiŭsia ŭ ramach polščyny, u jakoj babylski kutočak advodziŭsia, biazumoŭna blizkaj i darahoj jamu, biełaruščynie.

Adzinym vidomym dakumentam tahočasnaj dziejnaści „Bieł. Hurtka“ ŭ Horadni, pad duchovym kiraŭnictvam ks. Hrynkieviča, astałasia adnadnioŭka „Kołas našaj nivy, Horodno 1913 h.“[1]) Heta adruki pisany zbornik vučnioŭskaj litaratury, adbity na šapirohrafie siniaj farbaj. Charaktar piśma vykazvaje vučnioŭski mazol.

Pradmova, vidać, pisana rukoj kiraŭnika hurtka. Za temu ŭziata evanhielskaja prypovieść ab siajbicie. Tut havorycca ab ziarniatach, paŭšych na roznajakuju hlebu. Kančajecca pieradavica-pradmova žadańniem, „kab i hety horadzienski „Kołas“ vydaŭ choć maleńki, najmienšy kałasočak z paraju ziarniatak: ziarniatak kachańnia baćkaŭščyny i bratoŭ rodnych“.

Šmat žyviejšy i cikaviejšy źmiest tvoraŭ vučnioŭskaj pradukcyi. Tut užo čuvać zakipajučaje žyćcio, parušajucca nacyjanalnyja i sacyjalnyja pytańni, nie nadumna, a pačućciova i dziela hetaha niaraz, niespadziavana dla samych aŭtaraŭ,—hłyboka...

Usiaho ŭ sšytku, farmatu pisomaj papiery, 16 bačynaŭ i 16 zahałoŭkaŭ roznych tvoraŭ. Mova ŭ časapisie čystaja, pryhožaja, z adcienkam hora-

---

1) Adzin ekzemplar hetaj adnadnioŭki znachodzicca ŭ pryvatnym zbory Jazepa Najdziuka ŭ Vilni.

dzienskaha dyjalektu, u jakim havorycca: „pane, vale, mužykie, dziaŭkie“ i h. d. Pisana adnadnioŭka łacinkaj.

Parušana ksiandzom Hrynkievičam u Horadni biełaruskaja stychija, chutka pierarasła samoha ich siajbita, asabliva, kali moładź, končyŭšy himnaziju, trapiła ŭ Pieciarburski ŭniversytet, satknułasia z moładziaj z druhich biełaruskich pravincyjaŭ i haradoŭ. Pravincyjanalny patryjatyzm moładzi tut chutka ŭstupiŭ miesca šukańniam, jak u halinie nacyjanalnaj, tak i sacyjalnaj, ideolohii, i, mała-pamału, u studenckich kruhoch zaradžajecca zdarovaje narodnictva. Hetyja, užo novyja idei, moładź zvarotnaj chvalaj pryvoziła nazad u svaju pravincyju. Ramki konfesyjonalnaści, założanyja „Biełaruskim Hurtkom“, raźlacielisia, jak pył i pačynajecca zbližeńnie—doŭha, mazolna i planova dzielenych ŭsiakimi našymi vorahami i škodnikami, — Biełarusaŭ pravasłaŭnych z Biełarusami katalikami. Nie dalej jak u hod, paśla vychadu ŭ śviet horadzienskaha „Kołasu“, byli ŭžo ŭ Horadzienščynie hurtki biełaruskaj moładzi, u jakich relihijnaje pytańnie nie stanaviła padziełu. A heta byŭ, jak na tyja časy, vialiki krok napierad. —

Hetulki i hetak ab horadzienskim „Bieł. Hurtku“ i jahonym kiraŭniku ks. Hrynkieviču padaje nam Jan z pad Łasosny ŭ „Kryviču“. Treba pryznać, što šmat u hetym jość praŭdy, ale šmat tak-ža i niapraŭdy.

Aprača Jana z pad Łasosny, L. S.—Š. drukuje tak-ža svaje ŭspaminy ŭ časapisie „Студэнская Думка.“[1]) Lohka dadumacca, što pad hetymi litara-

---

1) Л. С.—Ш. — Успаміны аб „Горадзенскім Гуртку Беларускай Моладзі“ („Студэнская Думка“ 1925. Вільня, № 3 і 4).

mi kryjecca siabroŭka henaha hurtka, byŭšaja vučanica Horadzienskaj Žanočaj Himnazii L. Sivickaja, pa pieršym mužu Šantyr, ciapier Vojcikavaja, viedamaja ŭ svaim časie biełaruskaja dziajačka.

Voś-ža L. S.—Š. piša, što Jan z pad Łasosny padaje nastupnyja viestki ab Horadzienskim Biełaruskim Hurtku niazhodnyja z praŭdaj: 1, što adzinym vidomym dakumantam dziejnaści hurtka astałasia adnadnioŭka „Kołas", bo hurtok vioŭ aprača hetaha davoli šyrokuju biełaruskuju pracu, 2, što pradmova da adnadnioŭki była pisana rukoj kiraŭnika hurtka ks. Fr. Hrynkieviča, bo ŭ toj čas ksiondz kiraŭnikom hurtka nia byŭ i im užo nia cikaviŭsia i ab adnadnioŭcy da času jaje vychadu ŭ śviet ničoha nia viedaŭ, 3, što hurtok zasnavaŭsia ŭ 1913 h., bo jon isnavaŭ z vosieni 1909 h., a ŭ 1914 h. užo pieražyvaŭ svoj zaniapad i 4, što ŭ asnovu hurtka była pałožana vieravyznaŭčaja aznaka i što heta adpaviadała charaktaru kiraŭnika, jaki adznačaŭsia relihijnym fanatyzmam, bo praz uvieś čas isnavańnia H. H. B. M. nijakija relihijnyja pytańni nia byli zakranuty ani siabrami, ani kiraŭnikom, siabrami byli jak kataliki, tak i pravasłaŭnyja (Puškarevič, Dziadzievič, Sasnoŭskaja i inš.), choć, praŭda, hetych apošnich było mienš, ale heta zatym, što jany byli bolš zrusyfikavanyja, jak kataliki apalačanyja.

Ale aprača hetych dvuch hałasoŭ ab H.H.B.M. drukavanych, maju cełу rad niedrukavanych.

Maju ŭspaminy, padanyja mnie vusna, ad asob, stajaŭšych najbližej uspomnienaha hurtka. Uspaminy henyja ŭ svaim časie mnie padali: sam ks. Fr. Hrynkievič, arhanizatar i kiraŭnik hurtka i siabry hurtka: jahony brat, viedamy biełaruski dziajač i piśmieńnik, dr. St. Hrynkievič, advakat Adam Byčkoŭski, dr. B. Hrabinski, ks. Uł. Tałočka i inš.

Voś-ža na padstavie i henych viestak drukavanych i niedrukavanych, sabranych mnoju, ab ks. Fr. Hr. i ab „H. H. B. M.“, dachodžu da nastupnaha.

Biełaruskaja praca ks. Fr. Hr. siarod moładzi nosić charaktar planovy i arhanizacyjny; pačałasia jana ŭvosieni 1909 h. Horadzienski Hurtok Bieł. Moładzi zvaŭsia „Chatka“. Zakładčykam jaho i kiraŭnikom byŭ ks. Fr. Hr. pry dapamozie himnazistaha Ad. Byčkoŭskaha. Pracavaŭ paru pieršych hadoŭ konspiracyjna. Kirunak arhanizacyi katalicki i biełaruska-narodnicki. Katalickaść adnak heta była padavana moładzi ŭ šyrokim, chryścijanskim razumieńni, tak što da arhanizacyi hetaj, choć u značnaj mienšaści, ale naležyła i biełaruskaja moładź pravasłaŭnaja.

Arhanizacyja heta z natury svajej była apazycyjnaja da rasiejskaha ŭradu, bo ŭrad heny nie pryznavaŭ, jak viedama, asobnaćci biełaruskaj movy ad rasiejskaj i, kali dapuskaŭ u hetaj movie drukavać hazety i knižki, dyk za toje duža dbaŭ ab ich „niaškodnaści“. Voś-ža dziakujučy hetaj naturalnaj apazycyjnaści da ŭradu „Chatki“, polskaja pastupovaja miascovaja intelihiencyja ahułam adnosiłasia da jaje prychilna i zaŭsiody byvała na viečarynach „Chatki“, ładžanych kolki razoŭ u hod. Vyražać-ža svaju niaprychilnaść i da Palakoŭ, dy zmahacca adrazu na dva fronty, było tady prosta niemahčyma. U liku prychilnikaŭ „Chatki“ była i viedamaja polskaja piśmieńnica z tak zvanaj biełaruskaj škoły, Areščycha (Orzeszkova).

Da „Chatki“ naležyła moładź, jak školnaja ad 5 klasy, tak i pazaškolnaja. Praŭda, biełaruskaja praca viałasia i siarod małodšych, ale hetyja da „Chatki“ farmalna nie naležyli. Mety „Chatki“: uzhadavać śviedamaha Biełarusa na hruncie chryścijanskim.

I heta zrazumieła: ks. Fr. Hr. byŭ konsekventnym chryścijaninam. Dziela hetaha biełaruskaja nacyjanalnaść, jak i ŭsiakaja inšaja, u jaho razumieńni „samametaj“ być nie mahła i sapraŭdy nia była. I tut Janka z pad Łasosny maje racyju.

Byli ŭ „Chatcy“ imknieńni i ŭnijnyja, ale ab hetych spravach, praz lojalnaść da pravasłaŭnych, havaryłasia duža aściarožna i biaz nijakaj siarod ich ahitacyi.

Da pracy „Chatki“ naležyli: sabrańni samauzhadavaŭčyja, kulturna-aśvietnyja, lekcyi, dyskusii. Sabrańni adbyvalisia štotydnia. Na ich čytalisia i ražbiralisia tvory biełaruskich piśmieńnikaŭ, prachodziłasia historyja i gieohrafija Biełarusi, a tak-ža byvała biełaruskaja dyktoŭka.

„Chatka“ staviła tak-ža časta i spektakli, jak u Horadni, tak i pa biełaruskich siołach. Tut zvyčajna heta rabiłasia biaz nijakaha dazvołu z boku ŭradu. Teatry pravodzilisia pad prykryćciem zvyčajnaj sialanskaj viečarynki. Takija narodnyja teatry adbyvalisia ŭ dvary Kryštoparava i Dubnica, a tak-ža ŭ niekatorych siołach Nova-Dvorskaj i Sidraŭskaj parafii, Sakolskaha pavietu.

„Chatka“ mieła svaju piačać, biblijateku i archiŭ. Usio heta praz vajnu pahinuła. U biblijatecy byli ŭsie biełaruskija knižki i hazety, jakija tady možna było dastać. Mieła tak-ža i svoj biełaruski chor. Žbirałasia moładź u ks. Fr. Hr., u ks. Rodźki, u Salankaŭ i ŭ inš.

Biełaruski Hurtok Moładzi „Chatka“ najžyviej raźvivaŭsia ŭ 1910—13 h. U 1913—14 h. ks. Fr. Hr. vioŭ i dalej biełaruskuju pracu nad moładziaj, ale ŭžo słabiej i aściaražniej. Mieŭ niamała prykraściaŭ, asabliva z boku polskich kruhoŭ katalicka- nacyjanalistyčnych.

Mahli tak-ža być niemałyja prykraści i z boku rasiejskich uładaŭ. Tak napr. niešta ŭ 1913—14 h., zdaryŭsia hetki vypadak. Adamu Byčkoŭskamu pry jaho skančeńni himnazii siabry „Chatki“ afiaravali niejkuju knižku z podpisami svaimi. Knižku henu Ad. B. mieŭ z saboj i ŭ Pieciarburzie. Voś-ža niejki špijon u jaho henuju knižku vykraŭ i adasłaŭ u kancelaryju horadzienskaha hubernatara.

Najbolš dziejnymi siabrami „Chatki“ byli: Siviččynka (ciapier Vojcikava), viedamaja biełaruskaja pracaŭnica, Jazep Lavicki, paźniej doktar medycyny, pamior u Rasiei, Ad. Byčkoŭski—advakat u Varšavie, Ant. Byčkoŭski, paźniejšy redaktar „Biełarusa“, Jan Čarapuk, Ad. Zianiuk i inš.

Charakterna tak-ža adznačyć, što da hurtka „Chatka“ naležyła tak-ža šmat dziaciej zaściankovaj šlachty, spolščanaj užo ŭ niekalkich pakaleńniach. Nastroj u Hurtku byŭ narodnicka-krajovy. Vialiki demokratyzm hurtka nia vyklikaŭ nijakaje varožaści z boku davoli dziejnaje tady ŭ Horadni polskaje vučnioŭskaje arhanizacyi („Zjednoczenie Postępowo-Niepodległościowe“) z asobaju Vajavodzkaha, viasnoj 1932 h. razstralanaha ŭ Maskvie balšavikami byccam za špijonaž na karyść Polščy.

Praca viałasia ŭnutranaja i vonkavaja. Unutranaja — schodki z referatami na temy histaryčnyja, gieohrafičnyja, etnohrafičnyja, ahułam bytavyja. Da vonkavaj pracy naležyła: źbirańnie matarjałaŭ etnohrafičnych na vioscy, pašyrańnie śviedamaści šlacham referataŭ (najlepš rabili heta. P. Zianiuk, Lavicki i Ad. Byčkoŭski), spektaklaŭ, roznych tak zv. viečarynaŭ i h. d.

Ahułam na praciahu 5—6 hadoŭ (1909—1914) asoba ks. Hrynkieviča ŭ Horadni była asobaj centralnaj i adzinaj, jakaja budziła i arhanizavała tam ruch biełaruski.

Značeńnie biełaruskaj pracy ŭ hetym časie ks. Fr. Hrynkieviča vialikaje. Na biełaruskich ziemlach Horadzienščyny, u časie poŭnaha zaniapadu biełaruskaj nacyjanalnaj dumki, jon pieršy pavioŭ adradženskuju kulturnuju pracu. A praca jaho była nia lohkaj. Strašennymi pieraškodami byli: ciemnata našaha narodu i varožaść rasiejskaj imperyi. Niaprychilna i varoža, a prynamsi niedavierliva adnosiłasia da biełaruskaj spravy tak-ža bolšaść i polskaj intelihiencyi, jakaja pačatki biełaruskaha adradžeńnia ahułam kali i padtrymlivała, dyk nastolki, naskolki hena adradžeńnie było raskładovym dziejnikam „единой и недѣлимой“ Rasiei, a biełaruskaja nacyjanalnaja ideja, jak samastojnaja vartaść, padtrymańnia ŭ polskaj intelihiencyi, za małymi tolki vyniatkami, ahułam nia mieła.

Ks. Fr. Hrynkievič u svajej biełaruskaj pracy, praŭda, apiraŭsia na henuju polskuju intelihiencyju, ale hena apora, jak bačym, była pałavičnaja i niapeŭnaja. Nie zvažajučy adnak na heta, adradženiec naš, badaj praz piać hadoŭ, vytryvała siejaŭ dobraje ziernie ŭ dušach biełaruskaj moładzi.

Moładź-ža hena ziernie achvotna prymała i raźvivała dalej, zanosiačy jaho ŭ vyšejšyja škoły. Hurtok studentaŭ Biełarusaŭ, jaki isnavaŭ prad vajnoj u Pieciarburzie, za isnavańnie svajo byŭ niamała ŭdziačny narodnickaj pracy na hruncie Horadzienskich himnazijaŭ ks. Fr. Hrynkieviča. Tak napr. Adam Byčkoŭski, najbolš dziejny siabra „Chatki“, za časaŭ studenckich byŭ adnym z zakładčykaŭ ŭ 1912 h. u Pieciarburzie „Bieł. Nav.-Litaraturnaha Kružka“. Uznoŭ-ža časapis biełaruskich studentaŭ „Ranica“, što vychodziŭ u Pieciarburzie ŭ 1914 h.—heta płod pracy pradusim tych studentaŭ, što vyjšli z Horadzienskaha Hurtka.

Paśla vajny ks. Fr. Hr., astajučysia dalej u Horadni, pracy biełaruskaj bolš nie pravodziŭ. Revalucyja i vajna, a ŭ ich vyniku ŭvaskrossšaja Polšč, stvaryli całkom novyja varunki i novyja zadańni biełaruskaj spravie, da jakich datasavacca i siarod jakich aktyŭna pracavać, jon užo nie patrapiŭ, bo źjaviŭsia fakt zmahańnia z Palakami, a jany-ž jašče ŭčarajšyja jaho sajuźniki. Pry tym treba śćvierdzić, što jon nie całkom jašče ŭ svajej nacyjanalnaj śviedamaści byŭ vyzvaliŭšysia z polskaj stychii. Jašče niejkija duchovyja nici łučyli jaho biełaruskaje serca z polščynaj i baleła jamu, kali henyja nici pačali rvać Palaki, baleła, kali ich rvali Biełarusy. I jon svaju pracu spyniŭ. Da taho--ž nia spryjała jamu i jaho słabaje zdaroŭje, na jakoje ŭściaž narakaŭ. Ale choć ks. Fr. Hr. vajnoj i pa vajnie i nie pracavaŭ na biełaruskaj nivie, to ŭsio-ž biełaruskaj spravaj zaŭsiody cikaviŭsia, čytaŭ biełaruskuju litaraturu i padtrymlivaŭ znosiny z niekatorymi biełaruskimi dziejačami. Pradvajennaja-ž jaho biełaruskaja praca, — heta pryhožaja bačyna ŭ historyi biełaruskaha kulturnaha adradžeńnia. Bačyna heta zapisana biełaruskim katalickim ksiandzom, a źmiest jaje chryścijanski i biełaruski narodny.

### § 2. — Biełaruski Hurtok u Vilenskaj Duchoŭnaj Katalickaj Seminaryi.

Sami histaryčnyja padziei našaha kraju vydatna spryjali tamu, kab Duchoŭnaja Katalickaja Seminaryja ŭ Vilni stałasia krepaściaj, ćviardyniaj nia tolki katalictva, ale i polskaści.

Kali nastupiŭ padzieł Polščy ŭ kancy XVIII st. i kali ŭsia Biełaruś i Litva adyjšli da Rasiei, — całkom naturalna i zrazumieła,—polskaje hramadzian-

stva pa hetych ziemlach pačało tužyć i pačało staracca viarnuć ich nazad da „macierzy“. Dziela hetaha treba było natužyć usie duchovyja i ekanamičnyja siły, kab kraju našamu nadać sapraŭdy vyhlad polski. Zrabić heta było lohka, bo jak cieła Biełarusa, tak i duša jahonaja byli ŭ poŭnaj zaležnaści ad polskaści. Panavała tady panščyna i polski pan u nas byŭ sapraŭdy poŭnym panam ekanamičnaha i hramadzkaha žyćcia Biełarusa. Panavała tady ŭ nas tak-ža niepadzielna i polska-šlachockaja kultura, zacisnuŭšy viakami, amal nie na śmierć, kulturu biełaruskaha i litoŭskaha narodaŭ.

Novyja-ž palityčnyja abstaviny hetamu polskamu ŭ nas usieŭładnamu i paŭsiudnamu panavańniu nie pieraškadžali, a navat naprociŭ — pamahali, jak ab hetym uvidzim nižej.

Voś-ža siarod hetaha ahulnaha ŭ našym krai polskaha nastroju ŭ kirunku zatrymańnia pry Polščy Biełarusaŭ, spatykajem tak-ža i Kaścioł Katalicki, duchavienstva jakoha było ŭžo całkom spolščana i vierna służyła polskamu nacyjanalizmu, polskamu ŭ nas panavańniu. Spryjała-ž hetamu prosta dziŭna niaŭdałaja, hrubaja i mała praniklivaja rasiejskaja palityka.

Adznakaj narodnaj prynaležnaści ŭ Biełaruskim krai, zabranym ad Polščy i dałučanym da Rasiei, u pieršaj pałavinie XIX st. dla rasiejskaha ŭradu była relihija. Pravasłaŭnyja — heta biazspornyja Rasiejcy, a kataliki łacińniki — biazspornyja Palaki. Ale-ž bolšaść Biełarusaŭ heta byli ŭnijaty i carski ŭrad dziela ich hrecka-słavianskaha abradu, padobnaha ŭ sutnaści da pravasłaŭnaha hrecka-maskoŭskaha, rašyŭ ličyć ich tak-ža Rasiejcami i dziela hetaha pastanaviŭ pieravieści ich u Pravasłaŭje. Pieravodžańnie heta, asabliva za Kaciaryny II i Mikałaja I, adbyvałasia pieravažna hruboj siłaj. U vyniku

hetaha Biełarusy ŭnijaty, ratujučysia ad prašledu i ratujučy svaju vieru, masava pierachodzili ŭ abrad łacinski, dzie panavała polščyna i dzie, dziela metaŭ relihijnych katalickich, panavać sapraŭdy tady musiła.

Urešcie ŭ 70—80 hadoch XIX st. rasiejskija palityki zrazumieli, što jakoha $1^1/_2$ miljona katalikoŭ na biełaruskich ziemlach — heta nie Palaki, a Biełarusy. Raz-ža jany Biełarusy, dyk heta toje, što i Rasiejcy, a kali Rasiejcy, dyk musiać być pravasłaŭnymi. Adhetul vysnaŭ jasny: u kaściele dla Biełarusaŭ, zamiest movy polskaj, užyvać treba rasiejskaj i zbližać ich naroda z rasiejskaściaj i z Pravasłaŭjem. Razharełasia zaŭziataja baraćba, u jakoj, jak bačym, da elementu narodna-palityčnaha dałučajecca i element relihijny, jaki Palaki śviedama, dla metaŭ palityčnych, pavialičvali da niabyvałych raźmieraŭ. Vyjšła tak, što, kali chto choča astacca katalikom, dyk musić daloka schavacca pad krylli polskaści. I choć hetkich i z pad henych kryllaŭ vyhaniali, to ŭsio-ž tam było im biespiačniej, bo była i abarona z boku polskaha i — da taho — rasiejski ŭrad da katalictva siarod Palakoŭ nia mieŭ nijakaj pretensii. Hetkaje pałažeńnie tryvała asabliva napiata ad 70 hadoŭ XIX st. da h. 1905.

Voś-ža hetkamu służeńniu i katalictvu i polskaści akazała vializarnyja ŭsłuhi i Katalickaja Duchoŭnaja Seminaryja ŭ Vilni, jakaja na praciahu jakoha paŭvieku, była ćviardyniaj nia tolki katalictva, ale nia mienš, kali nia bolš, i ćviardyniaj polskaści. Dyk zrazumiełaja reč, što biełaruski ruch, jaki pačaŭ pakazvacca asabliva jarka ad samaha pačatku XX st., u muroch hetaj seminaryi prychilna spatkany nia moh być.

Adnak, praz uvahu na toje, što ŭ Vilenskuju Duch. Seminaryju, absłužvajučuju tady katalickim

duchavienstvam badaj usiu tahačasnuju Zach. Biełaruś, pastupała ci mała biełaruskich sialanskich synoŭ, ruch biełaruski, jak usiudy, tak i tut, pačaŭ, choć śpiarša i vielmi niaznačna, naradžacca. Biełaruskija knižki: „Dudka", „Smyk" i katechizmoŭka, a tak-ža Biełarusy akademiki z Pieciarburskaj Duchoŭnaj Akademii svajo rabili. Užo ŭ pieršym dziesiatku našaha st. spatykajem siarod klerykaŭ seminarystych bolš-mienš śviedamych Biełarusaŭ. Da takich naležać paźniejšyja ksiandzy Biełarusy: J. Kažarnovič (paśviačany ŭ 1887 h.[1]), Kaz. Burak (1900), Al. Chadyka (1905), H. Chvastecki (1907), Fr. Hrynkievič (1907), J. Siemaškievič (1907), Fr. Ramejka (1909), Uł. Tałočka (1909), V. Rodźka (1910), J. Baroŭka (1910), M. Piatroŭski (1912) i inš.

Aprača-ž hetych seminarystaŭ Biełarusaŭ, jakija stalisia ksiandzami, u hetym-ža časie spatykajem u tej-ža Vilenskaj Duchoŭnaj Katalickaj Senaryi i Biełarusaŭ seminarystych, jakija z seminaryi vystupili, jak Anton Byčkoŭski, što ŭ seminaryi prabyvaŭ ad 1903 da 1905 h., i B. Pačopka, što ŭ seminaryi prabyvaŭ ad 1905 da 1907 h. Cikava tut adznačyć, što abodva hetyja ex-kleryki, jak heta ŭvidzim nižej, byli pačynajučy ad 1913 h. redaktarami biełaruskaha katalickaha časapisu „Biełarus". Takimža klerykam Biełarusam, što pakinuŭ seminaryju, byŭ i Adam Byčkoŭski, jaki byŭ u seminaryi ŭ 1907/8 h. i jaki, vystupiŭšy z jaje, vučyŭsia dalej u Horadni i naležyŭ da Bieł. Horadzienskaha Hurtka.

Usie hetyja vyšejaznačanyja kleryki, jakija prabyvali ŭ Vil. Duch. Kat. Seminaryi ŭ pieršych dziesiacioch hadoch našaha dvaccataha stalećcia, byli,

1) Pry kožnym proźviščy hod aznačaje hod paśviačeńnia na ksiandza.

jak my ŭžo adznačyli, to bolš, to mienš śviedamymi Biełarusami. Ab hetym viedajem ad niekatorych ich samych, ad ich tavaryšaŭ i znajomych, a tak-ža, viedajem heta ab niekatorych, z ich dziejnaści.

Zvaročvajem na heta asablivuju ŭvahu, bo, być moža, budučy historyk, daśledžvajučy hetyja spravy, napatkaje dzie ŭ archivach seminaryi ci katalickaj kansystoryi, ci dzie ŭ inšym miescy aficyjalnuju zapiś narodnaści henych asob i ŭ zapisi henaj moža ŭbačyć mnohich ich jak Palakoŭ. Voś-ža treba viedać, što dziela ŭspomnienych palityčnych i adčaści relihijnych pryčyn, seminarskija ŭłady zapisvacca Biełarusami klerykam nia radzili i navat nie dazvalali. Śviedčać ab hetym niekatoryja-ž sami kleryki z hetaha času. Dziela hetaha badaj usie kleryki Biełarusy zapisvalisia tady Palakami.

Ale heta jašče bolš ciahnuła ich da rodnaha narodu, budziła ich nacyjanalnuju śviedamaść dziela hetaha narodu. Mnohija z ich, spatykajučysia z narodam ci na vakacyjach, ci pracujučy jak pastyry, samatuham pravodzili biełaruskuju dumku ŭ narodzie, budziačy tam biełaruskuju śviedamaść ci to słovam, ci pašyrajučy nieśmiarotnuju „Dudku“ i „Smyk“ Fr. Bahuševiča, a paśla, ad 1906 h. „Našu Nivu“.

Ale ŭ mieru pašyrańnia biełaruskaha ruchu ahułam, ruch hety tym bolš adčuvaŭsia i ŭ muroch Vilenskaj Seminaryi. Urešcie nadyjšoŭ čas, kali ruchu hetamu siarod klerykaŭ treba ŭžo było nadać formu arhanizacyjnuju, vyrazna i adkryta biełaruskuju. Časam hetym byŭ hod 1910, kali ŭ Vilenskuju Duchoŭnuju Seminaryju prybyŭ na navuki aŭtar hetaj pracy.

Prybyŭ ja ŭ seminaryju ŭžo całkom śviedamym Biełarusam. Svaju nacyjanalnuju roznaść ad Palakoŭ ja adčuvaŭ i razumieŭ biaz nijakich aharo-

dak i trudnaściaŭ. Krychu śpiarša było mnie trudniej z adrožnieńniem svajej nacyjanalnaj asobnaści ad rasiejskaj. Rasiejskaja škoła, jakaja vučyła, što ŭsie ruskija dzielacca na try haliny: vialikarusaŭ, małarusaŭ i biełarusaŭ, svajo zrabiła. Maładomu majmu rozumu było heta śpiarša davoli trudnym da ŭciamku. Ale styčnaść z bieł. adradžencam akademikam Ad. Lisoŭskim, maim susiedam, čytańnie „Dudki" i „Smyka" Bahuševiča, prahavitaje čytańnie pavažnaj litaratury histaryčnaj i filolohičnaj ab Biełarusach i ab ich movie, dakanali ŭva mnie rešty. Trudnaści ŭ niby adnalitym paniaćci „katalik i palak", nia mieŭ ja nijakaj. Fikcyju hetuju razumieŭ lohka i dakładna.

Słovam, prybyŭ ja ŭ 1910 h. u seminaryju śviedamym Biełarusam. Razhledziŭšysia siarod tavaryšaŭ, jakija byli z małymi vyniatkami apalačanymi Biełarusami, systematyčna i razvažna pačaŭ pracu.

Heta maja praca spačatku prajaŭlałasia ŭ tym, što ja vypytyvaŭ u tavaryšaŭ, skul jany, što ŭ ich za narod žyvie, jakoj movaj jon havora, ci dastatačna razumieje ŭ kaściele polskuju movu, što taki tavaryš dumaje ab biełaruskich hazetach i ab tym asabliva, što jany pišuć ab patrebie biełaruskaj movy ŭ kaściele i h. d. Adkazy na hetkija i im padobnyja patańni davali mnie šmat orjentacyi i adkryvali vočy na sytuacyju. Vyniki takich dopytaŭ byli roznyja. Adny z pytanych pryznavalisia, što jany Biełarusy i što treba išci ŭ narod, budzić jaho i što biełaruski narodny ruch całkom zhodny z ducham ahulna ludzkoj spraviadlivaści i z ducham Katalickaha Kaścioła, adno tolki biada — ci z hetaha ruchu rasiejski ŭrad nie skarystaje na niekaryść hetaha Kaścioła i jak na hetu spravu ŭ seminaryi pahlanie svaja-ž seminarskaja ŭłada, kali ab hetym usim daviedajecca. Inšyja-ž uznoŭ rukami i nahami

biełaruskamu ruchu spraciŭlalisia. Da tych prychodziłasia padchodzić jašče aściaražniej i kali ničoha nie ŭdavałasia, pakidaŭ ja ich u supakoi.

Aprača słova ŭ svajej hetaj pracy, karystaŭsia ja tak-ža i adpaviednaj knižkaj, padsovyvajučy jaje to tamu, to inšamu tavaryšu seminarystu. Hetak araŭ ja bieł. seminaryjnuju nivu pieršy hod badaj vyklučna siarod svaich tavaryšaŭ kursovych. Starejšyja tavaryšy, da jakich adhałoski pracy majej tak-ža dachodzili, hladzieli na mianie rozna: adny padśmieivali, druhija nienavidzieli, inšyja machali rukoj, a jašče inšyja pryncypova spahadali. Asabliva maim pačynańniam spahadali tavaryšy Litoŭcy.

Na hetkaj padhatavaŭča-vyviadoŭčaj pracy pravioŭ ja cely hod. Za hety čas usia seminaryja i ŭsie prafesary z rektaram i inspektaram ab budžeńni mnoju biełaruskaj dumki siarod klerykaŭ znali dastatačna. Hety ŭžo ahulna-viedamy fakt paćviardziŭsia asabliva pierapisiaj nacyjanalnaści klerykaŭ, kali ja, a za maim prykładam i niekatoryja inšyja, zapisalisia Biełarusami.

Na druhi ŭžo 1911 h. kala mianie zhurtavałasia bolš dziesiatku seminarystaŭ całkom śviedamych, užo ŭ razumieńni sučasnym, Biełarusaŭ. Da seminarystaŭ kursu pieršaha i druhoha, dałučylisia niekatoryja i z kursu treciaha.

Ciapier astavałasia tolki biełaruskaje žyćcio ŭ seminaryi zalehalizavać u svajej seminaryjnaj ułady, nadać Biełarusam arhanizacyjnyja formy i załažyć biełaruskuju biblijateku. Dajšło chutka i da hetaha. Źjaviŭsia ja ŭ rektara seminaryi i prasiŭ jaho dać na ŭsio heta svoj dazvoł. Pry hetaj akazii rektar vykazaŭ pradusim na biełaruskuju spravu ahułam, i ŭ seminaryi asabliva, svoj pahlad. Jon skazaŭ, što pryncypova nia maje ničoha prociŭ bieła-

ruskaha ruchu, bo praŭdu kažučy, i sam jon pachodzić z Biełarusaŭ i pabiełarusku havaryć umieje. Adno tolki baicca, kab Rasieja nie skarystała z biełaruskaha ruchu i nie abiarnuła jaho praciŭ Kaścioła i kab ruch hety nia vyklikaŭ u samym Kaściele nieadpaviednaj baraćby za biełaruskuju movu, bo baraćba heta, peŭnież, nia budzie plusam dla Kaścioła. Na heta pačuŭ rektar ad mianie adkaz, što seminarysty Biełarusy imknucca da taho, kab z biełaruskaha adradžeńnia była dla Kaścioła karyść, a nia škoda. Z boku-ž Rasiei tak-ža niama niebiaśpieki z pryčyny bieł. adradžeńnia, bo jano nia złučaje Biełarusaŭ z Rasiejaj, a raździalaje i što ŭ budučynie, praz adradžeńnie narodnaje, Biełaruś Prasłaŭnaja lahčej moža dajšci da z hody z Katalickim Kaściołam. Paśla hetaha rektar nie spraciŭlaŭsia isnavańniu ŭ seminaryi biełaruskaha hurtka i jahonaj samauzhadavaŭčaj pracy ŭ duchu bieł. narodnym i katalickim. Dazvoliŭ tak-ža mieć i biełaruskuju biblijatečku, ale z tym varunkam, što knižki prad tym, jak davać seminarystym čytać, jon rektar, sam musić prahledzić.

Viestku ab hetkim abarocie spravy seminarysty Biełarusy pryniali z radaściaj. Aprača siabie prypaminaju z ich nastupnych: J. Rešeć, M. Šałkievič, Fr. Alaškievič, A. Cikota, A. Auhustynovič, N. Kavaleŭski, V. Łukša, K. Stepovič, J. Sławecki, J. Dašuta, M. Boryk, J. Leŭkovič, V. Ramanoŭski, J. Daŭkša i inš. Voś-ža hetyja kleryki faktyčna ŭžo stanavili hurtok. Z pasiarod ich była zroblena składčyna na biełaruskuju biblijateku, jakaja i była zakuplena i addana rektaru da cenzury. Rektar ničoha nie zabrakavaŭ, tolki tłumačyŭ klerykam, što „Karotkaja Historyja Biełarusi" Vłasta nadta-ž paviarchoŭnaja, nia z usim z joj možna zhadzicca i što

z boku navukovaha šmat maje pachibaŭ. Kleryki pryrakli, što čytać jaje buduć krytyčna.

Knižki ŭsie byli pierapisany ŭ asobny ssytok, panumaravany i pałožany ŭ asobny kutok adnej z biblijatečnaj šafy. Ssytok ležaŭ u čytalni, dzie kožny moh sabie vybirać biełaruskuju knižku i paśla brać z biblijateki i čytać.

Seminarysty čas-ad-času, asabliva na Zapusty, naładžvali viečary, u prahramu jakich zvyčajna ŭchodzili: sceničny jaki abraz, deklamacyi, chor i inš. Na hetych viečaroch u prahramie zdaralisia i biełaruskija numary. Tak napr. jašče ŭ 1908 h. 25 i 26.II. na takim viečary byŭ deklamavany biełaruski vierš Bahuševiča: „Maja Dudka". Adnak heta ŭ zvyčaj nie ŭvajšło i za maich užo časaŭ siarod klerykaŭ Palakoŭ, jakich była bolšaść, była tendencyja biełaruskaha ničoha na hetkija imprezy nie dapuskać. Voś-ža hurtok naš, pry padtrymańni klerykaŭ Litoŭcaŭ, pravioŭ pryncyp, kab biełaruskija numary vobak z polskimi i litoŭskimi ŭ prahramie byli i byli ŭ adpaviednym liku, što i sapraŭdy zaŭsiody byvała. Dziakujučy starańniam Hurtka ŭ ahulna-seminaryjnym chory, pad kiraviectvam Litoŭca ks. praf. Brazisa, było miesca tak-ža i pieśni biełaruskaj.

Hurtok hety raźvivaŭsia całkom pamysna i što-raz bolš zdabyvaŭ sympatykaŭ i ščyrych prychilnikaŭ. Siabry hurtka tak-ža karysna pracavali na nivie budžeńnia narodu pa rodnych siołach i miasteč-kach padčas letnich feryjaŭ. Ale pryjšła vajna, pryniesła z saboj kroŭ, ślozy i hoład i spyniła, jak žyćcio samoj seminaryi, tak i tym bolš — žyćcio biełaruskaha hurtka, ale Biełarusy śviedamyja ŭ seminaryi paśla ŭžo nia zvodzilisia. U mieru taho, jak adnaŭlała svaju pracu siarod bury vajennaj seminaryja, byli tam tak-ža i Biełarusy.

Pa vajnie i pa revalucyi i pa ŭpadku carskaj Rasiei, paŭstała Rečpaspalitaja Polskaja. Pryjšli novyja časy. Duch u seminaryi ŭ Vilni dla biełaruskaj spravy, z natury rečy, paviejaŭ jašče bolš niaprychilny. Śviedamaść adnak biełaruskaja tut siarod seminarystaŭ nia vyviałasia i isnuje dalej.

## § 3. — Biełaruski Hurtok u Duchoŭnaj Katalickaj Akademii ŭ Pieciarburzie.

Biełaruski ruch u Pieciarburskaj Katalickaj Duchoŭnaj Akademii, prajaŭlajučysia ŭ pieršym dziesiatku našaha stalećcia sposabam niearhanizavanym, pavoli raźvivajučysia, pryniaŭ urešcie formy arhanizacyjnyja.

U akademii, raniej ad Biełarusaŭ, mieli svaje arhanizacyi nia tolki Palaki, ale tak-ža Litoŭcy i Łatyšy.

Usie akademiki hetych nacyjanalnaściaŭ mieli jasnyja, vyrablenyja doŭhaletnim zmahańniem z čužyncami, nacyjanalnyja imknieńni. Pad upłyvam ichnych pahladaŭ pačynajuć krystalizavacca i pahłyblacca i pahlady akademikaŭ Biełarusaŭ.

Spryjaŭ hetamu tak-ža postup ahułam biełaruskaj nacyjanalnaj dumki, jakaja ŭžo tady značna jšła ŭpierad.

Pieršym pačynalnikam biełaruskaj arhanizacyi siarod Biełarusaŭ akademikaŭ byŭ L. Chviećka. Dziakujučy jamu, užo ŭ 1912 h. paŭstaŭ biełaruski akademicki kružok, u skład jakoha ŭvachodzili: L. Chviećka, A. Cikota, P. Piakarski, St. Šyroki, Francuk, J. Žaŭniarovič, V. Hadleŭski.

Isnavaŭ adnak hety hurtok jašče tolki faktyčna, a nie farmalna. Urešcie ŭ kastryčniku miesiacy 1913 h. byŭ farmalna zasnavany hurtok biełaruskaj

studenckaj moładzi ŭ Pieciarburskaj Akademii. Na staršyniu byŭ vybrany Piakarski, a na sakratara Hadleŭski.

Ad hetaha času pačalisia schodki, dyskusii, prelekcyi. Na hetych schodkach často byvaŭ biełaruski patryarch prafesar B. Epimach-Šypiła.

Biełaruski hurtok uvajšoŭ u znosiny z studentami Biełarusami Pieciarburskaha ŭniversytetu i časta ładziŭ supolnyja sabrańni, jakija adbyvalisia na kvatery ks. Fr. Budźki. Na hetyja sabrańni prychodzili Taraškievič, Dušeŭski i inš.

Kniahinia M. Radziviłł padaryła 100 rubloŭ na biblijateku. Biblijateka sapraŭdy była założana. Byŭ u joj značny lik knih z haliny biełarusaznaŭstva, prytym knih časta davoli cennych. Knih takich tady šmat možna było znajści ŭ knižnym składzie Akademii Navuk, a tak-ža ŭ antykvaraŭ na Liciejnym praspekcie.

U 1914 h. prybyli ŭ Akademiju: ja, V. Šutovič, K. Łupinovič, P. Chomič, Ant. Niemancevič i M. Piatroŭski. Tady ŭžo hurtok ličyŭ 11 siabraŭ (na 70 studentaŭ akademii).

U 1916 h. kiraŭnictva hurtkom pierajšło ŭ maje ruki. Byŭ ja jahonym staršynioj da skančeńnia akademii ŭ 1918 h. U hetym časie da hurtka prybyło jašče dvuch siabraŭ: A. Matviejčyk i J. Piatkievič. Była papoŭniena biblijateka i byŭ zasnavany biełaruski chor.

Hałoŭnym zadańniem biełaruskaha akademickaha hurtka było pradusim pahłybleńnie viedy ab Biełarusi. Rabiłasia heta miž inšym praz referaty. Referaty čytali: V. Hadleŭski ab nacyjanalnym charaktary Biełarusaŭ, V. Šutovič ab Fr. Bahuševiču, A. Niemancevič ab Unii, ja čytaŭ ab biełaruskaj nacyjanalnaj samabytnaści i inš.

Akademiki budzili tak-ža biełaruskuju śviedamaść i siarod klerykaŭ Katalickaj Duchoŭnaj Seminaryi ŭ tym-ža Pieciarburzie. Tak napr. ja 31.III.18 pračytaŭ u ich referat ab paezii Jakuba Kołasa.

Hod 1918 — heta apošni hod isnavańnia samaj akademii. Kali palityčnaja ŭłada pierajšła akančalna ŭ ruki balšavikoŭ, isnavańnie akademii było spyniena.

Častku biblijateki hurtka vyvieźli z saboj niekatoryja akademiki, a častka astałasia na miescy. Tam-ža astaŭsia tak-ža i archiŭ hurtka. Što stałasia z knižkami i z archivam, jakija tam astalisia, niaviedama.

Z akademikaŭ hurtkoŭcaŭ niekatoryja paśla na „ŭsiaki vypadak" adyjšli ad biełaruskaha ruchu, abo załamalisia i pajšli pa pachiłaj darozie, ale z hetaha-ž biełaruskaha akademickaha hurtka vyjšli tak-ža ideolohi i baraćbity biełaruska-nacyjanalnaha i biełaruska-chryścijanskaha ruchu.

Biełaruski Akademicki Hurtok i jahonaja praca stalisia davoli šyroka viedamy biełaruskamu hramadzianstvu. Voś što miž inšym čytajem ab im u vadnym z biełaruskich kalendaroŭ: ...„U Akademii jość dobra arhanizavany ščyra biełaruski hurtok. Tut studenty paznajuć historyju svajho kraju, namiačajuć mety, jakija pavinien dapiać biełaruski narod, i ščyra pracujuć dziela hetych met. U hurtku, miž inšym jość sekcyi: historyi Biełarusi, litaraturnaja i sekcyja biełaruskaj muzyki i pieśni. Znajomstva z historyjaj svajej Baćkaŭščyny ŭ studentaŭ vielmi hłybokaje. Hetamu pamahaje i dobra naładžanaja biblijateka knih biełaruskich i ab Biełarusi. Ale asabliva zadziŭlaje ŭsich novaprybyłych biełaruski chor u akademii. Nihdzie tak dobra nie pastaŭlena biełaruskaja pieśnia i nia schoplena i nie

addadziena biełaruskaja melodyja, jak u chory hetaha hurtka"...[1])

Mieŭ tak-ža hurtok akademikaŭ i svoj statut-prahramu, jakoj udałosia mnie adšukać tolki vypiski hałaŭniejšych punktaŭ, što tut całkom i źmiaščaju:

§ III. Razumnaje i systematyčnaje šyreńnie biełaruskich tvoraŭ.

§ IV. Cichaje jadnańnie prychilnikaŭ, nia ŭstupajučy ŭ haračyja dysputy i nia dražniačy praciŭnikaŭ, bo z praciŭnikaŭ jany mohuć stacca zaklatymi niapryjacielami.

§ V. Ścierahčysia zrazić ich da movy.

§ VI. Nia dumaju zavodzić biełaruskaj movy ŭ kaściele **farmalna**, pakul nia źmieniacca ciapierašnija varunki i pakul narod nia staniecca ŭsviedamlenym.

§ VII. Budu staracca pryhatavać narod da skarystańnia z spadzievanych lepšych varunkaŭ, kab jon sam zažadaŭ svajej movy ŭ kaściele i ŭ škole.

§ VIII. Nia budu siejać nienaviści da druhich narodaŭ, a tak-ža miž biełarusami katalikami i prasłaŭnymi, vykazvajučy, što hetyja apošnija tak-ža braty, tolki jany błudnyja aviečki błudnych pastyraŭ.

§ XI. Budu pamahać svajej pracaj i svaim dabrom raźvićciu biełaruskaj katalickaj litaratury i piśmienstva.

§ XII. Budu rabić usio ŭ duchu chryścijanskim i katalickim, vučačy bratoŭ lubić svajo i pavažać čužoje; budu pracavać z vieraj, nadziejaj i miłaściaj u sercy, budu iści z vokličam na vusnach: „z Boham dla narodu"!..[2])

---

1) „Biełaruski ruch siarod biełaruskaha katalickaha duchavienstva" (Biełaruski Kalendar na 1918 h., Vilnia), bač. 29.

2) Z majho ŭłasnaha archivu.

Jak bačym, Bieł. Akad. Hurtok braŭsia da pracy pavažna i z vialikim idejovym nastrojem. Ale, na žal, revalucyjnaja zaviarucha ŭ Rasiei, i jahonaje isnavańnie i jahonuju pracu spyniła; spyniła, ale nie skasavała. Rastki henaj pracy dalej dajuć znać ab svaim žyćci ŭ tym-ža chryścijanskim i biełaruskim dusie śpiarša ŭ Miensku, a paśla ŭ Vilni.

## § 4. — „Biełarus".

Badaj što ŭ 1905 h. tahačasny vilenski biskup Advardy Ropp nasiŭsia z dumkaj vydavać u Vilni narodnuju katalickuju hazetu pabiełarusku, ale, jak čutno było, daradcy jahonyja byli hetamu vielmi praciŭnyja, dyk tak i astałosia.

Chutka pakazałasia hazeta „Naša Dola", jakoj vyjšła ŭsiaho 6 numaroŭ i kožny byŭ kanfiskavany rasiejskimi ŭładami, była bo heta hazeta davoli radykalnaja. Spravaŭ relihijnych jana nie parušała.

Dziela cenzurnych pryčyn „Naša Dola" musiła zakrycca. Uśled za jaje zakryćciem pačała vychodzić u 1906 h. „Naša Niva" — šmat aścieražniejšaja pierad cenzuraj, dziela čaho, choć časam zdaralisia kanfiskaty, ale jana datryvała až da evakuacyi Vilni pierad prychodam niamieckaj armii i, pieraniosšysia ŭ Miensk, tam jašče jakiś čas vychodziła.

„Naša Niva" vydavałasia ŭ dvuch vydańniach h. z. łacinskimi i ruskimi litarami, voś vydańnie łacinskimi litarami adčaści zdavolivała patreby biełarusaŭ katalikoŭ:—patreby žyćciovyja, bo spraŭ duchoŭnych — relihii „N. Niva", jak i „N. Dola", nie čapała. Śviedamyja adzinki nia tolki z Biełarusaŭ, ale navat z Palakoŭ (dziela idei katalickaj) zaŭsiody ŭvažali adnak, što patrebna była-by hazeta ščyra katalickaja pabiełarusku, ale jak tut uziacca za jaje

vydavańnie, nia majučy patrebnych hrošaŭ? Voś tak i adkładałasia štoraz dalej. Anton Byčkoŭski ŭziaŭ navat pazvaleńnie hubernatara na vydavańnie časapisu „Biełarus“, ale bajaŭsia pačynać vydavać jaho, bajučysia, što vydaŭšy jakija 2—3 numary, nia majučy padmohi, zmušany budzie sam zakryć svaju časapis.

Ale pa niejkim časie „Naša Niva“, nia majučy zmohi vychodzić u dvajnym vydańni, pierajšła na adnu hraždanku. Tady dla śviedamych biełarusaŭ katalikoŭ vydavańnie časapisu katalickaha łacinskimi litarami stałasia palučaj patrebaj. Navat sami našaniŭcy, a ŭ asobnaści niabožčyk Ivan Łuckievič, horača zaachvočyvali vydavać „Biełarusa“. Jon to padmoviŭ B. Pačopku pajści da A. Byčkoŭskaha i ŭhavaryć jaho pačać vydaviectva, abiacajučy, što na jakich 7—10 numaraŭ užo jość i hrošy (byli jany tolki ŭ nadziei). A. Byčkoŭski zhadziŭsia. Naniali dva pakoi na Siamionaŭskaj vul. pad redakcyju i pačali vydavać. Pieršymi redaktarami faktyčnymi byli aproč Byčkoŭskaha: Jadvihin Š (Anton Lavicki) i J. Paźniak; B. Pačopka vioŭ addzieł relihijny: — žyćciapisy śviatych i časami davaŭ štoś jašče. Pa vychadzie 1-ha numaru ŭ 1913 h., ludzi dobraj voli prysłali to pradpłaty, to padmohi, čaho stała na jakija 3—4 numary, ale chutka ŭ kasie było pusta i z časapisam krucha. Redaktaru A. Levickamu davali na žyćcio tolki 10 r. na miesiac. Niejak u hetym časie pasłaŭ Boh pomač: štoś daŭ ksiondz Francišak Budźka, štoś ks. Astramovič, a ŭ kancy zainteresavałasia časapisam kniahinia Mahdalena Radzivilicha, katoraja systematyčna pakryvała daŭhi „Biełarusa“ až da jaho zakryćcia, h. zn. da prychodu ŭ Vilniu niemcaŭ ŭ 1915 h.

Ad № 14-ha redakcyja pieraniasłasia na Vilenskuju 18—6, u kvateru B. Pačopki, katory staŭ z he-

taj pary adnym z faktyčnych kiraŭnikoŭ časapisu, a chutka, kali A. Levicki ŭziaŭsia redahavać „Sachu", usia redakcyja i administracyja astałasia ŭ jahonych rukach, tymbolš što i A. Byčkoŭski — raz dziela taho, što sam nia mieŭ času, a druhi raz dziela taho, što bačačy, što časapis papała ŭ peŭnyja ruki, zahladaŭ u redakcyju tolki mo' raz na tydzień, kab uziać novy numar. Ciapier „Biełarus" nia tolki sam vychodziŭ narmalna, ale ad času da času vydavaŭ jakujuś knižycu.

Tak za čas svajho isnavańnia „Biełarus" vydaŭ: „Alkahol" — ks. K. Stepoviča, „Niekalki słoŭ ab pakucie" — ks. Fr. Budźki, „Miatavyja listočki" — B. P—ki, „Z rodnaha zahonu" — ks. Astramoviča, „Betlejka" — ks. H. Betty, „Našto biełarusam hazety" — ks. J. Bobiča, „Žyćcio Papieža Piusa X"— B. P—ki, „Vyjaśnieńnie abradaŭ R.-K. Kaścioła" — pierakład ks. Budźki z Bončkoŭskaha, „Całaviek na vyšynie svajej hodnaści" — B. P—ki i „Boh z nami" — B. P—ki.

Byli jašče pryhatavany da druku: „Historyja Kat. Kaścioła" z aprabataj, pierakład z Bončkoŭskaha, „Žyćcio Śviatych"—B. P-ki, „Nabaženstva majovaje" i „Historyja biblijnaja Staroha i Novaha testamantu" — jaho-ž. Ale ŭsio heta nie pabačyła śvietu, jak dziela taho, što vajna zatamavała ŭsiakuju pracu, a bolš i dziela taho, što polskaja biskupskaja kuryja nie davała patrebnaj aprabaty, a najbolš, što nia było hrošaŭ.

Mieŭ „Biełarus" svaich pryjacielaŭ i vorahaŭ: ks. administratar dyecezii K. Michalkievič, ciapierašni sufrahan Vilenski, adnosiŭsia spahadna, a navat sa dva razy daŭ hrašovuju padmohu, ks. prałat Kurčeŭski i ks. A. Kuleša tak-ža byli pryjacielami „Biełarusa" dziela jaho katalickaści.

Pradpłatnikaŭ było ŭsiaho kala 200, ale niekatoryja vypisvali pa jakich 10—50 ekz., jak npr. ks. A. Šylinis.

Z Našaniŭcami dobraj zhody nia było, bo jany chacieli, kab „Biełarus“ trymaŭsia takoj taktyki ŭ pracy, jak i jany, heta znača bolš radykalnaj, a tymčasam „Biełarus“ rabiŭ svaju rabotu cicha, nikomu nie naprykrajučysia i vorahaŭ sabie nia robiačy. Navat niabožčyk ks. Astramovič (A. Ziaziula), kali B. Pačopka nie pamiaściŭ jaho adkazu „Kurj. Lit.“ (vieršu), napisaŭ piśmo z pahrozaj: „Usich vysiłkaŭ vaźmusia, kab „Biełarus“ klapnuŭ“, ale chutka iznoŭ dajšło miž imi da zhody, u jakoj i razyjšlisia prad nadchodam niemcaŭ.

Pad kaniec isnavańnia „Biełarusa“ B. Pačopka chacieŭ dziela dabra spravy pieradać jaho ŭ ruki jakohaś ksiandza, kab choć toj fihuravaŭ redaktaram ci vydaŭcom, ci pratektaram; prasiŭ ab heta administratara dyecezii, ale ničoha nia vyjšła.

Paśla vajny ŭžo razam z ks. A. Šyškaj B. Pačopka chacieŭ uznavić „Biełarusa“ ŭ Biełastoku, ale heta akazałasia niemahčymym.[1])

Što datyča charaktarystyki „Biełarusa“, jaho metaŭ i zadańniaŭ — najlepš nam usio heta maluje adozva redakcyi da hramadzianstva dziela šukańnia padtrymańnia dla siabie. Adozvu hetu, jak duža ŭ hetym sensie cikavuju, źmiaščajem tut calikom z zachavańniem movy i hramatyki. Voś jana:

— *„Szanoŭny Panie!*

Patreba wydawiectwa katalickaj hazety ŭ prostaj mowie dla biednaho sielanina naszaho kraju

---

1) Usie hetyja ahulnyja viestki ab „Biełarusie“ padaju pavodle rukapisnaha ŭspaminu red. „Biełarusa“ B. Pačopki, ciapierašniaha unijackaha śviaščeńnika ŭ Babrovičach na Paleśsi.

daŭno adczuwałasia ŭsimi, kamu ležała na sercy jaho harotnaja dola, jaho ciemnata, jaho biezzaradnaść. Dyk ŭsielakija pabłytanyja warunki žyćcia staronki, a asabliwa sprawa litoŭskaja, szto robić stolki zawiaruchi, paŭstrymwała dumku ab hazetce biełaruskaj. Paŭstrymwała — ale ustrymać ni mahła taho, szto maje za saboj siłu praŭdy, szto raniej, ci paźniej, ŭ henaj, ci inszaj formie, stałasia-b! I voś dziela czaho hrupka ludziej, chacia raskinutych asobkam pa całaj kraini, złuczenyja adnak supolnaj idejaj — służyć swajmu narodu, jści da jaho z aświetaj ŭ jaho rodnaj mowie, pryszła da prakanańnia, szto dalej ŭžo adkładywać nielha, szto sprawa biełaruskaja ŭsioroŭna ŭspływie na wierch žyćcia i — szto, kali jaje ni ŭziać zahadzia ŭ ruki, ni pakirawać jak maje być, to ŭ nidalokaj buduczynie pryniasie jana takuju zawiaruchu, pobacz katoraj siahońniaszniaja — litoŭskaja budzie tolki cieniam.

Heta nie pieraŭwialiczywańnie!

Czym ciszej i daŭžej źbirajucca chmary — tym wialikszymi buduć hrom, dy nawalnica!

Tak sama i z biełaruskaj sprawaj. Praŭdu hetu paczynajuć adczuwać zamałym nia ŭsie — i palaki, i rasiejcy, i niaświedamyje syny baćkoŭ biełarusoŭ.

Dyk kožny hladzić na jaje inaczaj. Polskije, naradowyje szowinisty — chwilu adradžeńnia tutejszaho prostaho narodu chacieli-b adciahnuć na dalej, kab za hety czas niaświedamyje biełarusy-katoliki, mahli być zachoplany wyžejszaj siłaj polskaj kultury, — takim paradkam pamienszyć wialiczyniu ruchu, a mo... a mo nawat i zusim skasawać jaho, chacia ŭ adnej czastcy narodu — u katalickaj.

Rasiejcy, tyje szto naležać da partyi „nacianalistaŭ“, dy da druhich joj padobnych tawarystwaŭ, chacieli-b tak sama, kab sprawa nasza adciahnuła-

sia, kab biełarusy-prawasłaŭnyja, katoryja paddajucca kultury rasiejskaj kudy chutczej, czym biełarusy-katoliki — polskaj, — pryniali rasiejskuju mowu ŭ swajej chacie, tady ruch biełaruski i z henaho boku nia mieŭby siły i ŭsia sprawa zamierła-b. Żywaja siahońnia, dy świataja ideja tahdy stałasia-b trupam. Tahdy niby byŭ-by spakoj, było-b dobra...

Nipraŭda! Nipraŭda tamu, szto ŭ žyćciu niczoha niprachodzić biaz śledu, kožnaja recz maje swaju cel — sama ŭ sabie, maje swaje praznaczeńnie! Kožnaja recz! a sztož hawaryć ab 8 miljonach czaławiek, katoryja, chacia siahońnia i nia czujuć miž saboju złučnaści narodnaj, dyk złucznaść henaja jość-že. Asnowaj jaje — heta mowa biełaruskaja, zwyczai, charaktar narodny, dy ŭreszcie luboŭ swajho rodnaho kraju. Raz try hetyje czyńniki jość, chacia jany bolej, ci mieniej i zahłuszeny, bo zusim źnisztoženy jany ciapier ŭžo być nia mohuć, (kab wynaradawić jaki kolaczy narod — patrebny całyja wieki, a tutaka nia budzie ŭžo i dzisiatkaŭ hadoŭ, bo dumka biełaruskaja *užo ciapier žywie i szyrycca*), — woś dziela czaho treba skazać, szto tak nia budzie, jak hetaho choczuć ruskija, ci polskija nacjonalisty. Raz sprawa adradžeńnia naszaho narodu paczałasia, nijakija siły ciapier ŭžo jaje ni strymajuć; mohuć pryhłuszyć krychu, adarwać tysiaczu adnu, druhuju, dyk ahulnaj sprawie niŭczym ŭžo nie pieraszkodziać.

A ciapier ab treciaj czastcy ludziej, szto interesujucca biełaruskaj sprawaj, heta — ab niaświedamych, ci napołyświedamych biełarusach, katoryja ŭžo ad zapradziedoŭ prystali da polskaj, ci rasiejskaj kultury i mowy, dyk sarwać adnak zusim z henaj ziamlicaj naszaj, z naszym narodam — ni sarwali. Braty hetyje naszy i sami nia wiedajuć — jak dumać? Szto rabić? Na pahlad zhadžajucca jany

z dumkami hruppy pierszaj, ci druhoj, dyk ŭ duszy, ŭ najskrytszaj tajemnaści natury czaławieka — jak syna hetaho kraju, czujecca niejki razład, niazhoda z ich pastupkami. Niejki hołas zahłuszany dałoki szepcza im nieszta inszaje ad taho, szto jany robiać, roicca im padczas zusim nia toje, ab czym jany haworać na swaich aficijalna - hramadzianskich zjezdach... Ale dzie ŭziać śmiełaści — adwahi pajści za henym cichim hołasam, kali ŭ wakoł szumić žyćcio zusim druhoje; dzie ŭziać adwahi — skazać, zrabić nia toje, szto dumajuć, dy robiać niby ŭsie? Dzie? — U samoha siabie, ŭ honary *czaławieka*, ŭ silnaj woli — charaktery! Dyk praŭda, ŭ ciažkich warunkach staronki, ŭ pabłytanych paniaćciach jaje synoŭ — ludziej takich jość wielmi niamnoha. Bolszaja-že czastka hetych niaświedamych biełarusoŭ (hutarka ab intelihentach), nia czujučy ŭ siabie wialikaho, silnaho praŭdaj kliczu da czaho kolaczy, robiać i toje, i sioje, słužać i tym, i hetym i — nidzie dobra, bo nidzie s praŭdziwym mocnym prakanańniem.

Ale niczoha! Heta naszy! Heta Braty-Biełarusy! Wialikszaje, macniejszaje zdareńnie ŭ žyćci naszaho kraju, wialikszy sardeczniejszy pryzyŭ Budzicielej narodu, abo niekolki hadoŭ cichaj, spakojnaj kala ich pracy i — jany zusim naszy, jany pojduć razam z nami ŭ pracy dziela adradžeńnia ŭsiaho swajho narodu.

Heta dalej, heta ŭ buduczynie...

A ciapier? Ciapier my ŭsie, szto *świedamy* naszaho sardecznaho kachańnia naszaho kraju, — ŭsie szto czujem światuju patrebu *pajści* za henym pryzywam, szto czujem patrebu *dapamahczy* naszamu biadniejszamu bratu — ŭsie my *ciapier užo* pawinny stacca *czynnymi* synami rodnaj staronki. Mała dumać, mała chacieć — treba jaszcze *pracawać!* A

jak i ŭ czym, dychtawać nikomu ni budziem, ni majem prawa! kožnamu świedamomu czaławieku, kožnamu świedamomu intelihientu-biełarusu padaść dobruju radu jahona ŭłasnaje zrazumieńnie patreby chwili, ležaczych na im abawiazkaŭ.

Szto da nas, ludziej zhurtkowanych kala redakcii „Biełarusa", to ŭsie my, ŭziaŭszy pad uwahu toje, szto pry siahońniasznich *praŭnych* warunkach, pry siahońniasznich niwialikich jaszcze naszych kulturnych siłach, pracawać dziela dabra sielanina praz szkoły, dy ŭsielakija tawarystwy nima nijakaj možnaści, my, paradziŭszysia miž saboju, pryjszli da prakanańnia, szto tolki s pomaczaj hazetki, hazetki wiaskowaj ŭ rodnaj mowie sielanina, hazetki haspadarskaj, a pry ŭsim tym jaszcze *katalickaj*—možna na szyrejszuju metu pracawać karysna, załažyli Redakciju — i hazetka takaja wychodzić.

Sposab pisańnia, prahrama, meta „Biełarusa" wiedamy ŭžo Wam, Szanoŭny Panie, s samaj hazetki, dyk ab hetym pisać i nia budzim. Pakul szto — ni hazety, ni pawažnaje hramadzianstwa — nas ni zhanili, chacia „Biełarus", sam-pa-sabie, i szmat kamu niŭspadobi... Szto da nas — pryznacca, pachwalić siabie nia možem, bo szmat czaho treba było-b palepszyć: pawialiczyć farmat, dawać malunki, pryciahnuć lepszyje pisarskija siły, dawać knižkawyje dadatki, — dyk ŭsio heta kasztuje wializnyja hroszy, katorych u nas, pa-praŭdzie, jość nia wielmi mnoha.

Dziela taho źwiertajemsia da Was, Szanoŭny Panie: kali spahadajecie sprawie palahczeńnia žyćcia sielanina, kali choczycie, kab sprawa biełaruskaja, szyruczysia i uzmacoŭwajuczysia, ni była zachoplana kierunkami skrajnymi, kali žadajecie, kab adradžeńnie biełaruskaho narodu prajszło pad sztandaram katalickaj jednaści, dy zhody z ŭsimi naro-

dami naszaho kraju — to dapamažycie naszaj ciažkaj pracy, dapamažycie — czym možycie: jednajuczy nam prychilnikaŭ hazety, nadsyłajuczy ciekaŭnyja, pawažnyja z žyćcia wiestki, artykuły, dy ŭreszcie — z uwahi na toje, szto koszty druku wializny — dapamažycie nam i hraszmi. Hazeta *idejowaja*, *tannaja*, hazeta, katoraja tolki paczynaje jaszcze swaje žyćcio — *wymahaje dakładu*. Hadoŭ try tamu nazad, ŭ Wilni niwodna hazeta sama siabie niaapłaczywała — trymalisia jany tolki, dziakujuczy dobrym ludziam, bahatym na hroszy i bahatym na serca. Da *takich* ludziej, asabliwa pad hetym aposznim pohladam, razam z druhimi i Redakcija „Biełarusa" liczyć i Was.

Spadziajomsia, szto, zrazumieŭszy nas szczyra, jak my szczyra da Was, Szanoŭny Panie, adnosimsia, prychiliciesia da naszaj prośby i ab pastanaŭleńni swaim zachoczycie ni adkładajuczy, bo sprawa wielmi rupnaja, — *pawiedamić* Redakcyju ab tej sumie, jakoj Wy chacieli-b dapamahczy *szto miesiac* praz hety hod.

Wiestka heta nam patrebna, kab *wiedać* na jakija zasoby možna liczyć dziela dalejszaho wydawiectwa hazety.

S praŭdziwaj paszanaj

*Redakcija hazety „Biełarus".*" —

Kali jdzieć ab charakterystyku „Biełarusa", dyk nielha maŭčkom abyjšci ŭvahu ab im tak-ža viedamaha biełaruskaha paeta Maksima Bahdanoviča, jaki tak kaža: „Biełarusu" nia čužyja imknieńni narodnyja i demakratyčnyja".[1])

---

1) М. Богдановіч — „Бѣлорусское Возрожденіе". Москва. 1916. bač. 16.

Adznačylisia svajej pracaj u „Biełarusie", aprača ŭspomnienych redaktaraŭ: viedamaha biełaruskaha piśmieńnika Jadvihina Š. (Ant. Lavickaha),[1]) ajca B. Pačopki i Ant. Byčkoŭskaha, tak-ža jašče nastupnyja asoby.

Artykułami, a najbolš maralna i matarjalna dapamahali „Biełarusu" ks. ks.: Fr. Budźka, Ul. Tałočka, A. Šylinis (Litoviec) i inš.

Mnoha pisali ŭ „Biełarusie" viedamyja biełaruskija piśmieńniki i paety kataliki: Kazimier Svajak, A Ziaziula, Alf. Pietraškievič, Albert Paŭłovič, Stary Ŭłas, Piotra Prosty, Antoni B., A. Sumny i roznyja inšyja. Pisali ŭ „Biełarusie" tak-ža tady maładyja biełaruskija dziejačy studenty, jak Ryhor Klanovič, Jaśka Rataj, J. Ruščaniec, a taksama stary biełaruski adradženiec katalik z Sakolščyny D. Aniśko i inš.

Niamała tak-ža papracavaŭ dla biełaruskaj i katalickaj spravy, jak svaimi karespandencyjami ŭ „Biełarusie", tak pradusim pašyrańniem „Biełarusa", Janka Makoŭski. Radziŭsia ŭ 1881 h. u zaśc. Novadvorščyna, Mienskaha pav., Zasłaŭskaj hminy. Pracavaŭ u biełaruskim ruchu ad 1905 h., pradusim pašyrajučy biełaruskija knižki i hazety. Prad vajnoj najbolš pašyraŭ „Biełarusa".

Byŭ na Ŭsiebiełaruskim Źjeździe ŭ Miensku ŭ 1917 h. Paśla tam-ža pracavaŭ na hruncie Bieł. Chr. Złučnaści z ks. F. Abrantovičam.

Paśla vajny žyŭ kala Rakava ŭ asadzie Dubrova, dzie i pamior, astajučysia viernym da kanca biełaruskim i katalickim ideałam.

---

1) Bližej ab im hladzi moj art.: „U dziesiatyja ŭhodki śmierci" („Bieł. Krynica" 1932, № 10 i taki-ž moj artykuł u „Chr. Dumcy" № 3, 1932 h.).

Hetak bujna raźvivałasia biełaruskaja katalickaja sprava prad vajnoj. Vajna i revalucyja ŭsie ŭspomnienyja arhanizavanyja hetaj pracy asiarodki zrujnavała. Zrujnavała, ale nia źniščyła. Ziarniaty hetaj pracy astalisia, kab paśla henych zaviaruchaŭ raźvivacca dalej i vydać płod.

RAZDZIEŁ IV.

# Narodnaja praca Biełarusaŭ katalikoŭ pad niamieckaj akupacyjaj.

*(1915—1919).*

## § 1. — Ks. K. Stepovič (Kazimier Svajak) i Ks. J. Hermanovič (Vincuk Advažny).

Suśvietnaja vajna, jakaja nachłynuła ŭ 1915 h. na naš Kraj, padzialiła jaho na dźvie čaści: adnu čaść, zachodniuju, zaniali Niemcy, a druhaja, uschodniaja, padaŭniejšamu astałasia pad Rasiejaj. Hałoŭnym asiarodkam biełaruskaha adradžeńnia, jak viedama, była Vilnia. Voś-ža niamieckaja akupacyja Vilni i značnaj čaści našaha kraju pracu hetu, reč zrazumiełaja, spyniła. Hazety „Naša Niva" i „Biełarus" vychodzić pierastali, vydaviectva ahułam spyniłasia, biełaruskaja intelihiencyja razciarušyłasia. Ale tak drenna było tolki spačatku. Chutka ŭznoŭ pačali tvarycca biełaruskija asiarodki i ŭ mieru mahčymaści, jak u Vilni, tak i na pravincyi, pačałasia siakaja-takaja biełaruskaja praca. Pracu hetu viali tut pieravažna Biełarusy kataliki.

1. Voś-ža z takich pracaŭnikoŭ na biełaruskim siale ŭ hetym časie pieršaje i asablivaje miesca zajmaje paet naš i narodny ideoloh ks. K. Stepovič *(Kaz. Svajak)*. Zajmajecca jon užo biełaruščynaj u 1907 h., budučy jašče maładym chłapčukom vuč-

niem, kandydatam u Vilenskuju Duch. Seminaryju. Ŭ seminaryi ŭ 1911 h. K. Stepovič užo pracuje nad biełaruskaj ideolohijaj. Ab hetaj spravie voś jak jon užo piša: „Ruch palityčny, ci naahuł hramadzki, maje padkład etyčny... Adradžeńnie movy našaj i to maje suviaź z pravami etyki, bo ci-ž padkład jaho nia viažycca z pytańniem: „možna, nielha?“ Sacyjalizm nia moža nia ŭmiešvacca ŭ spravy natury relihijnaj, bo etyka i relihija — dźvie siastry nierazłučnyja i abiedźvie ŭ natury čałavieka. My pavinny dajści da vysnavu, što, kali adkiniem chryścijanstva z ruchu našaha narodnaha, to jon, hety ruch, raspłyviecca ŭ zołkaj mižnarodnaści i etyčnaj raźviazłaści. „Nie pakidajma movy rodnaj, kab nia ŭmiorci“. Nie pakidajma relihii hłybokaj našaj, kab nie zahavieć dušoj“.[1])

Ŭ hadoch 1912—13 jon užo pačynaje svaju pracu na nivie biełaruskaj litaratury, źmiestam jakoj pieravažna matyvy chryścijanskija i narodnyja.

Vajna ŭ 1914 h. zastaje K. Stepoviča ŭ Kluščanach, Śviancianskaha pav. u rodnaj jahonaj parafii, dzie jon z pryčyny chvaroby čakaje na śviaščenstva. Ŭžo ŭ hetym hodzie 29.XI. jon arhanizuje kaścielny chor, likam da 40 asob, jaki piaje tak-ža i biełaruskija pieśni.

Ŭ 1915 h. K. St., jak ksiondz, prabyvaje miesiac u Kamajach, a paśla ŭ rodnaj parafii ŭ Kluščanach i dalej pracuje dla biełaruskaj spravy. Chor jaho raźvivajecca i aprača biełaruskich pieśniaŭ, ładzić tak-ža i biełaruskija lekcyi.

Ŭ hetym-ža 1915 h. ks. K. St., pravodziačy biełaruskuju narodnuju pracu, prabuje movu biełaru-

---

1) Kaz. Svajak — Dzieja majej myśli, serca i voli. Vilnia, 1932. bač. 20—21.

skuju zavodzić i ŭ kazańniach u kaściele, jak heta było 21.XI.

U 1916 h. biełaruskaja praca ŭ Kluščanach pad kiraviectvam ks. K. St. jašče bolš pahłybiłasia. Dajšło i da biełaruskich škołaŭ. Kaladami 1915 h. byli arhanizavany pad jaho kiraŭnictvam biełaruskija vučycielskija kursy, a ŭ 1916 h. było załožana 7 biełaruskich škołaŭ, u jakich małodšyja dzieci vučylisia pabiełarusku, a staršyja, pobač z movaj biełaruskaj, vučylisia i movy polskaj.

U tym-ža 1916 h. ks. K. St. zasnavaŭ arhanizacyju biełaruskaj moładzi pad nazovam „Chaŭrus Svajakoŭ" (CHS), jakaja faktyčna vyrasła z uspomnienaha choru. Chaŭrus hety miž inšym ładziŭ biełaruskija amatarskija teatry i referaty.

U pałovie 1916 h. ks. K. Stepovič byŭ naznačany ŭ Karycin (Biełastoččyna), dzie prabyŭ da viasny 1918 h. Ale, nia hledziačy na svoj vyjezd z Kluščan, znosinaŭ z tamtejšaj moładziaj na hruncie biełaruskaj idei nie parvaŭ. Z vybitniejšymi siabrami „Chaŭrusu Svajakoŭ" jon vioŭ pierapisku, u jakoj paddzieržyvaŭ u moładzi biełaruski duch, zaachvočvaŭ jaje dalej viaści raspačatuju pracu i adnačasna davaŭ rady, jak hetu pracu dalej pravodzić.

„Chaŭrus Svajakoŭ" trymaŭsia i pracavaŭ hady try. Pracu svaju pravodziŭ pieravažna pry pomačy biełaruskich knižak, jakich było niamała ŭ chaŭrusnaj biblijatecy i jakija šyroka jšli ŭ sialanstva. Urešcie „Chaŭrus" raspaŭsia z pryčyn ad jaho niezaležnych. Pradusim ad 1918 h. ks. K. St., mocna nadarvaŭšy ŭ Karycinie zdaroŭje, nia mieŭ bolš siły choć duchova kiravać „Chaŭrusam". Urešcie-ž 1919—20 hod — heta čas vajny litoŭska-polska-balšavickaj, čas, kali niemahčymaj była nijakaja arhanizacyjnaja, idejnaja praca, a tymbolš praca biełaruskaja.

Pierabraŭšysia ŭ kancy 1916 h. na vikaraha ŭ Karycin, ks. K. St. prabyvaŭ tam da pałaviny hodu 1918, dzie tak-ža raźvivaŭ značnuju biełaruskuju pracu. Siarod biełaruskaha sialanstva, što znachodzicca na rubiažy z polščynaj, šyryŭ jon biełaruskuju narodnuju śviedamaść słovam i praz knižku i pry tym sposabam pieravažna tajnym, kryjučysia ad voka svaich vorahaŭ.

U 1919 h. byvaŭ jašče ŭ Łapienicy, Vaŭkavyskaha pav., dzie, za časaŭ probašča ks. J. Hermanoviča, viedamaha biełaruskaha dziejača i piśmieńnika, svajho tavaryša, havaryŭ biełaruskija kazańni.

Urešcie, z pryčyny chvaroby hrudziej, ks. K. Stepovič hramadzkuju pracu prymušany byŭ spynić i ahraničycca vyklučna da biełaruskaha piśmienstva, jakim, u mieru sił svaich, zajmaŭsia až da samaj svajej śmierci ŭ 1926 h.[1])

2. Uspomnili my tolki što ab *ks. J. Hermanoviču* (Vincuk Advažny), ab probaščy ŭ 1919 h. ŭ Łapienicy, jakomu pamahaŭ u biełaruskaj pracy Kaz. Svajak. Voś-ža asoba ks. J. H. ŭ biełaruskim chryścijanskim ruchu varta, kab ab joj tak-ža ŭspomnić choć ahułam.

Heta vydatny biełaruski dziejač. Budučy probaščam u Łapienicy, dla biełaruskaj spravy pałažyŭ značnyja zasłuhi. Aprača ŭviadzieńnia biełaruskich kazańniaŭ u kaściele, jon niamała papracavaŭ kala arhanizacyi biełaruskich škołaŭ. Voś što ab hetym piša Kaz. Svajak u svajej „Dziei“: „24.VIII. Adrana schod sialan u spravie škoł. Pryhavaryli: Dnia 24

1) žadajučym bližej paznacca z dziejnaściaj ks. K. Stepoviča (Kaz. Svajaka), mohuć służyć maje knižki: „Kaz. Svajak. Narys ab jaho ideolohii“. Vilnia, 1831, i „З жыцьця і дзейнасьці Каз. Сваяка“. Вільня, 1936, a tak-ža knižka Kaz. Svajaka — „Dzieja majej myśli, serca i voli“. Vilnia, 1932.

žniŭnia, 1919 h. my hramadzianie z viosak: Hrynievičy, Dziamidavičy, Muchajły, Borki, Kamianica i Małaja Łapienica raźbirali ŭ budynku školnym patrebu adkryćcia škoł. Schod adbyŭsia pad zahadam ks. probašča Łapianickaha ks. J. Hermanoviča. Schod pastanaviŭ: 1) adkryć dźvie školy u Mał. Łapienicy (dla chłapcoŭ i dziaŭčat) i adnu ŭ Vialikaj Łapienicy.

2) Navuka ŭ hetych troch školach pavinna adbyvacca pabiełarusku, z dadatkovym pradmietam polskim.

3) Schod vybraŭ spamiž siabie Radu Školnuju z nižej upisanych asob: staršynioj: ks. J. Hermanoviča, sakratarom S. Ščyhlinskaha, siabrami: Todara Piakarskaha z Hrynievič, Jasia Bubiela i Piatruka Lachoŭskaha.

4) Schod daručaje Radzie Školnaj zdabyć hrošy na papravu budynkaŭ školnych, znajšci vučycialoŭ Biełarusaŭ i kab čym chutčej mahła pačacca navuka". (Podpisaŭ tryccać).

Voś-ža školy henyja byli sapraŭdy adčynieny, ale los ich, jak i los biełaruskich kazańniaŭ, byŭ niedaŭhaviečny i niezavidny — pad naciskam polskaha nacyjanalizmu jany byli prymušany spynicca.

Z Łapienicy ks. J. Hermanovič pierajechaŭ u Łukonicu, Słonimskaha pav., dzie tak-ža budziŭ biełaruskaje žyćcio i adkul chutka pierajechaŭ u Łužki, Dzisienskaha pav. Tut pabyŭ daŭžej i davoli šyraka raźviŭ biełaruskuju dziejnaść, havoračy biełaruskija kazańni ŭ kaściele i pravodziačy šyraka ŭ masach biełaruskaje narodnaje ŭśviedamleńnie pradusim pry pomačy časapisu „Krynica" i biełaruskaj knižki.

Aprača biełaruskaj pracy hramadzkaj ks. J. H. pakazaŭ svaje siły i ŭ inšaj halinie — u halinie biełaruskaj litaratury. Piarom pačaŭ jon pracavać ad

1919 h., jakoha z ruk nie vypuskaje až da siańnia. Ks. J. H. — heta aryhinalny i davoli płodny biełaruski piśmieńnik i paet. Piša jon pad mianiuškaj Vincuk Advažny.[1])

§ 2. — **Biełaruski Kamitet pomačy paciarpieŭšym ad vajny, Tekla Staniševŭščynka, ks. Uł. Tałočka.**

Jak skazana vyšej, z prychodam u Vilniu pad kaniec 1915 h. Niemcaŭ, i tak ciažkoje pałažeńnie adradženskaj pracy Biełarusaŭ, stałasia jašče ciažejšym. Ale heta tolki na pačatku — paśla praca heta pačała raźvivacca davoli bujna, u jakoj vydatnuju, možna navat skazać hałoŭnuju, rol ihrali Biełarusy kataliki. Na pravincyi, u viaskovaj biełaruskaj hłušy, Kaz. Svajak adyhraŭ rol sapraŭdy asablivuju i adzinuju ŭ svaim rodzie. Ale pryhledzimsia da centru, da Vilni. Voś-ža padčas niamieckaj akupacyi Biełarusy i tut nie dramali, a siarod ich adznačalisia narodnaj pracaj pieravažna kataliki i to nia tolki kataliki z metryki, ale i z prakanańnia.

U hetym časie, ab jakim havorym, u Biełarusaŭ užo, reč viedamaja, isnavali paasobnyja ideolohična roznyja hrupy, jakija dalisia-b padzialicca na dźvie: na sacyjalistaŭ matarjalistaŭ i na chryścijan idealistaŭ. I samo saboj zrazumieła, što kožny z hetych ideolohična roznych kirunkaŭ biełaru-

1) Ab žyćci i tvorstvie Vinc. Advažnaha hl. maju pradmovu da zbornika jaho vieršaŭ „Biełaruskija Cymbały". Vilnia, 1933.

**Uvaha.** U hetym časie, jaki apisvajem, mnohija ksiandzy Biełarusy ŭ roznych miascoch našaha kraju havaryli kazańni pabiełarusku, abo zmahalisia za ich uviadzieńnie. Ab hetym cikavych adsyłaju da svajej knižki: „Rodnaja mova ŭ śviatyniach".

skaha ruchu razhladaŭ ideju adradžeńnia Biełaruskaha narodu z inšaha boku, išoŭ svajej asobnaj darohaj. Vajna-ž i jaje naśledki hetyja roznyja biełaruskija hrupy na hruncie narodnaj pracy abjadnała i złučyła.

„Kali-ž žyćcio pastaviła pierad našym narodam hetkija zadačy, jak pomač biazvinnym achviaram vajny, jak ustrojstva škoł biełaruskich, naładžańnie biełaruskaj kulturnaj raboty paśla vychadu rasiejcaŭ, — jednaść idejnaj mety ŭsich hetych kirunkaŭ vyjaviłasia ŭ tym, što pradstaŭniki ich naładzili supolnuju rabotu i, nia hledziačy na roznicy ŭ ich prahramach, u hety važny histaryčny mament zdaleli zhodna pracavać u kamitetach dziela pomačy paciarpieŭšym ad vajny, u škołach i inšych hramadzkich arhanizacyjach“.[1])

...„Nievialikaja hramadka astaŭšychsia ŭ Vilni biełaruskich pracaŭnikoŭ zhurtavałasia paśla adchodu Rasiejcaŭ kala Biełaruskaha T-va Pomačy paciarpieŭšym ad vajny. Zadačy T-va — pomač achviam vajny — złučyli ŭsich, nia hledziačy na roznarodnaść pahladaŭ i palityčnych kirunkaŭ“.[2])

1. Voś-ža, jak bačym, usie Biełarusy padčas niamieckaj akupacyi abjadnalisia ŭ Vilni ŭ *Kamitecie Pomačy* na hruncie supolnych idejnych intaresaŭ, supolnaj narodnaj pracy. U skład hetəha K-tu ŭvajšli pieravažna kataliki, prynamsia z metryki, a ŭ ich liku i kataliki praŭdzivyja, jak ks. Uł. Tałočka i ks. J. Siemaškievič, a tak-ža pradstaŭniki i pravasłaŭnaha duchavienstva: a. M. Halenkievič i a. Savvaci (Sava).

Hetak abjadnany K-t Pomačy sapraŭdy šmat rabiŭ dla biełaruskaj spravy. Akazałasia, što K-t he-

---

1) „Да аднэй мэты“ — А. Н. (Бел. Календар на 1917 г.).
2) „Унутраная работа“ — А. Н. (tam-ža).

ty zabraŭ u svaje ruki ŭsiu biełaruskuju spravu. Jon apra̅ča pomačy achviaram vajny, arhanizavaŭ tak-ža i biełaruskija škoły. Jašče ŭ 1915 h. dziakujučy zachadam K-tu Pomačy paŭstali pieršyja lehalnyja biełaruskija škoły, jakich lik na ŭsiej akupacyi praz paru hadoŭ dachodziŭ bolš jak da dvuchsot.

15.X.1916 h. paŭstała tak-ža i Biełaruskaja Vučycielskaja Seminaryja ŭ Švisłačy, Vaŭkavyskaha pav., jakaja praisnavała da 15.XI.1918 h. Voś-ža dyrektaram hetaj seminaryi, a tak-ža i ahułam adnym z idejnych biełaruskich školnych rabotnikaŭ byŭ pradvajenny redaktar katalickaj hazety „Biełarus“ uspaminany ŭžo ŭ hetaj pracy B. Pačopka.

Apra̅ča B. Pačopki z idejnych katalikoŭ na nivie biełaruskaj aśviety pad niamieckaj akupacyjaj, vialikuju rol adyhrała Tekla Stanišeŭščynka.

2. Radziłasia *Tekla Stanišeŭščynka* ŭ 1898 h. U 1914 h. była ŭžo viedamaja Biełarusam ŭ Viini jak śviedamaja biełaruska, haračaja katalička i patryjotka. U 1916 h. pastupaje na Bieł. Vučycielskija Kursy ŭ Vilni, jakija skončyŭšy, idzie na vučycielku ŭ biełaruskuju školu ŭ Horadni. Varunki pracy byli strašenna ciažkija. Prychodziłasia T. St. zmahacca i z palakami, i z rasiejcami i z niemcami. I voś-ža ščyraja, uporystaja, vytryvałaja praca pieramahaje ŭsio. Škoła stała na ćviordy hrunt. Vučycielka, jak u bieł. katalikoŭ, tak i ŭ pravasłaŭnych, ciešycca vialikaj sympatyjaj i stanovicca ahułam centram biełaruruskaj adradženskaj dumki ŭ Horadni. Ale kvołaje zdaroŭje hetaj idejnaj dziaŭčyny biełaruski adradženki nia vydzieržała i jana zaniemahła na suchoty. U 1918 h. Tekla Stanišeŭščynka pierajaždžaje ŭ Vilniu, dzie lečycca i pracuje nad siły ŭ biełaruskim prytułku „Zołak“ i ŭ bieł. kniharni. Urešcie 21.V.1919 h.

T. St., złamanaja niepamiernaj pracaj, pamiraje. Pachavana na Vilenskich mohiłkach „Rossa“.[1])

3. Ŭ 1916 h. nastupiła abvieščańnie feldmaršałka Hindenburha, što biełaruskaja mova pavinna mieć roŭnyja pravy z usimi inšymi ŭ krai movami. Hety fakt dahetulešnija adnosiny niamieckich uładaŭ da biełaruskaj raboty źmianiŭ na lepšyja. Ŭ tym-ža 1916 h., u lutym miesiacy paŭstała biełaruskaja hazeta „Homan“, jakaja pratryvała da kanca 1918 h. Vychodziła jana dva razy ŭ tydzień, łacinkaj i hraždankaj. Hazeta heta absłužvała nie jakuju adnu biełaruskuju palityčnuju hrupu, ci partyju, ale ŭsio biełaruskaje hramadzianstva. Supracoŭničaŭ u joj *ks. Uł. Tałočka*, pišučy pieravažna pad mianiuškaj Ad. S. (Adam Saładuch) roznyja artykuły na temy biełaruskaj kultury, historyi, relihii.

Ahułam treba tut skazać, što ŭ hetym časie, ab jakim hutarka, ks. Uł. Tałočka byŭ kiraŭnikom i hałavoj i budzicielem biełaruskaha katalickaha ruchu, jak takoha. Usio, što tady rabiłasia biełaruskaje katalickaje — heta była jaho sprava.

„Ŭ Vilni Biełarusy kataliki ŭ 1916 h. zrabili pieršyje kroki, kab zaviaści biełaruskuju movu ŭ kaściele i pry navucy relihii ŭ škole. Administrataru Vilenskaj Dyecezii była padadziena prośba z čyślenymi podpisami, kab choć u adnym z vilenskich kaściołaŭ dadatkovyja modły, kazańni, katechizacyja i spoviedź adbyvalisia pabiełarusku, dy kab byŭ naznačany ksiondz-biełarus, katory-b vučyŭ biełaruskich dziaciej relihii ŭ školach pabiełarusku. Duchoŭnyja ŭłady na heta adkazali, što jany ničoha prociŭ hetaha nia majuć, tolki z zaviadzieńniem

---

1) hl. † С. П. Тэкля Станішэўская („Беларуская Думка"), 1919.20.V, № 13.

biełaruskaj movy ŭ kaściele ličać patrebnym ustrymacca da kanca vajny. Ksiandza-biełarusa ŭ biełaruskija škoły taksama tymčasam nia dali i zhadzilisia na tym, kab relihiju vykładali pabiełarusku sami vučyciali pad nahladam ksiandza adpaviednaj parachvii.

Hetak zrobleny pieršy krok da taho, kab dla biełaruskaj movy zdabyć naležnyja pravy ŭ katalickim kaściele, pravy, z katorych nam dahetul nie davali karystać. I treba dumać, što biełarus-katalik, majučy malitvy, kazańnia, spoviedź i navuku relihii ŭ rodnaj movie, zrazumieje ŭrešcie, što viera jaho — nia „polskaja“, a papraŭdzie katalickaja. A śledam za im i jaho brat pravasłaŭny dabjecca takichža pravoŭ u pravasłaŭnaj cerkvi, tym bolej, što ŭ biełaruskich škołach pravasłaŭnyja dzieci taksama, jak i kataliki, vučacca svajej viery pabiełarusku“.[1])

Voś-ža starańni i pačynańni ŭ hetaj spravie — musim dadać — naležyli da ks. Uł. Tałočki.

## § 3. — Arhanizacyjny K-t dziela sazyvu Biełaruskaj Kanferencyi ŭ Vilni, „Zołak“, Biełaruskaja Kanferencyja, Bieł. Navukovaje T-va, Udzieł u pracesii na Božaje Cieła, „Suviaź“.

1. U kancy 1917 h. vilenskaje biełaruskaje hramadzianstva jašče bolš abjadnałasia i złučyłasia na hruncie supolnaj pracy, bo stvaryła tak zvany *„Arhanizacyjny K-t dziela sazyvu Biełaruskaj Kanferencyi ŭ Vilni“*. U Kamitet hety ŭvajšli tak-ža ŭsie kirunki biełaruskaha hramadzianstva, biaz roznicy palityčnych prakanańniaŭ i pahladaŭ. Ad Biełarusaŭ katalikoŭ u K-t uvajšli ksiandzy Biełarusy: Uł. Ta-

1) „Народ і рэлігія“ — І. Мелешка (Беларускі Календар на 1917 г. Вільня, 1916).

łočka i J. Siemaškievič, a tak-ža pradstaŭniki ad pravasłaŭnaha duchavienstva: a. Michaił Halenkievič i a. Savvaci (Sava). Cikava adznačyć, što rešta siabroŭ K-tu — heta tak-ža ŭsio kataliki, choć z metryki.

U mieru taho, jak biełaruski ruch u Vilni raźvivaŭsia i ŭ im brali ŭdzieł nia tolki kataliki z imia, ale i samyja praŭdzivyja, miascovych palakoŭ nacyjanalistaŭ štoraz bolš ahortavaŭ strach biełaruskaj pracy i jany štoraz bolš i jak umieli ŭ pracy hetaj pieraškadžali. Cikavaj i duža charakternaj ilustracyjaj hetych polskich nacyjanalistaŭ da biełaruskaha adradžeńnia adnosinaŭ moža słucyć nastupnaje zdareńnie.

Ks. Vitold Šyłkievič, pračytaŭšy ŭ miascovaj presie, što ks. ks. Biełarusy: Tałočka i Siemaškievič uvajšli ŭ skład „Arhanizacyjnaha K-tu dziela sazyvu Biełaruskaj Kanferencyi ŭ Vilni", napisaŭ da ks. Uł. Tałočki list, u jakim naśmiešliva vyražaŭ žadańnie, kab ksiandzoŭ hetych „nie spotkała zasłužona kara". Z svajho boku ks. Uł. Tałočka tak-ža naśmiešliva padziakavaŭ jamu, abiacajučy, što jak tolki staniecca jakim biełaruskim dastojnikam, dyk ab ks. Šyłkieviču nie zabudziecca, žadajučy jamu adnačasna hruntoŭna vylečycca ad nacyjanalistyčnaha čadu. Urešcie, u tym-ža liście ks. Tałočka padčorknuŭ, što Kaścioł Katalicki ŭ nas nadalej nie pavinien być vyklučna tolki polskim. List hety narabiŭ šmat šumu, a apošni skaz jaho ab kaściele pajaviŭsia navat na bačynach „Gazety Warszawskiej".

2. Uvosieni ŭreščie taho-ž 1917 h. ŭ Vilni paŭstała novaje biełaruskaje tavarystva, pastaviŭšaje sabie za metu pomač pradusim dzieciam. T-va heta zvałasia *„Zołak"*.[1]) „Zołak" — arhanizacyja bie-

1) Bieł. Kalendar na 1918 h.

łaruskaja i katalickaja. Pad hetkim-ža nazovam mieła jana internat pry Bernardynskim zav. № 7. U pamieškańni była kaplička. Pracavali ŭ hetym internacie idejnyja katalički: Karalina Staniševŭščynka,—siastra Tekli, Dora Kastravickaja (mniška), Kamienskaja, Pleskačeŭskaja. Idejovym kiraŭnikom byŭ ks. Uł. Tałočka, jaki pry adkryćci „Zołaku“ śviaciŭ pamieškańnie i pabiełarusku pramaŭlaŭ. Uspomnienyja žančyny vyšyli biełaruski relihijny ściah, jaki cełу rad hadoŭ byŭ u kaściele śv. Jana ŭ Vilni. Tavavystva heta ŭ 1918 h.[1]) utrymlivała, jak skazana, prytułak dla dziaciej u Vilni, letnija kalonii dla dziaciej u Čornym Bory, pad naz. „Vyraj“. U prytułku i ŭ letnich kalonijach „Zołak“ mieŭ na poŭnym utrymańni 160 dziaciej, pačatkavuju bieł. školu, u katoraj vučyłasia 80 dziaciej, dziciačy chor, teatralnuju družynu, kursy dla dziaciej daškolnaha vieku, urešcie majstroŭni dziela papraŭki chuścia i dziela vyrabu botaŭ na dzieraŭlanych padešvach.

3. Hod 1918 daŭ mahčymaść sklikać urešcie tuju *Biełaruskuju Kanferencyju*, dziela jakoj byŭ arhanizavany ŭ minułym hodzie ŭspomnieny arhanizacyjny K-t. Kanferencyja adbyłasia na pačatku hodu: 25, 26 i 27.I. Prybyli na jaje, jak sialanie, tak i viaskovyja intelihienty z roznych kutkoŭ niamieckaj akupacyi. Na intencyju kanferencyi 26.I. adbyłasia Imša ŭ katedralnaj kaplicy śv. Kazimiera, jakuju adpraviŭ ks. Uł. Tałočka i na jakoj piajaŭ biełaruskija relihijnyja pieśni dziciačy chor z prytułku „Zołak“.

U kanferencyi pryjmali ŭčaście kataliki: ks. ks. Uł. Tałočka i J. Siemaškievič, K. Falkievič i inš. Ks. Tałočka skazaŭ tady na kanferencyi nastupnuju pramovu:

---

1) Bieł. Kalendar „Svajak“ na 1919 h.

Dastojnyja Panovie! Niama nijakaj sporki, što ad pačatku śvietu ŭ ludziej zaŭsiody ŭ vialikaj pašanie byli: maci, vučyciel, apiakun, heta znača ludzi, katoryja spahadajuć małomu i słabomu dziciaci, pasablajuć jamu vyraści, zdabyć sabie navuku i stacca praŭdzivym čałaviekam i dobrym synam svajho narodu. Z druhoha boku ŭsie viedajem, što moža niama vialikaj kryŭdy, hrechu, jak zabojstva, dušahubstva, pakryŭdžańnie małych. Z hetych užo niekalkich słoŭ jasna, hdzie moj ideał, jak katalickaha ksiandza, źviazanaha pachodžańniem z biełaruskim narodam. Voś moj ideał—być z hetym narodam. Dla mianie heta lohičny abaviazak, a nie jakajaś reč hustu, sympatyi. Ja susim nie chaču pytać siabie, ci mnie heta padabajecca, ci karysna, ci ciažkaja rabota, ci lohkija varunki, ci vočy maje tut bačać jakuju karyść. Tut majo miesca, tut pavinien svaju ruku pryłažyć ja da raboty.

Z matarjalnaha punktu biełaruskaja sprava mała karysny interes. Tym bolej jana darahaja dla mianie. Biełaruskamu narodu za jaho viernaść Kaściołu, zapiačatanaju kryvioju jaho synoŭ, narodu, žyćcio katoraha dahetul było takoje sumnaje, sapraŭdy naležycca z boku katalickich ksiandzioŭ vialikšaja apieka, jak taja, jakuju my bačym da apošnich dzion.

Vitajučy Vas, vielmi dastojnyja Pany Radnyja, ja vyražaju svajo pažadańnie, kab usia naša rabota, padčas narady i paśla, była zaŭsiody poŭnaja ščyraha idealizmu. Ale hdzie bje krynica jaho? Mała lubić svoj narod, mała chacieć lepšaj doli dla jaho i ščaścia. Idealizm rodzicca z śvietapahladu. Kali my staniem na hruncie čysta matarjalistyčnym, to žyćcio ludziej jak adzinak, tak jak i narodaŭ budzie dla nas vydavacca ničym inšym, jak typičnaju baraćboju ab byt pavodle Darvina i ničym bolej. Te-

oryja heta kaža, što z liku žyvučych adzinak pradstaŭnikoŭ jakoha hatunku, astajucca i majuć budučyniu tolki tyja, što majuć vialikšuju siłu — lepšyja rohi, ci lepšyja kapyty i zuby. Teoryju hetu całkom možna dastasavać da adnosinaŭ narodaŭ. Toj narod astajecca, katory byccam maje lepšyja rohi i macniejšyja kapyty. Kali my pryhledzimsia, to prakanajemsia, što našy susiedzi palaki, rasiejcy majuć lepšyja rohi i macniejšyja nohi i što my jak słabiejšyja, stojačy na hruncie teoryi Darvina, raniej ci paźniej musim zhinuć i dać miesca druhim. Mała taho — matarjalisty kažuć, što heta zakon pryrody. Voś jakaja kansekvencyja matarjalistyčnaha pahladu na śviet. Dla nas patrebny, jak chleb štodzienny nia hety matarjalistyčny śvietapahlad, ale idealizm, katory hruntujecca na słovach Synajskaj kanstytucyi: nie zabivaj. Narody — heta žyćcio. Isnavańnie narodu — heta śviaty ahoń, zapaleny rukoju samoha Boha, najvyšejšaha Pana ŭsiej pryrody. Boh ničoha nia robić nadarma. Kali hety ahoń — žyćcio narodu — uźniaŭsia, jon pavinien hareć, palicca, razharacca ŭsio bolej, usio šyrej. I złodziej najhoršy toj, chto imkniecca zadušyć hety ahoń, pamienšyć jaho, abo susim zniščyć.

Na matarjalistyčny śvietapahlad,—nie histaryčnaja, archeolohičnaja, ekanamičnaja, kulturnaja vartaść narodu — reč smaku — moža ŭmacavać naša bytavańnie, jak narodu, ale pradusim Chrystus i jaho navuka".[1])

Miž roznymi inšymi važnymi spravami Bieł. Kanferencyja adnahałosna pryniała pastanovu takža i ŭ spravie biełaruskaj movy ŭ Kaściele, apirajučysia na papieskaj pastanovie z 13.X.1906 h. i paklikajučysia na memarjał u hetaj spravie, złožany

1) Z aryhinału rukap.

„Bieł. Centralnym Sajuzam“ u Vilni 30.XI.1917 h. administrataru Vilenskaj dyecezii. Padobnaja-ž pastanova była pryniata Kanferencyjaj i što da biełaruskaj movy ŭ Carkvie.[1])

4. U časie, kali pačynałasia Kanferencyja, 25.I. taho-ž 1918 h. zasnavałasia ŭ Vilni *Bieł. Navukovaje T-va*, u skład jakoha ŭvajšli pieravažna tyja-ž kataliki, što i ŭ inšych byli bieł. arhanizacyjach, a siarod ich nieadłučny ks. Tałočka, a tak-ža i a. Halenkievič.[2])

5. 2.V.18. pieršy raz bačym Biełarusaŭ katalikoŭ aficyjalna biaručych udzieł u pracesii na Božaje Cieła ŭ Vilni. Biełarusy kataliki na hetaj pracesii nieśli svoj ściah z biełaruskimi nadpisami z abodvuch bakoŭ, a chor „Zołak“ piajaŭ biełaruskija relihijnyja pieśni. I ŭ hetym ruka ks. Tałočki.[3])

6. U tym-ža 1918 h. 24.VIII. paŭstaje tak-ža jašče adna bieł. arhanizacyja *„Suviaź Kulturna-Nacyjanalnaha Adradžeńnia Bieł. Narodu“*, u jakim hołoŭnuju ihrajuć rol Biełarusy kataliki, a pradusim toj-ža ks. Tałočka.[4])

Biełarusy kataliki, jak bačym, u hetym časie nie dramali i što raz bolš raźvivali pracu nacyjanalnuju i relihijnuju. Była miž imi navat daśpieŭšy dumka ab naładžańni vydaviectva biełaruskaha katalickaha časapisu, jaki byŭ-by dalšym ciaham „Biełarusa“, što spyniŭsia z vajnoj i jakoha patreba była vačavidnaja. Časapis taki mieŭ zvacca „Siajbit“. Adnak polski nacyjanalizm hetyja dobryja pačynańni spyniŭ u zarodku. Praŭda, nia majem dadzie-

1) „Homan“ 1918, №№ 13, 15.
2) „Homan“ № 9, 1918.
3) Bieł. Kal. „Svajak“ na 1919 h. Vilnia, bač. 31.
4) tam-ža.

nych na toje, ci dała duchoŭnaja ŭłada dazvoł na heny časapis, ci nie, ale majem piśmo da ks. Tałočki Vilenskaj Biskupskaj Kuryi (23.IX—1918 I N 1440), u jakim tamu-ž ks. Tałočku aficyjalna admoŭlena prava supracoŭničać u henym časapisie. Z hetaha bačym, jak vilenskaja duch. katalickaja ŭłada adnosiłasia tady da biełaruskich katalickich pačynańniaŭ.[1])

## § 4. — Biskup J. Matulevič i Biełarusy, K. Falkievič, źjezd z Vilenščyny i Horadzienščyny, Jan Fiedarovič.

1. Urešcie, na zakančeńnie 1918 h., vypała jašče adno zdareńnie, jakoje śviedčyć ab narodnaj pracy Biełarusaŭ katalikoŭ. Majem na ŭviecie pryjezd u Vilniu *biskupa J. Matuleviča* i starańni ŭ jaho ŭ spravie biełaruskaj Biełarusaŭ katalikoŭ. Voś kataliki našy pradusim vysłali delehacyju da novaprybyłaha biskupa, pradstavili jamu pałažeńnie Biełarusaŭ katalikoŭ u kaścielnym žyćci i prasili pastyra zastupnictva za narod naš, jaki prymušany navat malicca ŭ polskaj movie.[2]) Uznoŭ-ža, kali litoŭskaja ŭłada, Dziaržaŭnaja Rada (Valstybes Taryba), jakaja arhanizavałasia ŭ Vilni, 12.XII.18, vydała bankiet na češć novaha biskupa J. Matuleviča, na bankiecie hetym spatykajem i Biełarusaŭ katalikoŭ, jakija i tam, vitajučy biskupa, prypaminajuć jamu adnačasna ab niaznosnym i niespraviadlivym pałažeńni ŭ dyecezii Biełarusaŭ katalikoŭ. Pieršym pramoviŭ ks. Tałočka. Jon skazaŭ nastupnuju pramovu:

---

1) Z archivu ks. Uł. Tałočki
2) hl. maju knižku: — „Rodnaja mova ŭ śviatyniach". Vilnia 1929, bač. 122 i nast.

„Vaša Pastyrskaja Miłaść, Najdastajniejšy Biskupie! U toj čas, jak Vysokaja Rada Stanu Litvy ciešycca, bačučy siarod siabie svajho Pastyra, da jaje hołasu dałučajuć svoj i kataliki-biełarusy. Chaj i naš hołas budzie vysłuchany Tvaim pastyrskim sercam. Usie narody pieražyvajuć ciapier ciažkuju chvilinu, adnak samaja strašennaja chvilina dla narodu Biełaruskaha: *jamu* hladzić u vočy śmierć peŭnaja, kali jon nia ŭstanie da žyćcia, kali nie abudzicca. Voś čamu śviedamyja Biełarusy i ksiandzy Biełarusy ŭ Vilenskaj dyecezii, jak syny narodu, źviartajuć svoj hołas synoŭski da Vašaj Pastyrskaj Miłaści, prosiačy apieki i pomačy dla usich relihijnych, kulturnych i nacyjanalnych patreb Biełarusaŭ. Nieprychilnyja ludzi dla nas užo nie pabajalisia pierakrucić Vašyja pastyrskija słovy da delehacyjaŭ biełaruskich, jany nia stydajucca pisać u hazetach, što tolki Kaciaryna II vydumała Biełarusaŭ, a ich sapraŭdy susim niama. Ludzi navuki viedajuć, što słova „Biełaruś" užo spatykajecca ŭ XIII v. — ab hetym havorać chroniki krajovyja i niamieckija. Kat. Kaścioł nie pahardžaje movaju dzikich ludziej, dyk nie pahardzić i našaju movaju. Biaz rodnaj movy narod nia moža dobra razumieć svajej movy. Biaz mała ŭ cełaj Horadzienščynie—heta Biełarusy, šmat Biełarusaŭ i na Uschodzie dyecyzii Vilenskaj. Ad imia ksiandzoŭ Biełarusaŭ Vilenskaj dyecezii žadaju V.P.M. doŭhich hadoŭ, ščaślivaj pracy!"...

Druhim, užo ad imia Biełarusaŭ katalikoŭ ahułam, pramaŭlaŭ Jan Łuckievič. Havaryŭ jon ab piarścionku biełaruskaha sufrahana (piarścionak mieŭ być na fihurcy śv. Stanisłava Biskupa, na vialikim aŭtary ŭ katedry), vyražajučy miž inšym pažadańnie, kab piarścionak heny apynuŭsia ŭ toj čas uznoŭ na ruce biełaruskaha sufrahana.

2. Davoli značnuju ihraŭ tak-ža rol siarod Biełarusaŭ katalikoŭ u hetym časie sielanin z pad Vilni *Kaz. Falkievič*. Byŭ śviedamym Biełarusam jašče prad vajnoj. Uśviedamili jaho Turhielskija ksiandzy: Litoviec P. Šepecki i niejki jahony vikary. Ksiandzy hetyja davali jamu „Bieł. Dudku" Buračka i biełaruskija hazety i hetym Falkieviča daviali da śviedamaści.

Byŭ heta dziejny ŭčaśnik Bieł. Kanferencyi ŭ Vilni, a tak-ža dziejny siabra vybranaj Kanferencyjaj Biełaruskaj Rady.

Paśla vychadu z kraju Niemcaŭ u 1919 h. i padčas prychodu Palakoŭ K. Falkievič dalšym ciaham, jak umieje, pracuje na biełaruskaj nivie.

3. Vilenski biełaruski centr, apynuŭšysia pad novaj uładaj, musiŭ adnavicca i zaniać adpaviednaje stanovišča. Z hetaj metaj u Vilni byŭ sklikany Źjezd Biełarusaŭ *z Vilenščyny i Horadzienščyny*. Źjezd hety adbyŭsia 9—10.VI.19. Byŭ jon mnohaludny i roznarodny. Užo ŭ im nia bačym pieravahi Biełarusaŭ katalikoŭ, jak było daŭniej, a bačym u pieramiešku i katalikoŭ i pravasłaŭnych. I zrazumieła: vajna była skončana i ŭsie tyja, što na jej byli i astalisia žyvymi, abo tyja, što prosta byli paŭciakaŭšy z kraju za rasiejskaj armijaj, pavaročalisia ŭ rodny kraj i achvotna brali ŭčaście ŭ biełaruskich źjezdach, chutka dachodziačy da narodnaj śviedamaści.

Voś-ža na hetym źjeździe ad imia Biełarusaŭ katalikoŭ vystupaŭ z pramovaj Kaz. Falkievič, katory źviarnuŭsia z prośbaj da Źjezdu, kab była pryniata asobnaja pastanova ab biełaruskich patrebach u kaścielnym žyćci Biełarusaŭ katalikoŭ. Pa im z padobnaj pramovaj vystupaŭ tak-ža katalik J. Čarapuk i ad pravasłaŭnych. U vyniku ŭ hetaj spravie Źjezd pryniaŭ nastupnuju pastanovu:

...„Biełaruski źjezd Vilenščyny i Horadzienščyny daručaje svajej Radzie Źjezdu, kab jana, vyjaŭlajučy žadańni Biełarusaŭ katalikoŭ i Biełarusaŭ pravasłaŭnych, uvajšła ŭ najchutčejšyja pierahavory z rymska-katalickaj i pravasłaŭnaj duchoŭnaj uładaj, kab u Vilniu byŭ naznačany rymska-kat. biełaruski biskup, kab u r.-k. i pravasłaŭnych duchoŭnych seminaryjach u krai navučańnie viałosia ŭ nacyjanalnym biełaruskim duchu, a potym i kab u kaściołach i cerkvach z biełaruskimi parachvijanami vykładalisia kazańni ŭ nacyjanalnaj movie, a taksama jšče, kab i dla pravasłaŭnych Biełarusaŭ byŭ archirej Biełarus".

Źjezd urešcie vybraŭ stały svoj orhan Radu Vilenščyny i Horadzienščyny. U skład hetaj Rady ad katalikoŭ uvajšli toj-ža K. Falkievič, ks. M. Piatroŭski i inš.[1])

Dobruju ahulnuju charakterystyku K. Falkieviča znachodzim u „Bieł. Krynicy",[2]) dzie čytajem:

„Kazimier Falkievič pamior 30 žniŭnia 1922 hodu, majučy 67 hadoŭ i pachavany na mohiłkach u Turhielach.

Kazimier Falkievič radziŭsia ŭ vioscy Šastakoch Turhielskaj hminy; u hetaj vioscy ŭzros, stała zaŭsiody pražyvaŭ i pačaŭ u hetaj vioscy biełaruskuju adradženskuju pracu.

K. Falkievič, jak śviedamy i dziejny Biełarus, vypisyvaŭ, jašče prad vajnoj, biełaruskija hazety

---

1) hl. „Бел. Думку", 1919 № 23, art. „Беларускі Зьезд 9—10 чэрвеня".

2) „Bieł. Krynica", 1932, № 29. Karespand.: „U dziesiatyja ŭhodki śmierci Kaz. Falkieviča".

„Našu Nivu“ i „Biełarusa“, čytaŭ hetyja hazety sam i pry pomačy drukavanaha słova ŭśviedamlaŭ susiedziaŭ. Za svaju narodna-hramadzkuju pracu K. Falkievič siarod sialan Turhielščyny zdabyŭ vysokaj stupieni aŭtarytet z hanarovym tytułam mianiuški „Dziadźka“.

Paśla adychodu z našaha kraju rasiejskaj ułady naš „Dziadźka“, jak vierŭjučy i praktykujučy katalik, zakrataŭsia i dziela ŭviadzieńnia biełaruskaj movy ŭ kaścioł. Za jaho daradaj byli padany podpisy miascovych Biełarusaŭ katalikoŭ u Vilenskuju biskupskuju kuryju z prośbaj prysłać u Turhieli ksiandza Biełarusa, jaki-b navučaŭ Turhielskich Biełarusaŭ Praŭdy Božaj pabiełarusku. Aprača hetaha, „Dziadźka“ nakiravaŭ u tyja časy dumku miascovych sialan, kab załažyli biełaruskuju školu, jakaja była adkryta, ab katoraj nie zabylisia našy sialanie i da hetaj pary. Jaho starańniem była adkryta ŭ nas i spažyvieckaja kooperatyva.

Za svaju dziejnaść naš „Dziadźka“ byvaŭ aryštavany i praśledavany silnymi hetaha śvietu“...

Havoračy ab K. Falkieviču, nielha nia ŭspomnić ab padobnym da jaho Janie Fiedaroviču, vydatnym viaskovym katalickim biełaruskim dziejačy.

5. *Jan Fiedarovič* radziŭsia ŭ vioscy Bigierdy 4.III.1878 h. Turhielskaj hminy. Pa prafesii kraviec. Z maładych hadoŭ zakrystyjan. Čuŭsia Biełarusam z moładaści. Uśviedamiŭsia čytajučy „Bieł. Dumku“, „Hapona“, „Ščeroŭskija dažynki“ i inš.

Šyrej paznaŭsia z biełaruskim rucham, čytajučy „Našu Nivu“, a paśla „Biełarusa“, praz jakija ŭśviedamlaŭ biełaruskich sialan. 1918 h. zapaznaŭsia z ks. Tałočkam, ad jakoha pahłybiŭ svaju nacyjanalnuju śviedamaść. Supolna pracavaŭ z Falkievi-

čam. Siańnia dalej viadzie svaju pracu. Čałaviek jon afiarny, idejny katalik i Biełarus. Budučy kraŭcom, sivahałovy Fiedarovič idzie z vioski da vioski, zarablaje na štodzienny chleb i niasie biełaruskuju narodnuju śviedamaść pad šeryja sialanskija chaty.

Na hetym i končym ahlad naš pracy na nivie biełaruskaj Biełarusaŭ katalikoŭ padčas niamieckaj u nas akupacyi.

RAZDZIEŁ V.

## Narodnaja praca Biełarusaŭ katalikoŭ pry kancy rasiejskaha caryzmu i na pačatku revalucyi.

*(1915—1919).*

### § 1. — „Śvietač“, „Дзянніца“.

Praca nad biełaruskim adradžeńniem pad niamieckaj akupacyjaj, jak my bačyli vyšej, śpiarša niaznačnaja, pavoli nabrała davoli vialikaha razmachu. U pracy hetaj rola biełaruskich katalikoŭ była pieravažajučaja i hałoŭnaja.

U Biełarusi-ž Uschodniaj, jakaja astałasia dalej pad Maskvoj, nia hledziačy na palicejski ŭcisk, jaki tam uściaž jašče panavaŭ, ruch biełaruski śpiarša tak-ža duža niaznačny, pry tym padtrymlivany i pravodžany tak-ža pieravažna katalikami Biełarusami, z vybucham revalucyi ŭzros da davoli vialikich raźmieraŭ i vyliŭsia ŭ ahulna narodnyja formy.

I tak, pad Maskvoj u hety čas biełaruskaja nacyjanalnaja ideja siarod Biełarusaŭ katalikoŭ była žyvoj i pamysna ŭzrastała dalej siarod akademikaŭ Pieciarburskaj Duch. Akademii, u jakoj biełaruski hurtok isnavaŭ i pracavaŭ, jak viedajem, ad 1913 da 1918 h. i siarod seminarystaŭ klerykaŭ Pieciarburskaj Duch. Seminaryi, u jakoj hurtok biełaruskaj moładzi pracavaŭ pad duchovym kiraŭnictvam aka-

demikaŭ. Žyła tak-ža tady ŭ Pieciarburzie biełaruskaja adradženskaja dumka i siarod studentaŭ śvieckich, kiraŭnictva jakoj uznoŭ tyki naležyła pieravažna da studentaŭ katalikoŭ.

I treba adznačyć, što biełaruski hety ruch u Pieciarburzie ŭściaž rabiŭ postupy i raźvivaŭsia. U 1916 h. u kastryčniku, u tym-ža Pieciarburzie pačaŭ vychodzić „Śvietač" na 8 bačynach bolšaj vaśmiorki, łacinkaj. Časapis hety arhanizavali, redahavali i vydavali Biełarusy kataliki ahułam, z vydatnym učaściem duchoŭnych akademikaŭ. U časapisie hetym pracavali: ja, tahdy student Duch. Akademii i śvieža skončyŭšy akademiju ks. L. Chviećka, a z pastarońnich: paet Andrej Ziaziula (ks. A. Astramovič) i śviecki Biełarus Advardy Budźka.

Skolki ŭsich numaroŭ vyjšła „Śvietača"—ustalić mnie napeŭna nie ŭdałosia. Ja pomniu ich šeść. Hety numar šosty vyjšaŭ z dataj 23.XII.1916 h. Viedaju, što časapis hety jašče vychodziŭ u 1917 h. da lutaha. Dalej na pieraškodzie była vostraja cenzura.

Kirunak „Śvietača" byŭ chryścijanski i biełaruska-narodny. „Śvietač" budziŭ białaruski narod da chryścijanskaj i narodnaj śviedamaści. Dumki svaje redakcyja pravodziła duža aściarožna, bo vostraść cenzury była vialikaj i z joj treba było pavažna ličycca. Šyroka raźvivać biełaruskija dumki z boku palityčnaha nia było nijakaj mahčymaści. Navat słova „Biełaruś" užyvać treba było ahladajučysia, prydajučy jamu prynamsi jakoje niavyraznaje značeńnie.

Apievača hetaha ksiandzy Biełarusy šmat dzie ŭ hetym časie ŭ Viciebščynie i Mahiloŭščynie karystalisia biełaruskaj movaj u kazańniach.

U tym-ža Pieciarburzie, tak-ža ŭ kastryčniku 1916 h., vychodziŭ jašče adzin biełaruski tydniovy

časapis „Дзянніца“. Hety časapis vychodziŭ hraždankaj. Śpiarša charaktar jaho mieŭsia być bolšmienš padobny da „Śvietača“, tolki z asablivym nachiłam da Biełarusaŭ pravasłaŭnych. Adnak stałasia inakš. Redaktarstva hetaha časapisu abniaŭ viedamy biełaruski praletarski paet, marksyst, Ciška Hartny (Žyłunovič), jaki pavoli i časapis pakiravaŭ na darohu, adpaviadajučuju jaho pahladam. I tak napr. moj artykuł, zdajecca ŭ pieršym, ci prynamsi z pieršych numaroŭ „Дзянніцы“, byŭ redaktaram mocna padpraŭleny ŭ patrebnym jamu duchu. Vychodziła „Дзянніца“, zdajecca, i padčas revalucyi i paśla jaje, u 1917—1920 h. u Maskvie, ale ŭžo ŭ duchu vyrazna kamunistyčnym.

U Pieciarburzie pad toj čas było mnoha Biełarusaŭ uciekačoŭ, dziela pomačy jakim było stvorana adumysłovaje T-va, u jakim z katalikoŭ Biełarusaŭ najbolš adznačylisia svajej pracaj: praf. Epimach-Šypiła, ks. ks. Chviećka i Budźka, inž. Dubiejkaŭski, Adv. Budźka i inš.

Byŭ u hetym časie tak-ža siaki-taki biełaruski asiarodak i na ziemlach biełaruskich — u centry Biełarusi, u Miensku. U hetym asiarodku na nivie narodnaj pracy pryjmali tak-ža vydatnaje ŭčaście i Biełarusy kataliki, užo vobak z svaimi bratami pravasłaŭnymi.

U Miensku było tady ahułam nia mnoha dziejačoŭ. Daŭniejšyja biełaruskija dziejačy byli abo na froncie, abo ŭ hłybini Rasiei. U Miensku byli tady: Lavicki, Paŭłovič, ks. Astramovič (A. Ziaziula) i jašče niekalki dziejačoŭ. Paśla pakazalisia na mienskim haryzoncie Bahdanovič, Smolič, Zajac, Alaksiuk Ziemkievič, tak što novy 1917 hod jany spatkali ŭžo (na Zacharaŭskaj 18, dzie byŭ jak-by zborny punkt) ŭ davoli vialikaj siamiejcy. Havaryli pramovy, ukła-

dali plany, rychtavali vydaviectva, nie spadziajučysia tych vialikich padziejaŭ, jakija adčynili pierad imi šyroki prastor dla pracy z vybucham revalucyi.

## § 2. — Źjezd ksiandzoŭ Biełarusaŭ u Miensku ŭ 1917 h.

Jak bačyli my vyšej, Biełarusy kataliki, pradusim u asobach biełaruskich ksiandzoŭ, u hetym časie, ab jakim hutarka, brali ŭdzieł u biełaruskim ruchu vobak z śvieckimi, časta navat radykałami sacyjalistymi.

Ruch hety sapraŭdy ros i raźvivaŭsia pamysna. „U pačatku revalucyi da viedamych užo pracaŭnikoŭ — ksiandzoŭ pryłučyłasia jašče bolej novych, katoryja raniej, spahadajučy biełaruskaj spravie, bajalisia iści z biełaruskim rucham dziela tych varunkaŭ, jakija zrabiŭ dla biełaruskaha adradžeńnia rasiejski ŭrad.

Praca pajšła šyraka i šybka, ksiandzy Biełarusy zakładali bieł. arhanizacyi (tavarystvy, hurtki), rabili i vystupali ŭ duchu biełaruskim na zborkach, pačali pamału, ale stanoŭka i ŭsiudy bracca za kazańni pabiełarusku i inš.

Hetkaja hramadzianskaja praca čaści katalickaha duchavienstva najšła sabie spahad i vieru nia tolki siarod Biełarusaŭ katalikoŭ, ale i siarod pravasłaŭnych Biełarusaŭ. U šmat miescach ksiandzy Biełarusy vybrany staršyniami vałasnych i inšych kamitetaŭ i heta stała zvyčajnym navat u takich vołaściach, dzie pravasłaŭnych šmat bolš, čymsia katalikoŭ.

Jak naprykład, skažu ab ks. M. Šałkieviču. Ks. M. Šałkievič byŭ vikarym, a ciapier probaščam u Mo-

sary, Dziśnienskaha pav. Parafija heta raskidana vielmi daloka, bo katalikoŭ u vołaści ŭ niekalki razoŭ mieniej, jak pravasłaŭnych. Nia hledziačy na heta, ks. M. Šałkievič byŭ **adnahałosna** vybrahy staršynioj vałasnoha kamitetu; adznačaju tut, što nia čuvać było, kab choć adzin z ksiandzoŭ palanizataraŭ byŭ vybrany ŭ jaki-niebudź kamitet. I sapraŭdy heta niemahčyma, bo vołaści čysta katalickija, abo prynamsi, z bolšaściaj katalikoŭ u Biełarusi na toj bok frontu vielmi redki, dyk choć-by hetkamu ksiandzu i paščaściła abałamucić Biełarusaŭ katalikoŭ, pravasłaŭnyja za im nikoli nia pojduć.

Taksama, aprača niekalkich zdareńniaŭ, dzie śviaščeńniki — śviedamyja Biełarusy, navat u vołaściach čysta pravasłaŭnych śviaščeńniki nidzie nia byli vybrany ŭ kamitety; naadvarot, z pačatku revalucyi adnosiny miž pravasłaŭnymi i ich śviaščeńnikami byli vielmi zavostrany.

Sioleta 23 marca na biełaruskim źjeździe ŭ Miensku byli pradstaŭniki i ad ksiandzoŭ."[1])

Ale lohka možna było pradbačyć, što jak naahuł, tak asabliva ŭ toj čas, kali ŭhłyblałasia palityčnaja i hramadzkaja revalucyja, takaja supolnaja, miašanaja praca nia ŭtrymajecca i chutka pryjdzie čas, kali treba budzie chadzić svaimi ŭłasnymi darohami. Jak-by pryhataŭleńniem da hetaha byŭ źjezd biełaruskaha katalickaha duchavienstva ŭ Miensku 24 i 25 traŭnia 1917 h.

U arhanizacyjny kamitet hetaha źjezdu, jak vidać z zaprosinaŭ, uvachodzili ksiandzy Biełarusy: L. Chviećka, V. Hadleŭski, A. Astramovič (A. Ziaziula), F. Budźka i A. Cikota.

---

1) Biełaruski Kalendar na 1918 h., bač. 29—30.

Zaprosiny na heny źjezd byli napisany papolsku. Byŭ heta, vidać, taktyčny chod, kab mała śviedamych nacyjanalna ksiandzoŭ nie adstrašyć i kab hetym pryciahnuć na źjezd mahčyma najbolš i tut ich adpaviedna ŭśviedamić, pryharnuć i ŭprehčy pa mahčymaści da biełaruskaj pracy.

Zaprosiny henyja papiaredžany hetkaj jak-by adozvaj: „Siańnia arhanizujucca ŭsie. Arhanizujucca tyja, jakija jość ažyŭleny adnej idejaj i imknucca da adnej mety, kab razam, supolnymi siłami apracavać zhodny plan dziejnaści. Ksiandzy Biełarusy jašče nie arhanizavany, što z pryčyny razvoju biełaruskaha ruchu ŭ našych časach moža drenna adbicca na spravie katalickaj i narodnaj u našym Kraju. Kab abhavaryć spravy, źviazanyja z hetym rucham, Arhanizacyjny K-t Źjezdu biełaruskaha duchavienstva zaprašaje Vialmožnaha Ksiandza na pieršaje pasiedžańnie źjezdu, jakoje maje adbycca ŭ sieradu 24 traŭnia a h. 7 viečaram u Miensku (Kaścioł Katedralny kv. № 5)“.

Achvotnych pryniać hetyja zaprosiny było da 30 asob z biełaruskaha katalickaha duchavienstva. Prybyli jany z roznych kutkoŭ Uschodniaj Biełarusi, a tak-ža i z tahačasnaha dziaržaŭnaha rasiejskaha centru, z Pieciarburhu.

Paradak dnia pieršaha pasiedžańnia hetaha źjezdu, sklikanaha dziela paznańnia ahulnaha pałažeńnia ŭ žyćci kaścielnym, palityčnym i narodnym, jak čytajem u tych-ža zaprosinach, — byŭ nastupny:

I. 1) Biełaruski ruch i jaho adnosiny da žyćcia kaścielnaha, a tak-ža da akcyi katalickaj u Biełarusi. Referent ks. A. Lisoŭski.

2) Akcyja palityčna-narodnaja katalickaha duchavienstva na Biełarusi ŭ našych časach. Stvareńnie katalickaj partyi. Referent ks. V. Hadleŭski.

3) Akcyja duchavienstva hramadzka-ekanamičnaja. Referent ks. V. Harasimovič.

4) Akcyja praśvietnaja. Referent ks. F. Abrantovič.

5) Akcyja vydavieckaja. Referent ks. L. Chviećka.

II. Vybar piaci kamisijaŭ: žyćcia kaścielnaha, palityčna - arhanizacyjnaha, školnaj, hramadzka-ekanamičnaj i vydavieckaj — dziela apracavańnia paasobnych rezalucyjaŭ i pradstaŭleńnia ich na pasiedžańni druhim.

Paradak hety pieršaha pasiedžańnia byŭ vypaŭnieny zhodna z planam arhanizacyjnaha Kamitetu, za vyniatkam punktu pieršaha, bo ks. A. Lisoŭski ad svajho referatu admoviŭsia, a zamiest jaho referat hety pračytaŭ ja.

Na druhi dzień źjezdu paradak dnia byŭ nastupny:

1) Dyskusija nad rezalucyjami. Pastanovy.

2) Volnyja prapazyki.

U kancy hetaha paradku dziennaha na ŭspomnienych zaprosinach krasuje ŭvaha, što na źjeździe dapuskajucca dźvie movy: biełaruskaja i polskaja. Zroblena heta tak-ža dla metaŭ taktyčnych.

Źjezd katalickaha biełaruskaha duchavienstva pryniaŭ tady nastupnyja rezalucyi:

1) Šyrokaja aŭtanomija Biełarusi ŭ rasiejskaj fedaratyŭnaj demakratyčnaj Respublicy.

2) Navučańnie ŭ škołach pabiełarusku.

3) Uviadzieńnie pamału ŭ kaściołach kazańniaŭ i dadatkovych nabaženstvaŭ u biełaruskaj movie.

4) Prasić Mitrapalita, kab u Pieciarbuskaj Duchoŭnaj Akademi i Mahiloŭskaj Seminaryi ŭ Pieciarburzie było navučańnie biełaruskaje movy i historyi Biełarusi.

5) Prasić Mitrapalita, kab ksiandzy Biełarusy z Žytamirskaj i inšych dyecezijaŭ byli pieraviedzieny ŭ parafii na Biełarusi.

6) Sklikać u chutkim času ŭ Mahilovie ŭsiebiełaruski źjezd katalickaha duchavienstva, a taksama ahulny źjezd usich ksiandzoŭ na Biełarusi.

Na hetym źjeździe pastanavili vydavać u Pieciarburzie biełaruskija školnyja knižki i biełaruskuju hazetu „Baćkaŭščyna". Paźniej adnak nazova była źmieniena i zamiest „Baćkaŭščyny" pačała vychodzić „Krynica".

Było tak-ža namiečana zakładańnie biełaruskich škoł.

Źjezd heny, jak bačym z jaho paradku dziennaha, a tak-ža z pryniatych na im rezalucyjaŭ, śviedča ab sapraŭdy salidnym ruchu narodnym u biełaruskaha katalickaha duchavienstva i ab jaho sapraŭdy pavažnych i ŭsiestaronnych namierach, zhodna z katalickaj ideolohijaj.

U hadoch 1917—18 kidałasia ŭ vočy praca biełaruskaha katalickaha duchavienstva asabliva na nivie navučaŭnia Božaha Słova ŭ rodnaj movie i baraćba za pravy hetaj movy. Biełaruskaja tady mova sapraŭdy hrymieła z kaścielnych ambonaŭ pa Uschodniaj Biełarusi, a pradusim u Dzisienščynie i ŭ Vialejščynie.[1])

## § 3. — Paet Stanisłaŭ Šymanoŭski.

Da śviedamych Biełarusaŭ i katalikoŭ, pracujučych u abhavaravanym času na nivie biełaruskaj, treba zaličyć i Stanisłsva Šymanoŭskaha, biełaruskaha paeta.

1) hl. maju knižku: — „Rodnaja mova ŭ śviatyniach", bač. 89—108.

Radziŭsia ŭ 1893 hodzie ŭ miastečku Daniušava, hminy Dubatoŭskaje, Śviancianskaha pavietu (ciapier Žodzišnaje hminy, Vialejskaha pav.). Syn Valentaha i Franciški z Giloŭ. U svaim rodnym miastečku ros i hadavaŭsia. Paśla baćki pačali vučyć jaho na arhanistaha, z pačatku ŭ Daniušavie, a paśla dakončyć akančalna svajej navuki pajechaŭ u Horadniu. Viarnuŭsia adtul u svajo Daniušava, hod tut prabyŭ arhanistym. Vajna zaśpieła jaho na hetym stanoviščy. Byŭ uziaty ŭ rasiejskaje vojska; znachodziŭsia daŭžejšy čas na vajnie. Pad kaniec vajny znajšoŭsia ŭ Pieciarburzie, kali pieramahła revalucyja. Tam naviazaŭ znosiny z biełaruskaj spravaj i biełaruskimi dziejačami.

Da chaty viarnuŭsia ŭ 1919 hodzie. Prabyvańnie ŭ zimnych akopach zrujnavała jaho małady arhanizm. Hrašavuju dapamohu atrymlivaŭ z Miensku, jak ćvierdzić jaho siastra, i hetym žyŭ. Pamior z suchot u rodnaj chacie ŭ Daniušavie ŭ 1920 hodzie vosieniaj.

Moładź vielmi jaho šanavała i ŭ jaho ciažkaj chvarobie adviedyvała. Kali lažaŭ u paścieii i nia moh chadzić, viaskoŭcy ab im pomnili. Była heta vielmi cikavaja natura. Udumlivy, nia lubiŭ znachodzicca siarod viasiołaha homanu moładzi. Kali, byvała, u vioscy była viečaryna i moładź hulała, jon vychodziŭ tolki na vulicu: paŭzirajecca na nieba, pasłuchaje hołasu harmonika dy vierniecca ŭ chatu i piša, piša vieršy... Nikoli nie adkazyvaŭsia, kali jaho chto prasiŭ napisać jaki-niebudź vieršyk.

Kali ŭ 1919 hodzie viarnuŭsia ŭ Daniušava, dyk navat nie ŭvachodziačy ŭ svaju chatu, sieŭ na kamieni kala płotu i napisaŭ vierš „Chata".

Tuju chatu, u jakoj žyŭ Stanisłaŭ Šymanoŭski, spaliŭ piarun u 1928 hodzie.

Pakinuŭ pa sabie mnoha ŭ rukapisach vieršaŭ, ale los ich niaviedamy.

Vieršy niekatoryja razyjšlisia siarod susiedziaŭ. Ciapier jašče možna spatkać navat stałaha čałavieka, katory patrapić z pamiaci skazać jaho vieršyk.

Pachavany St. Šymanoŭski ŭ Daniušavie, na parafijalnym mahilniku. Na mahile jaho ŭžo na't i kryža niama, i skora pryjdzie toj čas, što mahiły jaho i adšukać nia možna budzie.[1])

St. Š. byŭ davoli ŭtalentavany, pisaŭ davoli dobryja vieršy, jakija drukavalisia ŭ „Krynicy", a takža ŭ „Вольнай Беларусі" i ŭ „Беларусі".

Sioje-toje daviedvajemsia ab im tak-ža z listu jaho ŭ red. „Krynicy", u jakim jon krychu apisvaje svajo žyćcio. Piśmo hena pisaŭ paet u henu redakcyju za niekalki miesiaŭ da śmierci. Voś jano:

— „Hetym piśmom — pisaŭ jon — honar maju prasić vas prysyłać mnie hazetu „Krynicu"; hrošaj na padpisku nie pasyłaju dziela majho krytyčnaha matarjalnaha stanovišča. Rodam ja z pad Smarhoń, hdzie ŭsio zrujnavana vajnoj, i žyć tam niamožna i pracy tam nijakaj niama, taksama niama tam i žycharoŭ, usie razahnany pa śviecie, i słužać ludziam za kusok chleba, ja taksama pracuju ciapier, možna kazać, što za jadu.

Jak pryrodny Biełarus, ja ŭsiej dušoj pryłučyŭsia da biełaruskaha ruchu jašče prad vajnoj (1908 h.), i jak moh, tak raspaŭsiudžyvaŭ biełaruskija knižki i hazety siarod sialan, i jak umieŭ, tak tłumačyŭ sialanam Biełarusam, chto my, i jakija našy mety ŭ budučynie, i jakaja ad hetaha budzie nam karyść.

U čas vajny, jak Niemcy zaniali Smarhoni, ja ŭciok u Pieciarburh i tam zapisaŭsia ŭ chor pieŭ-

---

1) Viestki hetyja padaŭ mnie Juljan Babok, niedaloki susied St. Šymanoŭskaha.

čych „Biełaruskaj Hramady“, u jakoj astavaŭsia až pakul „Hramady“ nie razahnali balšaviki.

Uciokšy z Rasiei ŭ vieraśni 1919 h. damoŭ, ja znajšoŭ svaju haspadarku źnistožanaj, i musiŭ iznoŭ iści ŭ śviet šukać chleba.

Piechatoj pajšoŭ ja sa Smarhoń u Miensk, dumajučy, što tam pry svaich ludziach znajdu pracu i pryniasu karyść Baćkaŭščynie, ale i tam biełaruskija dziejačy vielmi biednyja, a hrošaj treba na roznyja ahulnyja spravy, dyk i nie mahli mnie dać prytułku i pracy. Praz niekalki času ja žyŭ z płaty za supracoŭnictva ŭ hazecie „Biełaruś“, ale byvała, što redakcyja nia mieła čym płacić“...

RAZDZIEŁ VI.

# Pačatki Biełaruskaj Chryścijanskaj Demakracyi.

*(1917—1920).*

## § 1. — Biełaruskaja „Chryścijanskaja Demakratyčnaja Złučnaść“ u Pieciarburzie.

Nadyjšoŭ ureščie čas paŭstańnia biełaruskaj chryścijanskaj hramadzkaj arhanizacyi. Vyrasła jana z henych mnohich ziarniat pracy Biełarusaŭ katalikoŭ, ab jakoj my davoli šyraka pisali vyšej. Paŭstać hetkaja arhanizacyja musiła, bo hetaha damahałasia ŭsia papiaredniaja praca Biełarusaŭ katalikoŭ i hetamu spryjali varunki paśla ŭpadku ŭ Rasiei caratu. Z vybucham rasiejskaj revalucyi, žyćcio kruhom zakipieła. Ludzi arhanizavalisia, tvaryli partyi, zdabyvali dla siabie asabistyja i hramadzkija pravy. Dziakujučy revalucyjnamu ŭzdojmu, praca hetych ludziej i ich arhanizacyjaŭ časta prybirała formy, jakija ničoha dobraha biełaruskamu narodu nie varažyli i jakija časta išli ŭ razrez, jak z biełaruskaj narodnaj ideolohijaj, tak i z samymi asnovami chryścijanstva. Takim čynam siarod Biełarusaŭ katalikoŭ silna adčuvałasia patreba stvareńnia takoj arhanizacyi, jakaja-by, datarnoŭvajučysia da vymohaŭ času, mahła vieści tak-ža pracu i hramadzkuju ŭ zhodzie i na asnovach navuki Chrystovaj.

Arhanizacyja takaja ŭreščie paŭstała, nazvanaj jana była „Chryścijanskaja Demakratyčnaja Złučnaść". Paŭstała jana ŭ Pieciarburzie ŭ traŭni miesiacy 1917 h. i pratryvała tam badaj praz uvieś hod 1918.

Zakładčykami hetaj „Złučnaści" i hałoŭnymi ŭ joj pracaŭnikami byli viedamyja ks. ks. Biełarusy: dr. F. Abrantovič[1]) i L. Chviećka.

„Złučnaść" z dnia na dzień rasła i raźvivałasia. Biełarusy, vyhnanyja vajnoj sa svaich chat na čužynu, harnulisia da „Złučnaści", dzie znachodzili słova parady, paciechi i zdarovaje ziernie na lepšuju svaju budučyniu. Siarod śvieckich svajej pracaj u „Złučnaści" najbolš byŭ karysny prafesar Br. Epimach-Šypiła, a razam z im tak-ža karysna i idejna pracavali ŭ „Złučnaści": Hrečanik, Radzievič, Jacyna i inš. U chutkim časie „Złučnaść" mieła svaju biełaruskuju scenu, piajała ŭ kaściele svaje biełaruskija pieśni i słuchała biełaruskich kazańniaŭ. 8.X.17 h. pačaŭ vychodzić i biełaruski časapis „Krynica",[2]) vydavać jaki pastanaviŭ źjezd ksiandzoŭ Biełarusaŭ u Miensku.

Ab pamysnym raźvićci „Złučnaści" śviedča fakt, što ŭžo ŭ 1917 h. usich upisanych siabroŭ u joj było bolš 300 čałaviek, nia ličačy cełaha mnostva tych, jakija, nie naležyŭšy da „Złučnaści" farmalna, naležyli da jaje faktyčna.

---

1) Ks. dr. F. Abrantovič radziŭsia ŭ 1884 h. Skončyŭšy Duchoŭnuju Seminaryju ŭ Pieciarburzie, u 1906 h. pastupiŭ u Akademiju, jakuju skončyŭ u 1909 h. Daktarat filozofii atrymaŭ u Lovanii (Belhija). U 1915 h. i ŭ nastupnych byŭ prafesaram Duch. Seminaryi ŭ Pieciarburzie. Hałoŭny ideoloh „Chryśc. Dem. Złučnaści". Pisaŭ u „Krynicy", a paśla ŭ „Chr. Dumcy".

2) Kalendar „Krynica" na 1921 h., bač. 34.

„Złučnaść“ miaściłasia ŭ kvaterach ks. ks.: Abrantoviča i Chviecki, dzie jana adbyvała davoli častyja, bo badaj što niadzieli, zborki i narady. „Złučnaść“ mieła svoj pryhožy ściah dvuch koleraŭ—biełу i vasilkovy; na vasilkovym namalavana „Pahonia“, a na biełym abraz Vostrabramskaj Maci Božaj.[1])

Duža dobruju ideovuju charakterystyku „Złučnaści“, a tak-ža apisańnie jaje metaŭ znachodzim u „Krynicy“ 1917 h. Čytajem tam nastupnaje:

„Dźvie vialikija siły: Volnaść i Arhanizacyja mohuć usio zrabić u našym časie, što patrebna ludziam. Nijakaj arhanizacyi nia moža być biaz volnaści, dy ŭznoŭ volnaść biez arhanizacyi zrobicca nieparadkam — anarchijaj. Vialikaja ličba paŭstała roznych arhanizacyjaŭ u całaj Rasiei i ŭ nas. Kožnaja z ich maje metu najčaściej pamahać jakojść čaści ludziej, kožnaja z ich maje na mecie adnu jakujuści staranu žyćcia. Časta byvajuć arhanizacyi, kab vajavać z druhimi arhanizacyjami. Najlepšaja taja arhanizacyja, katoraja moža davać svaim siabram *praśvietu*, a z joju *kulturu*, katoraja dbaje ab dabro siabroŭ ekanamičnaje, dy to-ž nia vykidaje z svajej mety žyćcia relihijnaha. Hetkaj arhanizacyjaj jość „Chryścijanskaja Demakratyčnaja Złučnaść“. Jana budujecca na vialikich chryścijanskich zakonach, vykazanych praz Papieža Lavona XIII, u jaho akružnych piśmach. Chr. D. Z. maje na mecie złučyć usich chryścijan, najbolš katalikoŭ, u vadnu mocnuju arhanizacyju, katoraja pamahała-b u baraćbie z trudnaściami žyćcia i supakoivała-by patreby dušy. Chr. D. Zł. maje na mecie nie relihijnyja patreby, a ekanamičnyja i hramadzianskija, praniknutyja ducham Chrystovym: biaz nienaviści, biaz niespraviadlivaj baraćby. Idzie da svaje mety roz-

1) „Krynica” 1918 № 2, „Z Pietrahradu”.

nymi sposabami: najbolš praz praśvietu starych i dziaciej, praz schody, praz stvorvańnie roznych ekanamičnych chaŭrusaŭ npr. kramaŭ"...[1])

Hetaja, kazaŭ-by, prahramnaja deklaracyja pieršaj biełaruskaj chryścijanska-hramadzkaj arhanizacyi, jak bačym, svaim charaktaram, sposabami baraćby za ideały, svaimi metami sapraŭdy sympatyčnaja i pastupovaja.

Tymbolš Bieł. Chr. Zł. sympatyčnaja, što jana była sapraŭdy demakratyčnaj i što svoj idealizm, jak nia treba lepš, pahadžała z ducham času i z istotnymi patrebami biełaruskaha narodu. Zvaročvajem uvahu, što hetaja biełaruskaja chryścijanska-hramadzkaja arhanizacyja zvałasia ,,Chr. Dem. Złučnaść" i tolki, biaz słova: biełaruskaja. Heta było ŭ imia chryścijanskaha internacyjanału. Ale heta nia pieraškadžała jej być naskroź biełaruskaj, bo naležyli da jaje badaj vyklučna Biełarusy, jakija całkom byli praniaty biełaruskim ducham. Voś što, miž inšym, ab Biełarusi čytajem u „Krynicy":

„My lubim svaju Biełaruś... i dziela hetaha chočam pracavać dla jaje i chočam dać toje, što možam, chacia adnu cehlinu dałožym da vialikaj budoŭli, jakaja ciapier pačałasia... Dla nas, jak dla synoŭ sialan, doraha kožnaja piadzia ziamli našaha kraju; zachavać hetu ziamlu dla našych sialan i vyciahnuć z jaje najbolšuju karyść — naša vialikaje zadańnie... Ciapier budujecca naš kraj. My śpiašym to-ž pamahčy ŭ hetaj budoŭli, budziem davać usio, što možam, a kiravać nami budzie śviataja navuka Jezusa Chrysta"...[2])

Ab hetym pryhožym ideovym charaktary Bieł. Chr. Zł. śviedčać tak-ža faktyčnyja adnosiny jaje da

---

1) „Krynica", 1917. № 5: „Chryśc. Dem. Złučnaść".

2) „Krynica" № 1, 1917: Ad redakcyi.

biełaruskich palityčnych arhanizacyjaŭ kirunku sacyjalistyčnaha. Adnosiny hetyja poŭny tolerancyi i vyrazumiełaści.

Tak naprykład u „Krynicy“ z 1917 h. (№ 3) spatykajem pastanovy źjezdu (18—24.X.17) ŭ Miensku biełaruskich vajakaŭ, a tak-ža (№ 5 i № 6) adozvy da biełaruskaha narodu „Vialikaj Bieł. Rady“, padpisanyja miž inšymi i biełaruskimi arhanizacyjami sacyjalistyčnymi. Źmiest henych pastanovaŭ i adozvaŭ taki, što ścisła biaručy, z punktu hledžańnia chryścijanskaj ideolohii, jany mahli-b i nie pajavicca poŭnaściu i biez ahavorak u „Krynicy“, a tymčasam bačym ich tam, što peŭnie-ž, śviedča ab vysokaj tolerancyi i lojalnaści Bieł. Chr. Dem. Zł. da biełaruskich inšych arhanizacyjaŭ i ab jaje praŭdzivym demakratyźmie.

Što-ž datyča palityčnych pahladaŭ Bieł. Chr. Dem. Zł., dyk jana, jak i biełaruskija palityčnyja tahačasnyja arhanizacyi, ab niezaležnaści jašče nie havaryła, a tolki ab Biełarusi aŭtanamičnaj, ab Biełarusi Respublicy, ale ŭ miežach rasiejskaj, demakratyčnaj, fedaratyŭnaj respubliki. Ab hetym spatykajem zaciemki až u niekalki miascoch šaści numaroŭ „Krynicy“ z 1917 h.

Charaktar ahułam Bieł. Chr. Dem. Zł. jak u Pieciarburzie ŭ 1917—18 h., tak i paźniej u Miensku (1918—20) i ŭ inšych miascoch, śpiarša pieravažna byŭ katalicki i arhanizacyi hetyja badaj vyklučna z katalikoŭ i składalisia. Ab hetym vyraznyja zaciemki spatykajem u „Krynicy“ z 1917—18 h. Charaktar ahulna chryścijanski (razam i kataliki i pravasłaŭnyja) B. Chr. D. Zł. pryniała značna paźniej, bo ŭžo ŭ vilenskim peryjadzie jaje raźvićcia.

Praŭda, paśla revalucyi zakratałasia i duchavienstva pravasłaŭnaje. Ale jano, „budučy ŭ vialikaj zaležnaści ad kazionnych uradaŭ, nia majučy voli

ŭ palityčnych i navat u nacyjanalnych spravach, mieniej było śviedamaje. Ale revalucyja i jaho skranuła. Tam i siam pačalisia kazańni ŭ carkvie pabiełarusku. Załažyŭsia sajuz biełaruskaha pravasłaŭnaha duchavienstva. U červieni 1917 h. byŭ u Maskvie źjezd biełaruskaha pravasłaŭnaha duchavienstva. Na źjeździe było kala 700 śviaščeńnikaŭ.

Źjezd pryniaŭ rezalucyi, u jakich było skazana, što śviaščeńniki damahajucca aŭtanomii Biełarusi ŭ fedaratyŭnaj demakratyčnaj rasiejskaj respublicy i navučańnia ŭ škołach pabiełarusku".[1])

Adnak da stvareńnia samastojnaj i ciahłaj bieł. hramadzkaj arhanizacyi na asnovach chryścijanskaj ideolohii siarod Biełarusaŭ pravasłaŭnych nie dajšło nikoli. I paźniej, kali BChD staniecca ahulna bieł. arhanizacyjaj, hałoŭnuju rol u jej buduć ihrać Biełarusy kataliki.

Praca Bieł. Chr. Dem. Zł. ŭ Pieciarburzie tryvała, jak my ŭžo skazali, i ŭ 1918 h. Ale centr hałoŭny, jak ahułam biełaruskaha ruchu, tak i Bieł. Chr. Dem. Zł., stvaryŭsia ŭ sercy Biełarusi — Miensku. Dyk snujučy našu dumku, pakiniem chałodny i čužy Pieciarburh i pierakiniemsia ŭ rodny Miensk.

## § 2. — Biełaruskaja „Chryścijanskaja Demakratyčnaja Złučnaść" u Miensku.

U Pieciarburzie Bieł. „Chr. Dem. Złučnaść" pracavała ad 1917 da kanca bolš-mienš hodu 1918. U 1918 h. jašče vychodziać tut dva numary „Krynicy". Adnak praca jaje ŭ hetym druhim hodzie była značna słabiejšaja, bo centram ahulna-biełaruskaha ruchu, što całkom naturalna, staŭsia Miensk, dy apra-

1) Bieł. Kalendar na 1918 h., bač 28.

ča taho vajna jšła da kanca i Biełarusy biežancy, jakich było davoli mnoha ŭ Pieciarburzie, z čužyny pavoli viartalisia damoŭ.

Tymčasam uława była ŭžo ŭ rukach balšavikoŭ i hramadzkaja praca na hruncie chryścijanskim stałasia niemahčymaj. 23.I.18 byŭ vydany dekret ab raździele Kaścioła (Carkvy) ad dziaržavy, što ŭ praktycy raŭniałasia praśledu chryścijanstva i ŭsiakaj chryścijanskaj pracy. Paźniej ks. L. Chviećka byŭ razam z inšymi aryštavany i asudžany ŭ Maskvie na niekalki hadoŭ vastrohu.

25.II.18 Miensk zaniali Niemcy, a ŭ nastupnym hodzie pryjšli tudy Palaki. Pry adnych i druhich Bieł. „Chr. Dem. Zł." u Miensku siak-tak žyła i ŭ niekatorych mamentach navat davoli bujna raźvivałasia.

„Krynica" była z Pieciarburhu pieraniesiena tak-ža ŭ Miensk, dzie vyjšaŭ nastupny № 3 21.II.18. Ab metach hetaha časapisu, a taksama ab metach i charaktary Bieł. „Chr. Dem. Zł.", jakoj časapis hety mieŭ służyć, choć koratka, ale dakładna apisana ŭ samaj „Krynicy". Voś što tam čytajem:

„Ad siańniešniaha dnia „Krynica" budzie vychodzić u Miensku — sercy Biełarusi. Dahetul była jana zdalok ad Baćkaŭščyny, u chałodnym Pieciarburzie, zdalok ad biełaruskaha ruchu, katory ciapier tak šyraka raskinuŭsia pa ŭsiej našaj staroncy i dziela taho nie mahła adbivać u sabie ŭsich staron biełaruskaha žyćcia, nie mahła ŭłavić usich tonaŭ biełaruskaha ruchu. Ciapier-ža, kali „Krynica" ŭžo ŭ rodnaj staroncy, jana budzie pavodle mahčymaści adbivać u sabie ŭsie prajavy biełaruskaha niebaschiłu, usie radasnyja i śvietłyja starony, a taksama i ciomnyja i žudasnyja, katoryja jak hroznyja tučy jašče mo' nia raz zakryjuć nad nami soniejka śvietłaj budučyni.

„Krynica“ budzie hamanić ab patrebach kulturnaha i narodnaha adradžeńnia Biełarusi, budzie baranić pravoŭ biełaruskaha narodu da palityčnaj samabytnaści, budzie staracca padtrymlivać dobryja susiedzkija adnosiny da ŭsich naronaŭ, žyvučych na Biełarusi, budzie stajać *na hruncie demakratyčna-chryścijanskim*, budzie dabivacca taho, kab na Biełarusi žyli—volnyja hramadzianie ŭ volnaj staroncy.

„Krynica“ maje vychodzić dla *Biełarusaŭ katalikoŭ*, dziela hetaha jana budzie padavać viestki z kaścielnaha i relihijnaha žyćcia, budzie jści da taho, kab „usie byli adno“, h. zn., kab nia było nienaviści i padziełu, kab nia było bratniaj vajny pamiž chryścijanaŭ, ale kab była chryścijanskaja miłaść i jednaść“.[1])

Ale, nažal, „Krynicy“ ŭ Miensku vyjšaŭ tolki hety adzin 3-ci numar. Jak redaktar-vydaviec padpisaŭ heny numar jašče ks. L. Chviećka. Dalejšamu vydaviectvu stała na pieraškodzie tahačasnaja palityčnaja i hramadzkaja zaviarucha.

Adnak tyja mety i namiery, ab jakich tak pryhoža pisała mienskaja „Krynica“, u žyćcio pravodzilisia.

U Miensku śpiarša isnavała Chryśc. Demakracyja internacyjanalnaja, jak adna arhanizacyja. Naležyli da jaje Palaki, Biełarusy i inš. Ale dziela taho, što Palaki pačali ŭvažać jaje za svuju vyklučnuju ŭłasnaść i navat nazyvali polskaj ChD, čaho susim nia było ŭ Pieciarburzie, paŭstała piakučaja patreba załažyć, ci viarniej—uznavić, pieciarburskuju—Biełaruskuju Chryścijanska - Demakratyčnuju hramadzkuju arhanizacyju, całkom samastojnuju i ad

---

1) „Krynica“ № 3, 21.II.1918: redakcyjnaja zaciemka.

nikoha niezaležnuju. Zrabić heta nia było ŭžo tak trudna, bo siabry isnujučaj ChD ahulnaj u bolšaści byli Biełarusy. Isnavali tady ŭ Miensku 3 kružki ChD: katedralny, jaki naličaŭ 500 siabroŭ i dva inšyja pa 80.[1]) U hetym ahulnym liku Palakoŭ było susim mała. Voś-ža biełaruskija chryścijanskija dziejačy ŭ Miensku: ks. V. Hadleŭski, dzie jon byŭ vikarym, a tak-ža: Ant. Krepski, Vieramiej, Balčeŭski, Butrymovič i inš. 5 vieraśnia 1918 h. i pastanavili arhanizavać samastojnuju BChD. Praŭda, ks. V. H. u hetym samym času, bo 8 vieraśnia, vyjechaŭ u Nieśviež, kudy byŭ naznačany duchoŭnaj uładaj, ale Biełaruskaj Chryśc. Demakracyi było adnak sudžana raźvivacca. Pad kaniec 1918 h. z Pieciarburhu prybyŭ u Miensk, jak rektar śvieža zasnavanaj katalickaj Duch. Seminaryi, ks. dr. Fr. Abrantovič i dalej pavioŭ pracu BChD, nakolki na heta pazvalali tahačasnyja palityčnyja i vajennyja padziei ŭ našym krai.

U 1918 h. ŭ listapadzie miesiacy Niemcy pakinuli Miensk i adyjšli na zachad. Na ich miesca 9.XII. prybyli balšaviki i pačali tak-ža svoj nastup na zachad. U 1919 h. u studni miesiacy jany zaniali Vilniu. Paśla hetaha chutka pačali Palaki ofenzyvu, jakaja 8.VIII.1919 h. daviała da zaniaćcia Miensku. U 1920 h. balšaviki ŭznoŭ pačali nastupleńnie, jakoje ŭznoŭ skončyłasia pabićciom ich pad Varšavaj i daviało da zamireńnia ŭ Ryzie, pierahavory ab jakim vialisia ŭ kancy 1920, a skončylisia ŭ sakaviku 1921 h., ustalajučy sučasnyja polska-balšavickija hranicy.

Voś-ža dalejšaja praca BChD, reč jasnaja, nie mahła raźvivaca ani padčas vajennych adstupleń-

---

1) „Krynica" № 3, 1918: „Chr. Dem."

niaŭ i nastupleńniaŭ, ani padčas panavańnia ŭ Miensku balšavikoŭ. Zrazumiełaja reč, što na pracu hetu ŭ Miensku, tak-ža tolki da peŭnaj miery, dazvalała ŭłada polskaja, jakaja tryvała tam niapoŭny (8.VIII.19—11.VII.1920) hod.

Pad kaniec 1919 h. voś što piša „Krynica" (jakaja ŭžo, jak ubačym paźniej, pačała vychodzić u Vilni) ab mienskaj BChD i ab jaje pavadyry ks. F. Abrantoviču:

„Duža mnoha pracuje tut na nivie rodnaj kultury, na nivie adradžeńnia Biełaruskaha narodu ks. dr. praf. F. Abrantovič, rektar Mienskaj Katalickaj Duchoŭnaj Seminaryi. Hety čałaviek z biełaruskaj ščyraściaj, z dziŭnaj śvietłaściaj i šyrokaściaj rozumu, z niazvyčajna ludzkoj i dobraj, šlachotnaj dušoj, sapraŭdy moža być nazvany pieršaradnaj siłaj Biełaruskaha narodu i pavadyrom jahonym, jakoha pracu acanić patrapić tolki historyja.

Nia možna prajści moŭčki „Biełaruskaj Chryścijanskaj Demakratyčnaj Złučnaści". Arhanizacyja heta ŭžo isnuje druhi hod; maje jana 200 siabroŭ. Dušoj jaje i vokam — ks. praf. F. Abrantovič. Pad jaho zahadam što niadzieli adbyvajucca sabrańni siabroŭ „Złučnaści", na jakich adbyvajucca roznyja karysnyja hutarki, biełaruskija pieśni i inšyja. „Złučnaść" kali-niekali daje pradstaŭleńnie, zakładaje svaje škoły i kooperatyvy. U kooperatyvach pamysna i vytryvała pracuje Krepski. Siabry „Złučnaści" kućciu prad Kaladami jaduć supolna i taksama razam razhaŭlajucca na pieršy dzień Vialikadnia.

Duža cikavy i šmat značačy prajaŭ u žyćci Biełaruskaha narodu—heta kleryki-Biełarusy. U tutejšaj Katalickaj Seminaryi usich 29 klerykaŭ; z he-

tych 25 asob — Biełarusaŭ. Znača, tvoracca całyja kadry, całyja pałki biełaruskaha maładoha duchavienstva, jakoje z cełaj mocaj vystupaje ŭ abaronie svajho pakryŭdžanaha narodu.

Jość tut i kaściołak (kaplica) dla Biełarusaŭ katalikoŭ, dzie kožnuju niadzielu ks. praf. Abrantovič adpraŭlaje śv. Imšu, havoryć biełaruskija navuki, a chor piaje śviatyja biełaruskija pieśni".[1])

U hetym-ža duchu raźvivałasia i pracavała BChDZł. tak-ža i ŭ 1920 h. až da adchodu z Miensku Palakoŭ. U hetym časie siabraŭ BChDZł. užo naličajecca až 500[2]) čałaviek; BChDZł. u hetym časie maje niekalki kooperatyvaŭ, prytułak dla biełaruskich dziaciej, a tak-ža biełaruskuju školu.[3])

BChDZł. ahułam viała svaju pracu ŭ hetym časie jašče siarod Biełarusaŭ katalikoŭ. Biełaruskaj pracy chryścijanskaj siarod Biełarusaŭ pravasłaŭnych tady jašče badaj nia było susim, kali nia ličyć kolki zdareńniaŭ biełaruskiah kazańniaŭ u carkvie ŭ Miensku, jakija padčas biełaruskich sumnych, ci viasiołych uračystaściaŭ, havaryli śviašč.: Razumovič, na nabaženstvie za dušu paeta Bahdanoviča ŭ 1917 h., śviašč. Birula na nabaženstvie z pryčyny druhoj hadaŭščyny abvieščańnia niezaležnaści Biełarusi 25.III.20. i inš.

---

1) „Krynica", 1919, № 12, „Z Miensku".

2) „Krynica" № 1, 1921 h. „Bieł. rel. žyćcio siarod Biełarusaŭ katalikoŭ za 1920 h."

3) Kalendar „Krynica" na 1921 h. „Bieł. Chr. Dem."

## § 3. — BChDZł. i ahulna-biełaruskaja palityčnaja praca, Telehrama Vilhielmu II, Palityčnaja „arjentacyja“ BChDZł.

1. Zapaznaŭšysia z paŭstańniem i pracaj BChDZł. ŭ Pieciarburzie i ŭ Miensku, astajecca nam ciapier zapaznacca z učaściem hetaj arhanizacyi *ŭ biełaruskaj pracy ahulna-palityčnaj*. Vyraźniej havoračy, naležyć nam vyjaśnić spravu adnosin BChDZł. da pieršych ahulna-biełaruskich palityčnych arhanizacyjaŭ u Miensku, da ŭsiebiełaruskaha źjezdu ŭ 1917 h., da aktu abvieščańnia Niezaležnaści Biełarusi ŭ 1918 h. i da biełaruskich uradaŭ, a taksža vyjaśnić spravu palityčnaj „arjentacyi“ BChDZł.

Kali ŭ 1917 h. pryjšli z Pieciarburhu viestki ab revalucyi, Miensk zavarušyŭsia. Biełarusy strapianulisia razam z inšymi. Pačałasia revalucyjnaja haračaja rabota. U sercy ŭstupiła niejkaja mahutnaja siła. Usiudy zakipieła jak u katle. Narod pajšoŭ na vulicu. Pačalisia manifestacyi. U pieršaj ahulna - palityčnaj manifestacyi pryniali ŭčaście i Biełarusy z svaim asobnym ściaham.

Ahułam havoračy, u hetym revalucyjnym časie Biełarusy nie dramali, a horača, supolnymi siłami, bralisia za biełaruskuju narodnuju i palityčnuju pracu. I tak 24 i 25.III.17 h. ŭ Miensku byŭ sklikany źjezd biełaruskich dziejačoŭ. Na źjezd pryjechali ŭsie, chto tolki moh i nia tolki z Biełarusi, ale i z Pieciarburhu, Maskvy, Kijeva. Ahułam prybyło da 50 čałaviek. Na hetym źjeździe byŭ vybrany pieršy Biełaruski Nacyjanalny K-t na na čale z R. Skirmantam, jaki tady musić dziela niejkich ukrytych metaŭ byŭ horača ŭziaŭsia za biełaruskuju rabotu. U Kamitet hety ad Biełarusaŭ katalikoŭ uvajšoŭ ks. V. Hadleŭski, jaki razam z inšymi biełaruskimi dziejačami ŭ biełaruskim hramadzka-palityčnym žyć-

ci pryjmaje tady dziejnaje ŭčaście. Tak napr. źjezd vybraŭ delehacyju da rasiejskaha ŭradu i daručyŭ hetaj delehacyi pradstavić staršyni tahačasnaha ŭradu kniaziu Lvovu svaje pažadańni ŭ biełaruskaj spravie, datyčačyja školnictva, samaŭradaŭ i biełaruskaj aŭtanomii. Da hetaj delehacyi tak-ža naležyŭ ks. V. Hadleŭski.

Dalej, hety-ž K-t, miž inšym, vydaŭ pieršuju biełaruskuju adozvu da narodu, redahavali jakuju chr. demakraty razam z sacyjalistami.

Histaryčnaj hetaj adozvy, jakaja, jak-by vyražajučy ideolohiju budučaj BChD, zaklikaje ŭsich Biełarusaŭ i katalikoŭ i pravasłaŭnych da supolnaj narodnaj demakratyčnaj raboty, źmiaščajem tut cikaviejšyja ŭryŭki. Voś jany:

„Biełarusy! Nastała vialikaje śviata svabody. Končyłasia doŭhaja niavola našaj staronki.

Staroje načalstva, katoraje daviało nas da strašennaj niabyvałaj biady, złomlena. Ministry u vastrozie, car adroksia ad prastołu. Kamitet Hasudarstviennaj Dumy ŭziaŭ u svaje ruki kiravańnie narodam. Z Kamitetem iduć rabočyja, vojska, narod.

Novy paradak niasie nam nie bizun i nahajku, nie znevažeńnie našych śviatych dumak ab svabodnaj doli, a niasie volu, niasie praŭdu, niasie pašanu da Biełaruskaha narodu.

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Biełarusy! My adzin Narod. Dyk złučymsia ŭ adno, bo ŭ jednaści siła. Niachaj nas ništo nie raździalaje, chaj nia budzie svarki miž Biełarusam pravasłaŭnym i katalikom, bo ŭsie my dzieci adnej Matki-Biełarusi. Hniazdom našym chaj budzie Mienski Biełaruski Kamitet“...[1])

---

1) Z ułasnaha archivu.

Biełaruski Nacyjanalny Kamitet miž mnohaj inšaj pracaj, dakanaŭ nastupnaj. Paśla revalucyi, siarod Biełarusaŭ, jak na rodnych ziemlach, tak i na emihracyi ŭ Rasiei, jak hryby pa daždžy, raśli roznyja biełaruskija arhanizacyi. Voś-ža K-t zarehistravaŭ usie hetyja arhanizacyi i z pradstaŭnikoŭ ich 8 i 9.VII.17 h. sklikaŭ u Miensk źjezd. Na źjeździe hetym była vybrana „Centralnaja Rada Biełaruskich Arhanizacyjaŭ i Partyjaŭ". U hetym źjeździe brali tak-ža ŭčaście i Biełarusy kataliki. Byli tam ksiandzy Biełarusy: Astramovič, Łapoška, jaki byŭ siabram Bieł. Nac. K-tu ŭ Mahilovie i inš. Ad ks. M. Šałkieviča była pryvitalnaja telehrama. Vice-staršynioj źjezdu byŭ Ant. Lavicki, piśmieńnik, b. red. katalickaha „Biełarusa". Ahułam bolšaść na źjeździe była pradstaŭnikoŭ „Bieł. Sac. Hramady", jakija ŭ „Centr. Radu" nie sacyjalistych nia vybirali. Praŭda, u Radu ŭvajšoŭ i A. Lavicki, nazvaŭšy siabie narodnym sacyjalistam.[1])

Słovam, u hetym časie, choć faktyčna ŭžo isnavali siarod Biełarusaŭ roznyja kirunki, a prynamsi dva asnaŭnyja — chryścijanski i sacyjalistyčny, ale navonkach padziełu hetaha vidać tak jak i nia było i ŭsie, zachopleny volnaściaj, pryniesienaj revalucyjaj, supolna pracavali dla adradženskaj spravy biełaruskaha narodu. Jak daloka siahała heta jednaść, niachaj pasłuža, miž mnohimi inšymi, nastupny, jaskravy fakt. Kali zamiest Bieł. Nac. K-tu paŭstała „Centralnaja Rada biełaruskich arhanizacyjaŭ i partyjaŭ", jakoj I sesija adbyłasia 5 i 6 VIII.17, žychary m-ka Śmiłavičy (Mienščyna), kab pasłać svajho pradstaŭnika ŭ henu Radu, napačakańni załažyli „addzieł" (a dzie byŭ centr i ci byŭ — niaviedama) partyi narodnych sacyjalistaŭ i pa-

---

1) hl. „Вольная Беларусь" 1917. Менск.

słali ad jaho ŭ Miensk u Centralnuju Radu svajho pradstaŭnika. Usia tut cikavaść u tym, što staršynioj „addziełu“ vybrany ks. A. Astramovič, a delehatam vysłany ks. J. Zavistoŭski.

Napisany rukoj ks. Astramoviča pratakoł schodu, na jakim byŭ stvorany heny addzieł „narodnych sacyjalistaŭ“, jak duža cikavy histaryčny dakumant, nižej pamiaščajem poŭnaściu:

„Pratakoł. My nižej padpisanyja žychary m-ka Śmiłavič na sabrańni 28 lipnia 1917 hodu pastanavili załažyć addzieł biełaruskaj partyi narodnych sacyjalistaŭ i vysłać pradstaŭnika svajho ks. Janku Zavistoŭska na źjezd biełaruskich partyjaŭ i arhanizacyjaŭ u h. Miensk 5 aŭhusta 1917 hodu. Predsiedacielem vybrany ks. Astramovič, tavaryšam preds. Kajetan Stanišeŭski, sakratarom Haljaš Fiodoroŭ Obrazoŭski, skarbnikam Hiertruda Soboleŭskaja“.[1]) Dalej idzie dziesiać ułasnaručnych podpisaŭ.

Nastupnaja Sesija „Centralnaj Rady Bieł. Arhanizacyjaŭ“ adbyłasia 15.X.17. Vierchavodzili sacyjalisty. Psycholohija siabraŭ Rady ŭściaž radykalizavałasia. Mienš radykalnyja elementy, jak napr. chadeki, zmušany byli ad hetaha radykalizmu addalacca. Na hetaj sesii „Centr. Rada Arhan. i Partyjaŭ“, papoŭniŭšysia biełaruskimi vajskovymi arhanizacyjami, zamianiłasia na „Vialikuju Biełaruskuju Radu“. Uvajšli ŭ hetu Radu biełaruskija arhanizacyi, jak cyvilnyja, tak i vajskovyja. Ci byli chadeki, abo ahułam Biełarusy kataliki, ustalić mnie nie ŭdałosia.

Heta Vial. Bieł. Rada śklikała ŭrešcie histaryčny ŭsiebiełaruski źjezd u Miensk 5(18)XII.17 h., na jaki prybyło 1167 delehataŭ z hołasam rašajučym i 705 — z daradčym. Narady hetaha źjezdu tryvali

1) Z ułasnaha archivu.

da 17(30—31)XII, kali z 17 na 18 ŭnočy balšaviki razahnali jaho kulamiotami.

Na Ŭsiebiełaruskim źjeździe pryjmali tak-ža ŭdzieł i biełaruskija chadeki: ks. J. Versocki, Ant. Krepski, ks. Astramovič, ks. Łapoška, Makoŭski i inšyja, a tak-ža i byŭšy redaktar „Biełarusa“ Anton Lavicki (Jadvihin Š.).

Ale ŭžo na hetym źjeździe možna zaŭvažyć, što chadeki taktyku svajej pracy źmianiajuć — nie afišujucca i śviedama adychodziać u bok. Jany ŭžo aficyjalnaha ŭčaścia ŭ źjeździe nia pryjmajuć, choć nieaficyjalna, u piarervach źjezdu, pracujuć dla jaho vydatna.

Z Usiebieł. źjezdu paŭstała: Rada źjezdu, tady Vykanaŭčy K-t Rady, paśla Narodny Sakrataryjat, urešcie Rada Biełaruskaj Narodnaj Respubliki. Heta apošniaja 25.III.18. abvieściła Niezaležnaść Biełarusi. Miž inšym, paśla hetaha aktu, była pasłana depeša Papie ŭ Rym i Patryjarchu ŭ Maskvu, davodziačy da ich viedama ab Niezaležnaści Biełarusi.[1]) U hetych arhanizacyjach u hetym časie biełaruskich chadekaŭ nia było.

2. Paśla aktu 25.III taho-ž 1918 h. Rada B. N. R. była papoŭniena tak zv. „Pradstaŭnictvam“, a tak-ža delehatami ad pravasłaŭnaha Śv.-Mikałajeŭskaha Bractva.[2])

„Pradstaŭnictva“ składałasia z asob tych niekatorych kirunkaŭ, abo i prosta biaz „kirunku“, jakija nie ŭvajšli ŭ Vykanaŭčy K-t Rady Ŭsiebiełaruskaha Kanhresu i paśla ŭ Radu B.N.R. U kancy lutaha 1918 h. byŭ vybrany Vykanaŭčy K-t „Pradstaŭnictva“, u skład jakoha ŭvajšoŭ i biełaruski kata-

1) Pieradavaŭ ab hetym Iv. Łuckievič.
2) Краўцоў Макар — Рада Бел. Нар. Рэсп. (Бел. Звон. 1921, № 19).

licki dziajač ks. V. Hadleŭski. Staršynioj byŭ abšarnik R. Skirmunt. U krasaviku taho-ž 1918 h. „Pradstaŭnictva“ było pryniata ŭ skład Rady B.N.R. Było heta paśla abvieščańnia Niezaležnaści Biełarusi. 25.IV. Rada B.N.R. vysłała *telehramu niamieckamu kajzeru Vilhielmu II*, dziakujučy jamu, što jaho armija „asvabadziła“ Biełaruś i prosiačy ŭ jaho dalejšaj nad Biełarusiaj „apieki“, abiacajučy jamu, što Biełaruś budzie ŭ źviazku (im Bunde) z Hiermanskaj Imperyjaj.[1]) Telehrama heta, jak palityčny akt, a takža i svaim źmiestam, była aktam pamyłkovym. Nia majučy peŭnaści, ci Niamieččyna maje namier dapamahčy budavać Biełaruś, nia možna było z takoj całabitnaj da Vilhielma II zvaročvacca. Da taho-ž źmiest telehramy daje mahčymaść dumać, što aŭtary jaje žadali bačyć Biełaruś, jak fedaracyjnuju składovuju častku Niamieckaj Imperyi.[2]) Adzin z najbolš vybitnych siabraŭ Rady B.N.R. P. Krečeŭski, z inšymi padpisaŭšy telehramu, papraŭlajučy hetu pamyłku, da kanca svajho žyćcia pracavaŭ u susim praciŭnym kirunku, čym źmiest henaj niaŭdačnaj i pamyłkovaj telehramy.

U Vilni, padčas niamieckaj akupacyi, byŭ niamiecki palityčny agient Edmund Susemihl. Było heta niamieckaje „voka“ na biełaruskuju rabotu ahułam, a pradusim na hazetu „Homan“. Vilenskaje polskaje „Słowo“ pisała, što heny Susemihl, paśla aktu 25.III.18. byŭ u Miensku, „trafił do ugropowania klerykalnego i tam przeforsował depeszę hołdowniczą do Wilhielma II“.[3])

---

1) Зборнік „Беларусь“, Менск 1924, бач. 202—203.

2) Telehramu padpisali: staršynia Rady B.N.R.: Ivan Sierada, staršynia Sakratarjatu: Jazep Varonka, siabry Rady: Raman Skirmunt, Anton Aŭsianik, Paval Alaksiuk, Piotra Krečeŭski, Jazep Losik. Za telehramu było 35 hałasoŭ, 4 praciŭ i 4 ŭstrymaŭšychsia.

3) „Słowo“ 30.I.38.

Što aŭtar henaj zaciemki ŭ „Słowie“ razumieŭ pad henym „klerykalnem ugrupowaniem“, niavedama. Ale zatym, što ŭ BChDZł. vierchavodzili biełaruskija ksiandzy, moža chto padumać, što heny Susemihl pravioŭ telehramu Vilhielmu II praz Bieł. Chr. Demakracyju. Voś-ža ŭ imia histaryčnaj praŭdy vyjaśniaju, što tak nia było.

U toj čas (krasavik 1918) u Miensku ChD jašče była internacyjanalnaj: polska-biełaruskaj i hetaja ChD, jak takaja, spravy henaj telehramy, jakaja datyčyła tolki Biełarusaŭ, dziela svajho internacyjanalnaha charaktaru, pravodzić nie mahła.

Dalej, ahułam mienskaja ChD, a tak-ža i biełaruskaja jaje frakcyja, u svajej prahramie i ŭ pracy trymałasia davoli ścisła ramak encyklik Lavona XIII, ahraničajučysia da prablemaŭ sacyjalnych, a staroniačysia pracy čysta palityčnaj. Telehrama-ž Vilhielmu — heta byŭ akt naskroź palityčny i nie miaściŭsia ŭ prahramie ChD.

Słovam, sa spravaj telehramy Vilhielmu II, a znača i z uspomnienym Susemihlem, BChD nia mieła ničoha supolnaha.

I ahułam: u časie revalucyi i paśla jaje, kali jašče panavali revalucyjnyja nastroi, BChDZł. u biełaruskaj čysta palityčnaj pracy vykazvała značnuju ŭstrymlivaść. Pryčyny-ž henaj ŭstrymlivaści biełaruskich chadekaŭ całkom zrazumiełyja. Tłumačacca jany ducham i charaktaram času i ludziej, a tak-ža ducham i charaktaram ideolohii tahačasnaj BChD.

Byŭ heta čas revalucyi. Rabiłasia tady časta ŭsio toje i tak, čaho pahadzić z ideolohijaj BChD nijak nia možna było. Heta ŭsio, a da taho šukańnie ŭ BChD, u jakoj hałoŭnuju rol ihrali bieł. ksiandzy, dziury časta i ŭ całym z boku polskaj duchoŭnaj ułady, chadekaŭ u toj čas adsuvała dalej, u cień.

Z druhoha-ž uznoŭ boku skrajnija elementy ŭ biełaruskim ruchu, jakija tady pavybivalisia na vierch, i sami chadekaŭ adpichali na zadni plan.

BChD astajecca adnak da tahačasnych biełaruskich dziaržaŭnych pačynańniaŭ całkom lojalnaj i viadzie biełaruskuju nacyjanalnuju, tak-ža niezaležnickuju, pracu inšaj darohaj, zhodnaj z svajej ideolohijaj.

3. Astajecca jašče skazać kolki słoŭ *ab palityčnaj „arjentacyi" BChDZł.*

U śniežni 1919 h. ŭ Miensku adbyłasia Rada BNR. Na hetaj Radzie nastupiŭ padzieł. Mienšaja hrupa nazvałasia Najvyšejšaj Radaj na čale z A. Łuckievičam i arjentavałasia na Polšč. Bolšaść Rady, zatrymaŭšy stary svoj nazoŭ: Rada BNR, na čale z V. Łastoŭskim, arjentavałasia na revalucyjnyja siły Biełarusi i častkova na Litvu.

Za kim-ža išli chadeki, na kaho arjentavalisia? Jany, trymajučysia załatoj siaredziny, išli svajej ułasnaj darohaj, snujučy svaju ŭłasnuju niezaležnuju biełaruskuju ideolohiju i arjentujučysia pradusim na svoj ułasny narod.

Praŭda, biełaruskija chadeki, jak kataliki, mieli šmat supolnaha i navat blizkaha z polskaj kulturaj i heta davała mahčymaść Biełarusam pravasłaŭnym lohka dahledzić u bieł. chadekaŭ polskuju arjentacyju[1]) ŭ značeńni palityčnym, čaho sapraŭdy adnak susim nia było.

Biełaruskija chadeki razumieli, što na niekaha arjentavacca, heta znača zdavacca na łasku henaha „niekaha". Tymčasam bieł. chadeki zaŭsiody dobra

---

[1]) П. Крэчэўскі — Беларусь у мінулым і сучасным („Замежная Беларусь", 1926, Прага), bač. 60.

razumieli, što kožny narod — pradusim sam kaval svajho ŭłasnaha ščaścia.

BChD zaŭsiody trymałasia siaredziny. U spravach sacyjalnych nia kidałasia jana ani ŭ prava, ani ŭ leva, hetak sama i ŭ spravach palityčnych. I tut jana nie „arjentavałasia“ ani na Zachad, ani na Ŭschod, ale, stykajučysia i ŭ mieru mahčymaści supracoŭničajučy i z pravymi i levymi, z zachodnikami i ŭschodnikami, zaŭsiody jšła svajej biełaruskaj siaredzinaj. Užo tady BChDZł. — heta była sproba biełaruskaj narodnaj syntezy.

Hetaha-ž bolš-mienš stanovišča ad chadekaŭ vymahała, jak ubačym nižej, i ich prahrama, abapiortaja na chryścijanskaj sacyjalnaj navucy.

## § 4. — Praca BChDZł. u Dzisienščynie, Brasłaŭščynie i ŭ inšych miascoch našaha kraju.

Adsunutaja, i adčaści adsunuŭšajasia sama z pryčyny svajej prahramy i tahačasnych abstavinaŭ, ad pracy dziaržaŭna-palityčnaj, BChDZł. času nie marnavała, a znajšła sabie inšuju pracu i inšyja abstaviny dla hetaj pracy. Revalucyjnyja hady 1917 i 1918 BChDZł. šyroka vykarystała dla biełaruskaj pracy ahulna-narodnaj, praśvietnaj, hramadzkaj i navat častkova palityčnaj na terytoryi Dzisienščyny, Brasłaŭščyny i častkova Vilenščyny. Vybrała jana pradusim hetyja terytoryi zatym, što tam dla pracy biełaruskaj ahułam i chadeckaj u asobnaści byli adpaviednyja ludzi dy i adpaviednyja abstaviny. Była tam žmienia idejnych ksiandzoŭ Biełarusaŭ. Pry hetym pa revalucyi, da ŭćviardžeńnia balšavikoŭ, panavała tam, jak i ŭsiudy tady, prosta idealnaja svaboda palityčna-hramadzkaja.

Pieršym u toj čas hramadzkim i biełaruska-narodnym vystupleńniem, jakoje možna nazvać vystupleńniem bieł.-chadeckim, była maja biełaruskaja pramova na sabrańni sialan u vioscy Miłašova, Brasłaŭskaha pav., u červieni miesiacy 1917 h. padčas vybaraŭ novaha vałasnoha staršyni. Mova heta, skazanaja tam pabiełarusku pieršy raz, na temu, jak hramadzianie majuć karystacca z revalucyi, kab jaje nie zmarnavać, mieła tady vialikaje značeńnie na prabudžeńnie ŭ sialan narodnaj biełaruskaj i ahułam hramadzkaj śviedamaści.

Da razbudžeńnia adnak tady tam šyrejšaha biełaruskaha žyćcia na hruncie chryścijanskim, pryčyniŭsia niamała katalicki arcyb. Edvard Ropp, jaki, viarnuŭšysia z syłki, u žyćcio katalikoŭ Biełarusaŭ unios novy, śviežy, sapraŭdy ažyŭčy pavieŭ. Abjaždžajučy letam 1917 h. tuju čaść svajej Vilenskaj dyecezii, jakaja znachodziłasia na ŭschod ad rasiejska-niamieckaj bajavoj linii, arc. Ropp dazvalaŭ, jak viedama, havaryć pa kaściołach biełaruskija kazańni,[1]) a tak-ža zaachvočvaŭ katalikoŭ Biełarusaŭ, jak duchoŭnych, tak i śvieckich, zakładać arhanizacyi Chr. Dem., dapasoŭvajučy jaje da biełaruskaj narodnaj dušy i ahułam dbajučy ab kulturna-relihijnym i hramadzkim raźvićci Biełarusa.

Voś-ža, dziakujučy hetkamu prychilnamu i spraviadlivamu da Biełarusaŭ stanoviščču arcyb. Roppa, pačaŭsia sapraŭdy šyroki biełaruski chryścijanska-demakratyčny ruch. Ksiandzy Biełarusy — čytajem u kalendary „Krynica" — „u 1917 h. ad arcyb. Roppa dabilisia dazvaleńnia havaryć biełaruskija kazańni i karystajučysia z abjezdu hetym pastyram Dzisienščyny i Vialejščyny, usiudy, dzie mahli, havaryli

1) hl. maju knižku: „Rodnaja mova ŭ śviatyniach", bač. 95 i nast.

biełaruskija kazańni... Sialanie Biełarusy spadavali biełaruskija kazańni. Tady pačali zakładacca hurtki Bieł. Chr. Dem., kab žyćcio i chryścijanskaje i biełaruskaje bolš pahłybić i ŭmacavać"...[2])

Pieršaj arhanizacyjaj na pravincyi bieł. Chr. Demakracyi byŭ hurtok u Dziśnie, załožany letam 1917 h. Dušoj jaho i faktyčnym kiraŭnikom byŭ ks. dziekan V. Taškun, Litoviec, jaki zaŭsiody da Biełarusaŭ byŭ prychilny i spraviadlivy. Byŭ tak-ža ŭ tym časie zasnavany hurtok bieł. Chr. Dem. u Drui. Zakładčykam i kiraŭnikom byŭ ja, prabyvajučy tady tam na vakacyjach, jak student Pieciarburskaj Duch. Akademii. Pryjmaŭ tak-ža ŭdzieł ŭ pracy hetaha hurtka i ks. F. Abrantovič, jaki prabyvaŭ tak-ža na letnich vakacyjach u Prydrujsku, što lažyć tut-ža kala Drui, na druhim baku raki Dźviny. Adbyvalisia badaj štoniadzieli i štośviata zborki i vialisia hutarki na temy hramadzka-chryścijanskija i biełaruska-narodnyja. Zborki adbyvalisia ŭ klaštornych muroch pry kaściele. Prychodziła na ich zvyčajna mnoha ludziej, pieravažna sialan z usich kancoŭ Drujskaj parafii, a tak-ža častkova i z parafii Prydrujskaj, z Viciebščyny.

Isnavali jašče hurtki bieł. Chr. D. ŭ Baradzieničach i Ikaźni. Załažyŭ ich ja, a stały dahlad nad imi mieŭ ks. V. Šutovič, Baradzienicki probašč.

Jak-by asiarodkam usich hetych chadeckich arhanizacyjaŭ byŭ hurtok u Šarkaŭščynie, dzie probaščam byŭ ks. M. Piatroŭski, jaki akcyju biełaruskaj chadecyi raźviŭ daloka za svaju parafiju i jaki byŭ faktyčnym kiraŭnikom jaje pa ŭsiej Dzisienščynie i Brasłaŭščynie.

---

2) Kalendar „Krynica" na 1921 h. Vilnia, art.: „Biełaruskaja Chryścijanskaja Demakracyja".

„Usiudy ciapier — čytajem u „Krynicy“ — zakładajuć i šyrać kružki „Chryścijanskaj Demakracyi“. Najbolš jany pašyrany ŭ Vilenščynie, dzie ŭžo daŭno ks. bp. Ropp parupiŭsia, kab u kožnaj parafii byŭ kružok „Chr. Dem.“; ciapier tam užo ŭsie parafii sarhanizavany, majuć svaje kamitety na kožnuju dziekaniju. U Dzisienskaj dziekanii vybrany staršynioj ks. M. Piatroŭski, probašč z Šarkaŭščyny, katory choć jašče karotki čas pracuje, ale ŭžo mnoha zrabiŭ. Jamu na ahulnym źjeździe daručana dabrać sabie dvuch pamacnikoŭ z svajej parafii, kab kiravać spravami „Chr. Dem.“ ŭsiaje Dzisienskaje dziekanii“.[1])

Šyrokaja, jak bačym, heta praca biełaruskaj chadecyi ŭ 1917 h. była prypyniena nie całkom, ale častkova, pry balšavikoch, a dalej pracavała i raźvivałasia pry niemcach u nastupnym 1918 h. Choć, viedama, pry niemcach było dla chadecyi daloka nia toje, što było jakoha paŭhodu pa revalucyi, za časaŭ ułady rasiejskaj demakracyi. Niemcy zorka sačyli za pracaj BChD i razychodzicca jej nie pazvalali. Asabliva pačali jany na BChD kryva ŭhladacca paśla nastupnaha zdareńnia. U pačatku červienia miesiaca 1918 h. niamieckija akupacyjnyja ŭłady zahadali nasielnictvu z usich hmin Brasłaŭščyny sabracca ŭ Brasłaŭje, a nasielnictvu z hmin Dzisienščyny ŭ Dzisnu, kab vyskazacca, da kaho jano choča naležyć: da Rasiei, da Litvy, ci da Kurlandyi. Ab Biełarusi nie ŭspaminali susim. Nia vyjaśniali tak-ža, jakija mieli być našy pravy ŭ Litvie i što heta takoje mieła być hena Kurlandyja. Usie abšarniki i blizkija da ich ciahnuli za Kurlandyju. Sialanstvu stała jasna, što jany chinucca da Kurlandyi pad apieku niamieckich baronaŭ, kab abaranić

1) „Krynica“. Miensk. 21 lutaha, 1918 h. № 3: „Chryścijanskaja Demakracyja“.

svaje ziemli. Sialanie, pakinutyja sami sabie, pačali niepakoicca. Ale voś na hety samy źjezd źjaviŭsia tak-ža i ja, jaki pa skančeńni navuk u Pieciarburzie, da vyjezdu svajho ŭ Vilniu, prabyvaŭ časova ŭ Baradzieničach. Ja vidziečy, što sprava tut sapraŭdy niačystaja, rašyŭ pamahčy sialanam vyjści z duža ciažkoha i adkaznaha pałažeńnia. Pamahčy sialanam i pakiravać imi mnie nia było trudna — byŭ ja tam užo šyroka znany i mieŭ na narod vialiki ŭpłyŭ. Voś-ža tysiačnaja hramada sialan na čale sa mnoj arhanizavała vieča prad tym domam, dzie Niemcy naradžalisia z abšarnikami. Na viečy adnahałosna była pryniata pastanova: ustrymacca ad adkazu na niamieckija pytańni ab dziaržaŭnaj prynaležnaści Brasłaŭščyny da naležnaha vyjaśnieńnia spravy i da akančalnaha spynieńnia vajny. Žmieńka-ž abšarnikaŭ pastanaviła tak, jak hetaha chacieli Niemcy — jany vykazalisia za Kurlandyjaj.

Z prysutnych na henym viečy nichto nia znaŭ nastolki niamieckaj movy, kab hramatna ŭłažyć pastanovu. Niekatoryja-ž uznoŭ Niemcy lepš znali rasiejskuju, jak biełaruskuju movu. Dziela hetaha pastanova hena była zredahavana parasiejsku. Charakterna, što vializarnaja bolšaść henaha vieča vykazałasia nia tolki praciŭ pryłučeńnia Brasłaŭščyny da Rasiei, Litvy i Kurlandyi, ab čym pytali Niemcy, ale da vyjaśnieńnia spravy i da akančeńnia vajny— tak-ža i praciŭ pryłučeńnia da... Biełarusi. Hetak zrabić dychtavaŭ zdarovy sialanski instynkt aściarožnaści, bo-ž i ŭ biełaruskim Miensku byli tady jašče Niemcy, i Biełarusi, zaležnaj ad Niamieččyny, biełaruskija sialanie nie chacieli. Hetak-ža sama była ahułam nastrojena i taja intelihiencyja, jakaja jšła razam z sialanstvam. Ja asabista ŭvažaŭ, što, nia hledziačy na ništo, treba vykazacca za prynaležnaść Brasłaŭja da Biełarusi. Adnak maje piera-

havory z intelihiencyjaj i z vybitniejšymi sialanami nie daviali ŭ hetaj spravie da ničoha i pryjšłosia paddacca ahramadnaj bolšaści.

Ab telehramie Vilhielmu II, vysłanaj Radaj BNR u Miensku ŭ krasaviku taho-ž 1918 h., ja tady nia viedaŭ ničoha. Prysutnyja na viečy mnohija intelihienty: byŭšyja vučyciali, aficery, čynoŭniki i inš., mahčyma, niešta viedali, i mahčyma, miž inšym, tak-ža i dziela hetaha byli tak varoža nastrojeny da Niemcaŭ, što navat i da Biełarusi svajho kraju nie chacieli dałučać, pakul u Biełarusi znachodzilisia Niemcy. Słovam, jak u Trockaha ŭ Bieraści na pačatku taho-ž 1918 h. vyjšła: „ні міра, ні войны“, tak u nas u Brasłaŭi: „рѣшили воздержаться от рѣшенія вопроса о присоединеніи к какому-либо правительству впредь до окончанія всемирной войны“.[1])

Tymčasam niešta za niekalki dzion padobny schod nasielnictva z usich hmin Dzisienščyny ŭ takoj-ža spravie mieŭsia adbycca ŭ Dziśnie. Sialanie prasili mianie pajechać i tudy. Ja zhadziŭsia. Znajšli i vazaka, jaki mieŭ zaviaści mianie z Baradzie-

1) Постановленіе. 1918 г. іюня 10 дня мы **крестьяне** делегаты от волостей Дрисвятской, Опсовской, Богинской, Іодской, Слободской, Браславской и Красногорской, **арендатори** от вышеупомянутых волостей за исключеніем Опсовской и Браславской волостей, **представители р-к духовенства** от Іодской, Богинской, Перебродской, Дрисвятской и Слободской на собраніи согласно распоряженія высших нѣмецких властей в м. Браславѣ, Ковенской губ, в виду недопущенія соблюденія элементарных формальностей парламентскаго рѣшенія дѣла и непропорціональнаго представительства классов населенія постановили: при таких условіях не участвовать в совѣщаніи с представителями помѣщичьяго класса. Собравшись же отдѣльно рѣшили воздержаться от рѣшенія вопроса о присоединеніи вышеупомянутых волестей к какому-либо правительству, както: Литвы, Курляндіи, Бѣлоруссіи и Россіи впредь до окончанія всемирной войны. (Z ułasnaha archivu).

nič, dzie ja tady prabyvaŭ, až u Dzisnu, viorst 60—70 darohi. Skazana — zroblena. U dzień schodu ja apynuŭsia ŭ Dziśnie, kab i tam zastupicca za ludziej prad Niemcami. Ale tut užo zanosiłasia na niešta inšaje. Niemcy, nie zabyŭšysia jašče vystupleńniaŭ maich u Brasłaŭi, kali daviedalisia ab maim pryjeździe z tymi-ž metami ŭ Dzisnu, pastanavili mienie aryštavać. Ab hetym daviedaŭsia ad Niemcaŭ, jakija byvali na klabanii, ks. dziekan V. Taškun i mianie papiaredziŭ. Nia chočučy papaści ŭ koncentracyjny łahier u Niamieččynie, ja na schodzie henym u Dziśnie ŭžo nia vystupaŭ i ciškom vyjechaŭ z Dzisny.

Hety fakt adkryŭ Niemcam vočy na praŭdzivy voblik BChD i nastroiŭ ich da jaje dziejnaści davoli varoža. Adnak praca BChD nia spyniłasia i raźvivałasia dalej. Ja ŭ žniŭni miesiacy 1918 h. pakinuŭ Brasłaŭščynu i vyjechaŭ u Vilniu. Pracu BChD viali inšyja dziejačy—pradusim ks. ks. Biełarusy: M. Piatroŭski i V. Šutovič.

Tak 6 i 7.VIII taho-ž 1918 h. u Hermanavičach, Dzisienskaha pav. adbyŭsia źjezd dekanalnaha katalickaha kleru. Na źjeździe henym, miž inšymi spravami, ab Chr. Dem. pryniata pastanova:

...„Što datyča spravy hramadzkaj pracy—uvažajem, što dzie niama narodnaj śviedamaści, tam niama i kultury. Źjezd ksiandzoŭ dzisienskaha dekanatu vyskazvajecca za toje, što hrunt dziejnaści Chr. D. u dekanacie jość biełaruski.

U spravie ŭłasnaści pryvatnaj, ziamli i pracy pašyrać siarod narodu idei Chr. Demakracyi...

U Dzisienskim dekanacie škoły z pryncypu pavinny być biełaruskija z movaj navučańnia biełaru-

skaj, pry poŭnaj aŭtanomii dla inšych narodnaściaŭ".[1])

Krychu paźniej, u nastupnych hadoch, z Dzisienščyny ruch hety pavadyry BChD pierakinuli ŭ inšyja častki našaha kraju, jak u Ašmianščynu i Horadzienščynu. U Ašmianščynie, pradusim u Barunach, pracavaŭ u duchu BChD ks. M. Piatroŭski, dzie ad 1919 h. byŭ probaščam.

U Horadzienščynie ŭ 1919—20 h. vioŭ takuju-ž pracu ks. J. Hermanovič, jaki ŭ Łapienicy, Vaŭkavyskaha pav., załažyŭ, jak ab hetym my ŭžo pisali, niekalki biełaruskich škoł, nie havoračy ŭžo ab biełaruskich kazańniach i ahułam ab biełaruskaj hramadzkaj jaho pracy na hruncie biełaruskim i chryścijanskim.

U Pružanščynie (Šeraševa) ŭ tym-ža duchu pracavaŭ ks. Fr. Ramejka, a ŭ Vilenščynie (Łavaryški) —J. Paźniak, paźniej doŭhaletni red. „Bieł. Krynicy".

I tam, jak bačym, BChD u 1917, 18 i nastupnych hadoch, praŭda, „ministerskaj" palityki nie rabiła, čym zajmalisia biełaruskija sacyjalisty, ale zatoje budavała fundamanty biełaruskamu adradženskamu ruchu.

## § 5. — „Ustava i prahrama Chryśc. Dem. Złučnaści Biełarusaŭ".

Kab nie chadzić upociemkach, voščupam šukajučy sabie darohi, BChDZł. mieła svoj arhanizacyjny statut, jaki pakazvaŭ chadekam, jak jany majuć arhanizavacca i pracavać, a tak-ža mieła jana ŭžo i svaju prahramu, jakaja pakazvała tyja mety i ideały, da jakich jany pavinny imknucca.

---

[1]) Pratakoł sabrańnia ks.ks. u Hermanavičach 6 i 7.VIII 1918 h. (z ułasnaha archivu).

Pieršyja hetkija: statut i prahrama BChD vyjšli ŭ Miensku ŭ 1920 h. asobnaj knižycaj, pad zahałoŭkam „Ustava i prahrama Chryścijanskaj Demakratyčnaj Złučnaści Biełarusaŭ“.

Na pieršaj bačynie vokładki, u viarchu hetaj knižycy, krasujecca kryž, pad jakim napisana: „nie miačom, a kryžam zmahajemsia“. Knižyca heta słužyła adnačasna knižkaj siabroŭskaj chadekaŭ. Dziela hetaha na druhoj bačynie vokładki pamieščany ahpaviednyja rubryki dla ŭłaśnikaŭ knižycy, dla podpisiaŭ partyjnych uładaŭ, a tak-ža dla daty i miesca.

Na pieršaj bačynie samaj knižycy źmieščany teksty z Evanelii: Mat. VI, 31—33 i VII, 24—27. Na druhoj bačynie krasujecca aprabata Mienskaha katalickaha biskupa (Z. Łazinskaha) z dnia 27.IV.20 z aznačeńniem, što aprabata danaja *„Minsci in Russia Alba“* — u Miensku ŭ Biełarusi.

Dalej u henaj knižycy idzie „ustava“, z jakoj niekatoryja punkty, majučyja ŭ sabie źmiest ideolohičny, abo prosta cikavyja ab arhanizacyi viestki, źmiaščajem tut, zatrymlivajučy ich pravapis:

§ 1. Nazyvajecca złucznaść: „Chryścijanskaja Demokratycznaja Złucznaść Biełarusau“.

§ 2. Metaju Chryścijanskaj Demokratycznaj Złucznaści Biełarusaŭ jość: zarhanizavańnie usich tych, szto choczuć žyć apirajuczysia na sacyalnaj spraviadlivaści i chryścijanskaj miłaści, pavodle asnou chryścijańskaha svietahladu.

§ 3. Siadzibaj Chryścijanskaj Damokratycznaj złucznaści Biełarusau jość Miensk, polam pracy uvieś kraj Biełaruski.

§ 4. Dla zrealizavania met, u § 2 aznaczanych, Chryścijanskaja Demokratycznaja Złucznaść:

a) szyryć aśvietu:

1. praz sabrańni, hutarki, raspravy;

2. praz zakładańnie kursau, aśvietnych hurtkou, bibliotek, czytalniau i t. p.

b) szyryć pracu relihijna-maralnuju:

1. pahłublajučy i ažyulajuczy žyćcio etycznaje i relihijnaje praz nabaženstvy, kazańni, schody, kružki.

c) Viadzie pracu hrąmadzianskuju:

1. praz vyjazdy na abhlad czužych krajau i cikavych miescau u svaim kraju,

2. praz chory i teatry,

d) pracu ekanamicznuju:

1. zakładajuczy novyje, abo umacouvajuczy staryje supołki, jak napr. koaperatyvy (chaurusnyje kramy), praczkarni, varsztaty i t. p.

2. zakładajuczy kasy uzajemnaj pomaczy, kasy pažyczkovyje, kasy zbornaści, pacharonnyje;

3. zakładajuczy biura pracy, biura advakackaj i doktarskaj pomaczy, zakładajuczy achronki, prytułki i t. p.

§ 5. Chryścijanskaja Demokratycznaja Złucznaść Biełarusau jość maralnaja asoba praunaja, maje pravo uładać ruchomym i niaruchomym dabrom, pradavać i kuplać usiakaje bahaćcie. Chryścijanskaja Demokratycznaja Złucznaść maje svaju ułasnuju piaczatku z nadpisam: „Chryścijanskaja Demakratycznaja Złucznaść Biełarusau u...".

§ 6. Usioju Złucznaściu upraulaje i zavieduje usimi jaje spravami Hłauny Urad.

Urad Hłauny składajecca z 10 siabrou Złucznaści i adnaho patrona, katorym pavinien być katalicki ksiądz.

§ 10. Siabram Chryścijanskaj Demokratycznaj Złucznaści Biełarusau može być kožny chryścijanin, katory pryznaje ustavu Złucznaści i starajacca hetu ju ustavu uviaści u žyćcie.

§ 12. 1) Každy siabra pavinien sumlenna vypauniać svaje chryścijanskie pavinnaści.

Paśla idzie ŭ uspomnienaj knižycy prahrama BChD, „napisana na asnovie teoryi i praktyki Chr. Demakracyi na ŭsim śviecie“, jakoj pryncypovyja i bolš cikavyja punkty, takža nie źmianiajučy ich pravapisu, pamiaščajem nižej dasłoŭna:

I. Ahulnyje pryncypy: 1) Chryścijanskaja Demokracyja jość hramadzianskaja suviaź, szto chocza zavieści ład na śviecie na asnovie chryścijanskaj demokratycznaj spraviadlivaźci, rounaści, miłaści i svabody. Z natury svajej Chr. D. jość evalucyjnaja, nadpalitycznaja, mižnarodnaja, nadstanovaja.

2) Chr. D. zmahajecca pierad usim z kapitalizmam, u katorym baczyć adnu z najvažniejszych pryczyn biednaści i nędzy pracounych mas i chocza zaviaści taki ład, kab kožnamu czałavieku mahczyma było svajeju pracaju zdabyć sabie chleb patrebny i karystać z usiaho kulturnaha bahaćcia. Ch. D. proci usiakich pryvilejau klasavych.

3) Ch. D. pryznaje prava istnavańnia, raźvićcia i kiravańnia saboj choćby najmienszaha narodu kožnaha i uvažaje razumny i spraviadlivy patryjatyzm za važnuju pružynu u žyćci ludzkim. Źjezd Ch. D. adbyty 14—16 lutaha 1918 h. u Pietrahradzie zajaviŭ, szto u adnosinach da małych narodau jak Litva, Łatvija, Biełaruś, Ukraina treba stajać na hruncie pounaha ich samaaznaczenia.

II. Ch. D. i Relihija: Ch. D. buduczy prociu usiakich ahraniczeniau relihijnych u haspadarstvie, ale choczuczy zapeunić svabodu kaściołu katalickamu, žadaje:

1) Kab Kaścioł pryznavausia za instytucyju suverennuju, katoraja kirujecca svaimi ustavami.

2) Kab Kaścioł nie ahraniczausia u pravach i nie pryciskausia uradam.

3) Kab Kaścioł byu u pravie mieć bahaćcie jak ruchomaje tak i niaruchomaje.

4) Kab haspadarstvo adszkadavało kaściołu usie kryudy, kotoryje zrabiło kasujuczy majemaść kaścielnuju.

5) Kab kaścioł moh adkryvać achronki, szkoły, roznymi sposabami viaści aśvietu i kiravać usim hetym.

6) Kab moh adkryvać i szyryć katalickije klasztary.

7) Kab byli kapelany dla szkoł, vojska, balnic i damou pracy.

8) Kab kult relihijny można było spraulać svabodna.

9) Kab ab padstavach žyćcia katalickaha možna było svabodna havaryć i pravadzić ich u žyćcio, jak każdaha czałavieka, tak i cełaha hramadzianstva.

10) Na Biełarusi Ch. D. „Złucznaść" stavić sabie specijalnuju metu: zbližyć usich katalikou i prasłaunych i abjednać ich u adnej viery z roznymi abradami.

III. Siamja i szkoła: 1) Kab pravo cyvilnaje nienaruszała stałaści i nierazłucznaści małžonstva.

2) Kab nia było małžonstvau mieszanych.

3) Kab pravo nie hvałciło pierakananiau relihijnych i abyczajau siamji katalickaj.

Aprych hetaha Ch. D. chocza:

4) abaraniać dziauczat ad raspuśnikau praz ustanaulenie kar na ich.

5) Zmahacca z publicznaj razpustaj, zakładajuczy damy pracy i papravy.

6) Karać tych lekarau i lekarak, katoryje robiać praktyki zhubnyje dla matak i dziaciej.

7) Stvaryć pravadaustvo fabrycznaje, katoraje zabiaśpieczyło-b utrymanie siamji.

8) Zakładać kvatery dla rabotnikau, kirujuczysia vymahańniami maralnaści i hygieny.

9) Ustrajvać dla rabotnikau u miestach sady, złuczanyje z centrami fabrycznymi tramvajami.

10) Ustanavić srohije pravy dla szynkau i miascou praznaczanych na publicznyje hulni.

11) Uviaści praunuju płatu siamiejnym, katoraj chvaciło-b na utrymańnie nia tolki rabotnika, ale i jaho siamji. Vausim tym, szto datyczyć navuki i adukacji u szkołach Ch. D. trymajecca taho pahladu, szto szkoła jość dalszy praciah siamji, dziela czaho baćki razam z vuczycielami dumajuć jak viaści adukaciju. Urad-ža, zaboczuczysia ab paszyreńni aśviety pamiž hramadzian, jość tolki pamocnikam baćkou, abo zastupaje ich tam, hdzie baćki svaich abaviazkau vypaunić nia mohuć, abo nia choczuć. Z hetaj pryčyny Ch. D. dabivajecca, kab:

1) uviaści pauszechnaje paczatkovaje navuczańnie u rodnaj movie, nie ustanaulajuczy abaviazku uczycca u szkołach uradavych,

2) zrauniać szkoły pryvatnyje chryścijanskije sa szkołami uradovymi u pravach i dapamohach hraszavych.

3) uviaści navuku relihii katalickaj va usie szkoły uradovyje i pryvatnyje u rodnaj movie moładzi.

4) damahacca, kab szkolnaja adukacija dziaciej viałasia pavodluh maralnaści chryścijanskaj.

IV. Ułasnaść: Ch. D. pryznaje, szto pryvatnaja ułasnaść jość padstavaj cyvilizacyjnaha postupu hramadzianstva. Nie praciviuczysia, kab ułasnaść pamału pierachodziła u formy kollektyunyje, jak napr. manapoli roznyje i kooperacyi, — Ch. D. žadaje, kab ułasnaść pryvatnaja, jak takaja, usio taki nie kasavałasia. Razam z hetym Ch. D. pierakonana, szto ułasnaść pryvatnaja dajuczy nia tolki pravy,

ale i nakładajuczy abaviazki hramadzianskije, pamahaje da vyrablenia u ludziach inicyatyvy i samadzielnaści.

Ch. D. rupicca, kab jak najszyrejszyje słai pracounikau mieli svaje ułasnyje varsztaty pracy i damahajecca:

1) kab zakładalisia centralnyje rabotnickije banki, rabotnickije koaparatyvy złucznaści pracy i druhije arhanizacji,

2) kab biednyje ludzi mahli zdabyvać sabie kvatery, varsztaty i h. d. za pazyczanyje u hetych bankach hroszy,

3) tam, dzie rabotniki najmajucca, kab haspadar dzialiusia z imi dachodami,

4) kab možna było svoj majontak apisać kamu, abo daravać.

U spravie ziamielnaj Ch. D. žadaje:

1) Kab była padzielena kazionnaja ziemla pamiž bieźziamielnymi i małaziamielnymi z metaj stvareńnia małoj ułasnaści. Hety padzieł majuć zrabić miajscovyje samaupraulеńni, majuczy na uvazi usich zainteresovanych, a takža mienszaści narodnyje i relihijnyje.

2) Ahraniczyć vialiku ułasnaść pryvatnuju abłažyuszy jaje vialikimi padatkami.

3) Padniaści i padvyszyć kulturu ziamielnuju dapamohami uradu, pravodziaczy czuhunki, darohi bityje i t. d.

4) Padniaści kulturu chlebarobau, adkryćciam dla ich szkołau, razvodziuczy haspadarstvy prykładnyje, robiaczy vystavy, zjezdy.

U adnosinach da kapitału Ch. D. stavić sabie metaj zmahacca z kapitalizmam vausich jaho formach i nie adkidajuczy kapitału, samomu łuczyć jaho z pracaj u adnych rukach.

2) Zrefarmavać pravy ab tavarystvach akcyjnych, syndykatach i trestach.

3) Zmahacca z usiakaj spekulacijaj na biržy i u handlu. U adnosinach da padatkau Ch. D. radzić:

1) Zaviaści padatki ad dachodau i kapitałaŭ niepradukcyjnych.

2) Skasavać ciažkije padatki na žyunaść i małyje spadki u prostaj linii.

Naahuł navuka Ch. D. jość, kab usie reformy szto da ułasnaści pryvatnaj, vialisia evalucyjna zhodna z padstavami spraviadlivaści hramadzianskaj, a takža ekonomii narodnaj.

V. Praca: Baroniuczy pracouny lud, Ch. D. žadaje spraviadlivaha prava, katoraje:

1) ustanaviłob ministerstvo pracy.

2) aznaczyłob minimum płaty siamiejnaj, paczy najuczy ad rabot publicznych.

3) adzinakavuju płatu za takuju samuju pracu dla mužczyn i kabiet.

4) u niadzielu i śviatki adpaczynak dla usich.

5) maksimum hadzin pracy.

6) kab nie pracavali u noczy, apracza tam, dzie hetaha nia možna skasavać.

7) kab matki nie pracavali na fabrykach i kab praca dziauczat było ahraniczana.

8) kab dzieci da 14 hadou susim nie pracavali i ahraniczyć pracu małaletnich ad 14—17 h.

9) zabaraniło pracavać moładzi i kabietam tam, dzie heta szkodziło-b ich zdarouju.

10) płacić i u czasie chvaroby, a tak sama cižarnym kabietam 4 tydni pierad i 6 paśla połahu.

l) kab rabotnik mieu zapamohu tady, kali nia maje pracy, abo nia moža pracavać pa chvarobie i staraści.

k) kab byu inspektar fabryczny.

o) kab u szkołach uczyli roznych ramiosłau.

p) kab rabotniki mahli arhanizavacca svabodna. Naohuł Ch. D. žadaje ad prava abarony i arhanizacyi pracy, kab ludzi szananali pracu i razumna pracavali.

VI. Narod i haspadarstvo: Ch. D. baczyć u padziele ludziej na narody apieku Božuju nad ludźmi i pryznaje, szto mova jość niedatykalny skarb kožnaha hramadzianstva, biaz katoraha niema kultury duchounaj i materjalnaj ludziej. Pavodłuh Ch. D. kožny narod maje pravo svabodna raźvivać formy žyćcia svajho narodnaha i patryotycznaha. Ch. D. maje pierekonanie, szto nie narod dla haspadarstva, ale haspadarstvo patrebna dla pažytku i biaśpiecznaha žyćcia narodu. Dziela taho žadaje, kab spravy narodnyje vyszej stavilisia jak palitycznyje, z druhoj starany adnak Ch. D. ahulnaje dabro ludziej stavić vyžej, jak interesy jakoha-niebudź narodu i chocza, kab palityka kiravałasia spraviedlivaściu hramadzianskaj i mižnarodnaj. U hranicach kožnaha haspadarstva Ch. D. žadaje:

1) kab usie narody mieli rounyje pravy i kab łuczylisia z jakim niebudź haspadarstvam tolki na zasadzie dabravolnaj łucznaści volnych z volnymi i rounych z rounymi.

2) kab było rounaje pravo u adnosinach da movy usich narodau va usich uradach haspadarstva.

3) kab pravo dla usich było rounaje nia hledziaczy na narod, relihiju i h. d.

4) kab było mieć pauszechnaje spraviadlivaje hałasavanie.

5) kab ustanouleno biezpłatnuju publicznuju paradu advakackuju.

6) kab była niedatykalnaść asoby hramadzianina, jaho kvatery, ułasnaści i karespondencii.

7) kab praviedzieno volnaść słova, druku i suviaziej, ale z tym, kab kožny adkazvau pierad su-

dom za szkadlivuju dla hramadzianstva, ci kaho niebudź rabotu, ahitacyju — a takža presu.

8) kab usie, katoryje znachodziacca na službie publicznaj adkazvali pierad sudom.

9) uviadzienia samauradu hminnaha i pravincyjalnaha.

10) Sto datyczyć ajczyny svajej — Biełarusi— Ch. Demokratycznaja Złucznaść Biełarusau žadaje, kab jana była cełaj, niepadzielnaj i volnaj.

11) Kab na Biełarusi była rounaść i svaboda hramadzianskaja i zapeunieny pravy narodnych mienszaściau.

12) kab sojm volnaj Biełarusi, katory budzie vydavać pravy, byu vybrany na asnovie spraviadlivaha, pauszechnaha hałasavania i kab tolki jon mieu pravo skazać słovo ab uradzie i jaho formie na Biełarusi i ab adnosinach da druhich haspadarstvau.—

Hetak u hałoŭnych punktach vyhladaje ideolohičny voblik BChDZł.

Knižyca „Ustava i Prahrama“ zakončana biełaruskim relihijna-narodnym hymnam Andreja Ziaziuli: „Boža, što kališ narody na asobki padzialiŭ“ i vieršam „Nikoli“ taho-ž paeta.

Bieł. Chr. Dem. Zł., jakaja, jak pakazvaje statut i prahrama, — mieła „patronam“ katalickaha ksiandza i imknułasia dałučyć da Unii pravasłaŭnych, — u hetym pieršym peryjadzie svajho isnavańnia była arhanizacyjaj vyklična katalickaj, kaścielna-hramadzkaj i—jak skazana ŭ ahulnych pryncypach prahramy: — „evalucyjnaj, nadpalityčnaj, mižnarodnaj, nadstanovaj“.

RAZDZIEŁ VII.

## BChD ŭ Vilni i pieršyja jaje tut pačynańni.

*(1919—1925).*

### § 1. — Pačatki pracy.

Havoračy ab pačatkach BChD ŭ Pieciarburzie, Miensku, pa mnohich siołach i miastečkach našaha kraju, treba tak-ža ŭspomnić ab hetych pačatkach jaje i ŭ Vilni, dzie jej było sudžana astalavacca nadoŭha i to bolš, to mienš pamysna raźvivacca dalej.

Pačatki BChD ŭ Vilni i dalejšy jaje los źviazany z majej asobaj. Kali viarnuŭsia ja ŭ Vilniu ŭvosieni ŭ 1918 h., za maju biełaruskuju pracu ŭ Dzisienščynie i Brasłaŭščynie, pradusim za biełaruskija kazańni pa kaściołach, tahdyšni kiraŭničy vilenskaj dyecezijaj, prałat ks. J. Hanusovič, naznačyŭ mianie na vikaraha za rubiažy etnahrafičnaj Biełarusi ŭ Drahičyn nad Buham. Prabyŭšy tam da miesiaca žniŭnia 1919 h., z dazvołu vilenskaha biskupa J. Matulieviča, ja viarnuŭsia ŭznoŭ u Vilniu z namieram prystupić da biełaruskaj pracy na hruncie narodnym i chryścijanskim.

Pačać hetkuju pracu było niemahčyma biez adpaviednaha časapisu, dyk u hetym kirunku i pačaŭ ja svaje pieršyja zachady ŭ Vilni. Paznachodziŭšy paraśkidanych pa ŭsim krai ksiandzoŭ Biełarusaŭ i zaručyŭšysia ich padmohaj matarjalnaj i maralnaj, ja prystupiŭ da vydaviectva časapisu. Jak nazvać hety časapis, dumać doŭha nia prycho-

działasia — było jasnym, što novy vilenski časapis, jak orhan biełaruskaj hramadzka-chryścijanskaj dumki, musić maralna złučycca z Pieciarburskaj i Mienskaj „Krynicaj", musić dalej słužyć tym-ža metam i, peŭnie-ž, zvacca tak-ža musić tym-ža imiem.

Słovam, časapis heny ŭ Vilni byŭ nazvany „Krynicaj". Pieršy jaje numar vyjšaŭ tut 24 žniŭnia 1919 h. Pieršy majho piara artykuł hetaha numaru „Braty Biełarusy" miž inšym hetak maluje ideova-prahramovy bok časapisu i ahułam dziejnaści BChD na vilenskim hruncie:

...„Baranić św. katalickuju vieru, — čytajem tam — dapamahać vam jaje ŭciamić, raźvivać u vas žyćcio sapraŭdnaje, bo žyćcio duchovaje — pieršaja meta „Krynicy".

My budziem taksama hołasna havaryć nia tolki ab vašych duchovych patrebach, ale i ab intaresach cieła. My dobra viedajem, što zdarovy duch, tolki ŭ zdarovym ciele, što jak całaviek hałodny, biedny, nie adziety, dyk tady niama što jamu tałkavać ab jaho dušy... My budziem zaŭsiody ŭstupacca za biednaha sielanina i baranić biazdolnaha Biełarusa-chlebaroba. Našaj pavinnaściaj budzie nia tolki radzić vam, jak lapiej možna na ziamli pracavać, kab z jaje karyści vyciahnuć, ale taksama pisać ab tym, jak majuć biezziamielnyja i małaziamielnyja damahacca ziamli, ci mohuć rabić heta i ci sapraŭdy dastanuć jaje. Damahacca spraviadlivaści ŭ žyćci ekanamična-hramadzkim — druhaja meta „Krynicy".

Ale jašče nia ŭsio toje, čaho my žadajem. Vadzica z „Krynicy" dalej paljecca i, mo' dašć Boh, dakocicca ŭ toj kutok dušy Biełarusa, ab katorym i jon sam užo zabyŭsia: u kutok hordaści narodnaj i cany sabie, u kutok biełaruskaha narodnaha žyćcia. My budziem hołasna zajaŭlać usiamu švie-

tu i vas samych vučyć, što vy ni Palaki i ni Rasiejcy, a što vy asobny Biełaruski narod... Kab Biełarusy ŭ svajej Baćkaŭščynie pačulisia poŭnymi haspadarami i volnymi, hodnymi čałavieka, hramadzianami — treciaja meta „Krynicy"...[1])

„Krynica" takim čynam u Vilni stałasia asiarodkam BChD. Voś što ab hetym čytajem u kalendary „Krynica" na 1921 h.: ...„tut pole mała ŭdziačnaje. U Vilni panuje „polskaja viera"; ale ŭsiozdyki i tut udałosia ŭžo niešta zrabić i robicca dalej. Na čale bieł. chryść.-demakr. ruchu ŭ Vilni staić ks. A. Stankievič. Praca jdzie ciažka, ale nie staić na miescy i ŭściaž pasoŭvyvajecca naŭpierad. Hurtok Bieł. Chr. Dem. raście i raźvivajecca"...[2])

## § 2. — BChD i mienski biskup Z. Łazinski, „Gazeta Warszawska", „Zarząd Ziem Wschodnich" i inš.

Adnosiny Palakoŭ, pradusim nacyjanalistaŭ, jak ahułam da biełaruskaha ruchu, tak i da BChD, byli pieravažna niaprychilnyja. Niaprychilnaść heta da BChD z boku polskaha asabliva davałasia ŭ znaki ŭ Vilni. Tut na pieršy plan vystupaje bp. Łazinski. A było heta tak. „Krynica" svaim całkom vyraznym ideolohičnym źmiestam siarod Palakoŭ ahułam, asabliva-ž siarod polskich kruhoŭ kaścielnych, vyklikała pierapałoch — tym bolš, što na čale hetaha časapisu i ŭsiaho ruchu, što kala jaho hurtavaŭsia, stajaŭ katalicki ksiondz. Voś-ža ŭ polskich kaścielnych kruhoch na čale z bp. Łazinskim pa-

---

1) „Krynica" 24.VIII.1919. № 1. „Braty Biełarusy!"

2) Kalendar „Krynica" na 1921 h. „Bieł. Chr. Demakracyja".

ŭstaŭ plan: i „Krynicu“ i mianie, jak redaktara, zabrać u Miensk. Plan hety z punktu polskaha, treba pryznać, nia byŭ pazbaŭleny sensu: Miensk — heta biełaruski asiarodak, dzie Palaki mienš zacikaŭleny, jak u Vilni, a da taho ŭ Miensku biełaruski chryścijanski ruch raźvivaŭsia-b pad zorkim vokam taho-ž biskupa Z. Łazinskaha.

Voś-ža z hetaj metaj z mienskaj biskupskaj kuryi była mnie zroblena prapazyka: pryniać u Mienskaj Duch. Seminaryi pasadu prafesara, a tak-ža pieravieści ŭ Miensk redakcyju „Krynicy“ i dalej tam jaje redahavać u ścisłym kantakcie z kuryjaj.

U śviazku z hetym u „Krynicy“ była pajaviŭšysia nastupnaja zaciemka:

„U Miensku, da prychodu balšavikoŭ, davoli dobra raźvivałasia Złučnaść Chryścijanskaj Demakracyi. Pry balšavikach praca hetaj demakracyi prypyniłasia. Ciapier taksama jašče ŭ jej zastoj. Dahetul Złučnaść na‘t nia maje svajej hazety. Chodziać viestki, što redakcyja vilenskaj „Krynicy“ źbirajecca pierajechać u Miensk.[1])

Tymčasam čutki astalisia čutkami, a redaktar „Krynicy“ pierajaždžać u Miensk nie śpiašyŭsia.

Uvosieni taho-ž 1919 h. u Vilni adbyvałasia ŭračystaść adkryćcia universytetu im. Ściapana Batury. Na hetu ŭračystaść prybyŭ tak-ža i mienski bp. Z. Łazinski. Miž im i mnoju dajšło da spatkańnia. Pry hetym spatkańni vyjaśnilisia akančalna tyja mety, dziela jakich redakcyja „Krynicy“ razam z redaktaram mieła pierajechać u Miensk. Akazałasia, što „Krynica“, jakaja tady drukavałasia vyklučna łacinkaj i vyklučna była praznačana dziela nacyjanalnaha budžeńnia Biełarusaŭ katalikoŭ i dzie-

1) „Krynica“ 1919, № 4 (u chronicy zaciemka: „Chryścijanskaja Demakracyja“).

la pahłybleńnia ich katalickaha žyćcia, u Miensku pavinna ŭziać kirunak na Pravasłaŭje i, zakinuŭšy svaje idei narodnyja, pavinna służyć badaj vykluč-na spravie kaścielna-carkoŭnaj Unii. Siarod nasielnictva katalickaha — kazaŭ bp. Z. Łazinski—„Krynica“ nia maje ničoha da raboty, bo katalikoŭ — reč jasnaja — na Katalictva navaračvać nia treba, a tak-ža nia treba, dy j nia možna siarod ich pravodzić biełaruskaj nacyjanalnaj idei, bo jany pryvykli da polskaści i što Palaki hetu ich pryvyčku słušna mohuć uvažać „za swój kulturalny dorobek“.

Naturalna, hetkaja sa mnoj hutarka biskupa Ł. akančalna rašyła ab tym, što vyjaždžać u Miensk ja nia moh. Voś-ža ŭsie henyja prapazyki ab pierajeździe ŭ Miensk i ab źmienie kirunku „Krynicy“ ja rašuča adkinuŭ i časapis heny vydavaŭ dalej u Vilni ŭ vyšejaznačanym kirunku.

Niešta padobnaje paŭtaryłasia ŭ pačatku 1920 h. za časaŭ panavańnia ŭ nas tak zv. „Zarządu Ziem Wschodnich“. A było tak. Heny „Zarząd“ davaŭ hrašovyja zapamohi polskaj, a navat i nia polskaj, presie. Ja, jak redaktar i vydaviec „Krynicy“, mieŭ hrašovyja chłopaty z vydaviectvam hetaha časapisu. Voś-ža i ja źviarnuŭsia da „Zarządu Ziem Wschodnich“ ab zapamohu. Vioŭ sa mnoj u hetaj spravie hutarku ŭradoviec Krupski. Uradoviec hety zhadziŭsia dapamahčy „Krynicy“, ale z umovaj, što jana pierajedzie ŭ Miensk, budzie drukavacca hraždankaj i źmiestam svaim budzie praznačana pradusim, dy navat vyklučna, dla Biełarusaŭ pravasłaŭnych, bo — kazaŭ dalej Krupski— tereny, dzie pieravažaje biełaruskaje nasielnictva katalickaje, jak Vilenščyna i Horadzienščyna — heta, kazaŭ-by, pryrodnyja tereny ekspansii polskaj kultury. Jasna, što na hetyja ŭmovy ja nie zhadziŭsia, da nijakaj zapamohi nie dajšło i „Krynica“,

choć prymirała hoładam, ale svajho biełaruskaha niezaležnaha kirunku nie źmianiła.

Zaŭziataja tak-ža nahonka na „Krynicu“ viałasia i z boku polskaj presy. Asabliva ŭ hetym sensie adznačałasia „Gazeta Warszawska“, jakaja, jak i bolšaść polskaj presy i hramadzianstva, da biełaruskaha adradžeńnia, asabliva-ž Biełarusaŭ katalikoŭ, adnosiłasia varoža z pryncypu. U henaj „Gazecie Warszawskiej“ adnosna bieł. katalickaha ruchu, u staćci „Głos ze wsi białoruskiej“, paśla śćvierdžańnia faktu pačatkaŭ biełaruskaha narodnaha adradžeńnia i byccam bieznadziejnaści jaho siarod Biełarusaŭ pravasłaŭnych, ab hetym adradžeńni siarod katalikoŭ miž inšym čytajem nastupaaje: ...„Inakš pradstaŭlajecca biełaruskaja praca siarod katalikoŭ... Tut na čale narodnaha ruchu stali maładyja biełaruskija ksiandzy... i adrazu raźvili enerhičnuju ahitacyjnuju pracu, staŭlajučy jaje na hruncie relihijnym i agrarnym. Jak i treba było spadziavacca, učaście ŭ bieł. pracy katalickaha duchavienstva, majučaha vialiki maralny ŭpłyŭ na narodnyja masy, a tak-ža ŭmiełaje kiravańnie ahitacyjaj i miašańnie narodnaj spravy z relihijnaj i z agrarnaj, musiła prahavaryć bolš zrazumieła da raŭnadušnych dahetul masaŭ i vyvieści biełaruskuju spravu na šyrejšyja tory raźvićcia.

Dziela hetaha bačym, što ŭ hetym adnosna nialičnym katalickim adłamie biełaruskaha narodu, narodnaje ŭśviedamleńnie zajmaje štoraz šyrejšyja kruhi, zdabyvaje novych staronnikaŭ i šyrycca pa ŭsim krai. Adnosiny nas palakoŭ-kresoŭcaŭ da biełaruskuha ruchu dvuch adłamaŭ vyznaniovych bieł. narodu nie adnolkavy. Daskanała zdajom sabie spravu, što kali z adłamu pravasłaŭnaha ničoha nam nie hrazić, to ŭ adłamie katalickim niekiravanaja nami fala narodnaha biełaruskaha adradžańnia loh-

ka moža ŭ nas udaryć, i kali nia źmienšyć, dyk u kožnym vypadku značna asłabić „naš stan posiadania“ na kresach.

Niebiaśpieka jość u tym, što biełaruskija ksiandzy badaj usich katalikoŭ na Biełarusi zaličajuć da biełaruskaj narodnaści... Jak u Litvie litoŭskija šavinisty ŭsich žycharoŭ zaličali da litoŭskaj narodnaści, uvažajučy navat Palakoŭ za vynaradaŭlenych Litvinoŭ, a ŭsie kaścioły za ŭłasnaść užytkovuju pieravažajučaj narodnaści, — tak i ŭ nas na Biełarusi biełaruskaje katalickaje duchavienstva imknieccca vyrazna da taho, kab našyja kaścioły addać na ŭžytkavańnie Biełarusam, uvieści ŭ nabaženstvy biełaruskuju movu i adviečnyja polskija pieśni zastupić śvieža stvoranaj dla hetaj mety pieśniaj biełaruskaj... Kali biełaruskaja praca pojdzie tak dalej niaspynienaj, to možam dačakacca tej sumnaj chviliny, kali ŭ kaściołach našych niepadzielna zapanuje biełaruskaja mova“...[1]) Urešcie kančajecca hety artykuł haračymi zaklikami prociŭstavicca biełaruskaj chryścijanskaj rabocie, pradusim jašče bolš pašyrajučy siarod Biełarusaŭ polskaść.

Hetaki-ž samy alarm prociŭ biełaruskaha katalickaha ruchu padyjmała i polskaja nacyjanalistyčnaja presa krajovaja, jak napr. „Dziennik Wileński“, jaki ruch hety pradusim čarniŭ i ckavaŭ na jaho polskija administracyjnyja ŭłady i polskaje duchavienstva.

I sapraŭdy, prociŭ bieł. chryścijanskaha ruchu ŭźnialisia tak-ža i lišnie dasužyja ŭradaŭcy. Prykładam vymoŭnym hetaha miž inšym służyć nastupnaje piśmo ŭ red. „Krynicu“ ks. J. Hermanoviča:

---

1) „Gaz. Warszawska“ 1920 h., №№: 101—103, art.: „Głos ze wsi białoruskiej“.

Pavažany p. Redaktar!

№№ 7, 8 i 9 Vašaj hazety ja nie dastaŭ. Na pošcie u Vaŭkavysku mnie kazali, što hazeta „Krynica“ prychodziła, ale z pošty zabiraŭ jaje pasłaniec Izabelinskaha Načalnika. Z Izabelina Načalnik usioždyki hazety mnie nie addaje. Što heta za palityka? Dziela hetaha ja padaŭ žałabu da Vaŭkavyskaha Kamisara na hetaha Načalnika p. Jelinka, a Vəs, p. Redaktar, prašu prysłać mnie hetyja №№ iznoŭ i adresavać da mianie hazetu prosta na Vaŭkavysk, nie ŭspaminajučy niebiaśpiečnaha Izabelina.

Z pašanaj

Ks. J. Hermanovič.[1])

A voś i druhi prykład. Toj-ža ks. J. Hermanovič, užo probašč Łukonicy, Słonimskaha pav., paviedamlaje redakcyju „Krynicy“ ab tym, što miascovy paštar „Krynicy“ jamu nie addaje, bo — kaža — jość tajny zahad, kab hazety hetaj padpiščykam nie addavać, a adsyłać Słonimskamu starastu.[2])

Niaprychilnaść heta pryjmała štoraz bolšyja raźmiery. U vyniku jaje polskija ŭłady ŭžo tak zv. „Siaredniaj Litvy“ ŭ 1921 h. „Krynicu“ zakryli susim. Pakazałasia jana až uvosieni nastupnaha hodu.

Było i takoje zdareńnie, što adzin uradaviec aficyjalnaj papieraj upieradziŭ ksiandza Biełarusa, kab toj nia važyŭsia havaryć pabiełarusku kazańniaŭ; heta było z ks. Stepovičam (Kaz. Svajak) u Zaśviry, Śviancianskaha pav.[3])

1) „Krynica“ 1919, № 12.

2) „ 1921, № 32.

3) „Bieł. Krynica“ 1921 (adnadnioŭka). Ab inšych padobnych faktach hl. maju knižku: „Rodnaja mova ŭ śviatyniach“.

## § 3. — Prychilniki BChD siarod čužych i chistańnie ŭ svaich.

BChD ŭ Vilni i ŭsia jaje praca mieła tak-ža i svaich prychilnikaŭ. Da hetkich naležyŭ pradusim vilenski biskup Jury Matulevič. Biełaruskaje adradžeńnie ahułam, a tym bolš ruch chryścijanski, u dušy jaho znachodziŭ ščyruju sympatyju i spohad. Budučy adnak zastrašany polskimi nacyjanalistymi, u adnosinach da biełaruskaj spravy byŭ davoli aściarožny, ale zaŭsiody ščyry i hłyboka spraviadlivy.

Polskaje, jak miascovaje, tak i varšaŭskaje, hramadzianstva, jak skazana vyšej, nia mieła zrazumieńnia da BChD i da biełaruskaha ruchu ahułam. Pryjemny vyniatak u hetym stanaviŭ „Przegląd Wileński“ i jaho red. L. Abramovič, jaki ščyra, biezstaronna i z sympatyjaj adnosiŭsia da kožnaj bieł. hramadzka-narodnaj dumki.

Prychilnikam BChD vykazaŭsia tak-ža i Łatvijski biskup u Ryzie Ant. Springovič, ab čym śviedča jaho ŭłasnaručny, napisany pabiełarusku, nižej źmieščany list, jak adkaz na pryvitańnie naša z pryčyny jaho konsekracyi na biskupa. Dakumant heny padajom tut biaz nijakich źmien:

„Szanouny Ks. Redaktor!

Vialikuju uciechu sercu Naszemu spravili prislanyja po povodu Konsekracii Naszej pažadańnia supołki biełorusou-katalikou, hurtujuczychsia kala hazety „Krynica“.

Chajžež Boh dajeć Tabie, Sz. Ks. Redaktor, Tvaim siabram i czytelnikam „Krynicy“ patrebnyja siły u vaszej ciažkaj pracy, skierovanaj dziela adradžeńnia i szczaślivaj buduczyny pakryudžennaha narodu biełoruskaho.

Biełorusam že katolikam, henym praudzivym muczeńnikam za kaścioł Nasz R.-Katalickij, biełorusam katalikam, szto tak krepka dzieržacca baćkovszczynaj viery svajej, ad szczyraho serca pasyłajem My Nasze pastyrskaje błahasłavieństvo.

† Antoni
Biskup Ryskij“

Dano u Ahloni.
29.IX.1920 h.

Tymčasam treba nam viedać, što być prychilnikam biełaruskaj dy jašče chryścijanskaj dumki ŭ naš čas reč całkom nialohkaja. Mnoha było pryjacielaŭ Biełarusaŭ ahułam i ich ahulnaha ruchu, kali ruch hety ani trocha nia vychodziŭ z ramak teoretyčnaha ramantyzmu. A kali biełaruskaja sprava ad teoretyčnych, dalokich razvažańniaŭ pačała pierachodzić da razvažańniaŭ bolš praktyčnych i da čynu, tady lik biełaruskich pryjacielaŭ pačaŭ źmianšacca. Asabliva jarka heta zaŭvažyłasia ŭ adnosinach da biełaruskaha ruchu chryścijanskaha, tak zv. chadeckaha, jak ahułam, tak moža pradusim u časie vilenskaha peryjadu, kali ruchu hetamu prychodziłasia spravy nazyvać pa imieni, ad słoŭ pierachodzić da čynu i łamać, jak kažuć, pieršyja lady ŭ halinie žyćcia relihijnaha, sacyjalnaha i nacyjanalnaha. Voś-ža dziela hetaha pačali varoža da BChD ŭ Vilni nastrojvacca nia tolki „pryjacieli“ z łahieru čužoha, ale nastupiła peŭnaje chistańnie i ŭ łahiery svaich. Dajšło navat da taho, što adzin z supracoŭnikaŭ „Krynicy“, Adam Saładuch, vystupiŭ z publičnaj krytykaj mianie, jak redaktara „Krynicy“, tak-ža samoj „Krynicy“ i ŭsiaho tahačasnaha chadeckaha kirunku, daradžajučy Biełarusam katalikom zasnavać novy svoj orhan prasovy.[1])

1) „Krynica” (1919—1923) — Ad. Saładuch: (Przegląd Wileński” 1923 № 16).

„Krynica“ adnak na stanoviščy vytryvała, dalej łamała lady, pracavała nad raźvićciom i pahłybleńniem biełaruskaj chryścijanskaj i demakratyčnaj ideolohii.

Kali tut idzie hutarka ab prychilnikach i pryjacielach BChD, dyk treba tak-ža adznačyć, što hetkich jana mnoha mieła ŭ hramadzianstvie litoŭskim i ŭkrainskim.

## § 4. — Pieršyja achviary: ks. M. Piatroŭski i ks. K. Stepovič.

Kali BChD na čale z „Krynicaj“, uporysta pracujučy nad łamańniem pieršych ladoŭ u našym krai i nad budovaj biełaruskaj ideolohii relihijnanacyjanalna-sacyjalnaj, pajšła ŭ šyrokija masy biełaruskaha katalickaha nasielnictva, nie abyjšłosia i biez achviar. Bližejšaj da hetaha nahodaj pasłužyli vybary ŭ vilenski Sojm u pačatku 1922 h., a da jakich Palaki (była tady tak zv. Siaredniaja Litva) rychtavalisia i śpichali z darohi svaich praciŭnikaŭ užo ŭ 1921 h. Adnosiny BChD da vilenskich vybaraŭ byli, jak ubačym nižej, nehatyŭnyja. Voś-ža ŭ hetym kirunku pradstaŭniki BChD i pracavali siarod narodu na pravincyi i pry hetaj pracy spatykali ich z boku polskaha roznyja niapryjemnyja niespadzieŭki.

Pieršym paciarpieŭšym byŭ ks. Michał Piatroŭski,[1]) tahdyšni probašč u Barunach, jaki 28.VI.21 byŭ aryštavany i pasadžany ŭ Łukiski vastroh u Vilni. Ab hetym zdareńni i ab jaho charaktary zachavałasia ŭ mianie kopija rapartu ks. Piatroŭ-

---

1) Ks. Ad. Stankievič — Rodnaja mova ŭ śviatyniach, XI i „Bieł. Krynica“ № 25, 1931 (paśmiertny ŭspamin).

skaha da vilenskaha biskupa J. Matulevića z dnia 9.XII.1921. Dakumant hety, pisany pałacinsku, nižej padajom calikom u pierakładzie biełaruskim:

„26.VI.1921 h. administracyjnyja ŭłady Ašmianskaha pav., pa zahadu sudździ da važniejšych spraŭ Stulginskaha, u parafijalnym domie ŭ Barunach, dzie ja źjaŭlajusia probaščam, zrabiŭšy najdakładniejšuju reviziju, zajavili mnie, što ja abvinavačany z 129 art. Kod. K. za toje, što byccam imknuŭsia da palityčnaha pieravarotu. I adrazu, užyŭšy siły, pieravieźli mianie ŭ Vilniu, dzie pasadzili ŭ vastroh.

Abvinavačańnie heta całkom falšyvaje: nia maje jano nijakich padstaŭ, ani śviedkaŭ. Naviała jaho na mianie palityčnaja partyja „endecyja“, jakaja ŭva mnie bača svajho voraha. Praśledavańnie mianie pačałosia jašče ŭ minułym hodzie. Pryčynaj hetaha jość toje, što ja ksiondz katalicki, a nia „polski“, jak hetaha žadała „endecyja“ i što ultranacyjanalistyčnaja endeckaja prahrama całkom čužaja mnie.

Padčas prychodu balšavikoŭ ja nie ŭciakaŭ, ale na naznačanym Vašaj Ekscelencyjaj miescy pratryvaŭ da kanca.[1])

Aprača hetaha ja nie Palak, a Biełarus. Pavodle-ž pahladaŭ „endecyi“ ŭ Polšĉy inšy ad polskaha narod nia moža ani karystać z pravoŭ, ani isnavać.

Kali prabyvaŭ ja ŭ vastrozie, nie dapuskali mianie adpraŭlać śv. Imšu navat i ŭ dni śviatočnyja.

Dalej było hetak: 14.VII pastanovaj śledavaciela-sudździ, taho-ž Stulginskaha, z pryčyny majho zdaroŭja (ciarplu na serca!), pad stražaj byŭ ja pieraviedzieny da probašča kaścioła śv. Jakuba i Pilipa, adkul 15.VII u tavarystvie pradstaŭnika admini-

---

1) i heta jamu zakidałasia, padazravali ŭ kamuniźmie.

stracyjnaj uładу byŭ pieraviedzieny da rektara kaścioła św. Ściapana. Pavodle zahadu sudździ razam sa mnoj u tym-ža pakoi byŭ pamieščany palicyjant, uzbrojeny karabinam. Prociŭ hetaha vusna pratestavali: rektar kaścioła św. Ściapana Ant. Zienkievič i Cikota, a tak-ža na piśmie vikary hienaralny Michalkievič... 17.VII uzbrojeny palicyjant z majho pakoju byŭ vyviedzieny i pastaŭleny prad bramaj parafijalnaha domu, jaki dla mianie byŭ vastroham.

21.X palicyjanta zabrali. Novy sudździa śledavaciel, Orlicki, abdaryŭ mianie bolšaj svabodaj, bo dazvoliŭ mnie „prachodžvacca" pa mieście, ale pad stražaj palicyi. Ale, jak i raniej, varočacca mnie ŭ Baruny było sroha zabaroniena až da času skančeńnia śledztva.

Tymčasam dokazaŭ viny niama i dopyty śviedkaŭ spynieny. A ja zatrymany ŭ Vilni, z parafii vykinuty, nie mahu spaŭniać ani svaich abaviazkaŭ, ani zdabyvać patrebnych na ŭtrymańnie srodkaŭ.

Jak doŭha pratryvaje duža mizernaje majo žyćcio? Nichto nia viedaje!"1)

Aryšt ks. M. Piatroŭskaha adazvaŭsia žyvym recham u biełaruskim hramadzianstvie. Prociŭ hetaha aryštu zapratestavaŭ Bieł. Nacyjanalny K-t u Vilni 4.VII.21. Voś toj pratest:

„26 minułaha červienia ŭ m. Barunach, Ašmianskaha pavietu byŭ aryštavany pa rasparadžeńni Polskaj Ułady Siaredniaj Litvy miascovy probašč ks. M. Piatroŭski — pa nacyjanalnaści biełarus — i vyviezieny ŭ Łukiski vastroh u Vilni.

Aryštavanaha vinavaciać u ahitacyi proci panujučaha ładu.

Vilenskamu Biełaruskamu Nacyjanalnamu Kamitetu čynnaść ks. Piatroŭskaha viadoma, jak pašy-

1) Z ułasnaha archivu.

rańnie nacyjanalnaj śviedamaści siarod katalikoŭ Biełarusaŭ jaho parafii, a heta nia jość prastupak. Urešcie, aryšt užyvajecca kožnaju ŭładaju tolki praciŭ tych asob, jakija mohuć mieć zamiery ŭchilicca ad sudu i kary, ab čym nijak nia moh dumać ksiondz, prymacavany da svaich parafijan abaviazkam svajej misii.

Vilenski Biełaruski Nacyjanalay K-t zajaŭlaje svoj enerhičny pratest praciŭ aryštu pavažanaha ŭsim biaz roznicy viery i nacyjanalnaści nasialeńniem duchaŭnika tolki za toje, što jo Biełarus i adkryta da hetaha pryznajecca"...[1])

Ale paciarpieŭ nie adzin ks. Piatroŭski. Dastałosia i inšym. Pradusim ks. K. Stepoviču. Apračа taho, što mieŭ jon roznyja pieraškody ŭ svaich biełaruskich kazańniach, spatkaŭ jaho tak zv. damašni aryšt. A heta ŭsio było ŭ źviazku z vybarami ŭ vilenski Sojm u studni miesiacy 1922 h.[2])

## § 5. — BChD, Vilenski i Varšaŭski Sojm.

Paśla miru ŭ Ryzie ŭ sakaviku 1921 h., hranicy miž Polščaj i Savietami byli ŭstaleny. Astavalisia jašče praŭna nia ŭstalenymi hranicy miž Polščaj i Litvoj z pryčyny sporu abiedźviuch staron za Vilenščynu, jakuju ad leta 1920 h. byli zaniaŭšy Litoŭcy. Uvosieni 1920 h. Vilniu zaniaŭ hien. Želihoŭski. Z zaniatych ziamiel była stvorana tak zv. Siaredniaja Litva. U skład jaje ŭvachodzili paviety: Vilenski, Śviancianski, Ašmianski i čaść Trockaha. Polskija ŭłady Siaredniaj Litvy zajavili, što ab akančalnaj prynaležnaści hetych ziamiel rašyć samo nasielnictva. Dziela hetaj mety byŭ sklikany ŭ Vilni sojm, jakoha pieršaja sesija adbyłasia 1.II.1922 h. Bieła-

1) „Krynica" 1921, № 21.
2) „Bieł. Krynica" 1921, 25.XII. Adnadnioŭka.

ruskaje zarhanizavanaje hramadzianstva ŭvachodziła tady ŭ skład ahulnaha Biełaruskaha Nacyjanalnaha K-tu. K-t hety ŭ vybarach u Vilenski Sojm učaścia nia braŭ. Hetkaje-ž stanovišča da henych vybaraŭ było Litoŭcaŭ i Žydoŭ. Da Nac. K-tu ŭ Vilni naležyła i BChD, salidarna vystupajučy ŭ spravie vybaraŭ i daznajučy za heta niamała prykraściaŭ. Voś fakty.

„Bieł. Krynica", adnadnioŭka z 25.XII.21, u zaciemcy — „Svaboda" drukavać hazety" — hetak piša: „Apošni redaktar „Krynicy" V. Hrynievič zroksia redaktarstva; panom z presavaha addziełu tolki hetaha i treba było. Nanava vydavać hazetu „Krynicu" nie dazvolili. Prośbu vydavać hazetu „Śvietač" adkinuli. Addzieł prasovy zajaŭlaje, što „Krynica" sama začyniłasia, bo redaktar zroksia svaich pravoŭ, a ab tym, što prośbu za prośbaj vydavać novuju hazetu hety-ž addzieł adkidaje, dyk ab hetym maŭčyć... Ale... u nas vybary, dyk tak jano i pavinna być". Hety apošni skaz dabitna charakteryzuje incydent z „Krynicaj".

Vybarami ŭ Vilenski Sojm tłumačycca tak-ža fakt aryštu ks. M. Piatroŭskaha i ks. K. Stepoviča, ab čym było vyšej.

Nehatyŭnyja adnosiny da vybaraŭ u Vilenski Sojm BChD apirała na pastanovie Bieł. Nac. K-tu ŭ Vilni, jaki, tłumačačy svajo stanovišča, miž inšym kaža, što „sapraŭdnaje vyjaŭleńnie voli narodu ŭ Vilenskim Sojmie... mahčyma tolki pry ŭčaści ŭ upraŭleńni Krajem usich jaho nacyjanalnaściaŭ na parytetnych jaho asnovach, pry faktyčnym zabiaśpiačeńni hramadzkaje, nacyjanalnaje svabody ŭ praciahu daŭžejšaha času i pry pašyreńni vybaraŭ u Vilenski Sojm na ŭsie biełaruskija ziemli, jakija adyjšli ad Rasiei".[1]) Hetaha-ž usiaho ŭ vybarach

1) „Bieł. Krynica" — adnadnioŭka 25.XII.21.

u Vilenski Sojm nia było, dyk i astavałasia da jaho adnosicca nehatyŭna.

Vidnuju tak-ža rol adyhrała BChD ŭ vybarach u polski dziaržaŭny sojm u Varšavie ŭvosieni 1922 h.

Na vybary ŭ hety sojm Biełarusy, što žyvuć na zachad balšavicka-polskaj hranicy, išli supolnym biełaruskim frontam, uvajšoŭšy da taho ŭ blok usich (aprača Litoŭcaŭ) nacyjanalnych mienšaściaŭ u Polščy. Vybarami ŭ Biełarusaŭ kiravaŭ adumysłu dla hetaj mety stvorany Biełaruski Centralny Vybarny Kamitet u Vilni. U skład hetaha K-tu ŭvachodzili pradstaŭniki ŭsich biełaruskich palityčnych kirunkaŭ, a tak-ža i biespartyjnych. Naležyli da jaho, viedama, i pradstaŭniki BChD. Usich siabroŭ u Centr. K-cie było 36, z jakich siabroŭ BChD — 12 asob.[1]) Adnak zatym, što Biełarusy jšli supolnym frontam, što byli zacikaŭleny spravaj ahulnabiełaruskaj, a nie partyjnaj, prynaležnaść partyjnaja kandydataŭ u Sojm vialikaj roli nie adyhravała. Dziela hetaha ad BChD kandydavaŭ tolki ja adzin i prajšoŭ z vokruhu: Dzisna, Pastavy, Brasłaŭ, Śvianciany. Usich pasłoŭ biełaruskich było 11 i 3 senatary, razam 14 pradstaŭnikoŭ.

Ja, jak katalicki ksiondz, nia moh kandydavać biez dazvołu duchoŭnaj ułady. Dziela hetaha ja prasiŭ ab dazvoł kandydavać tahačasnaha vilenskaha katalickaha biskupa Juraha Matulieviča, ad jakoha z dnia 14.VIII.1922 h. i atrymaŭ piśmienny dazvoł z Gierviat, dzie ŭ toj čas prabyvaŭ jon na vizytacyi.[2])

---

1) „Krynica" № 1, 1922 h.

2) Episcopus Vilnensis. Vilno, die 14.VIII.22 a.

Admodum Rndo Dno
Adamo Stankievicz

Ex nostra parte nihil obstat, quominus tamquam deputatus eligaris, Adm. Rev. Dne, ad participandum in futuris commitiis Reipublicae Polonae.

Datum 14 augusti 1922 a. Gierviaty. † Georgius, Eppus.

Ja, praz uvahu na toje, što isnavaŭ tady ahulna-biełaruski front, pracavaŭ jak u Sojmie, tak i paza Sojmam nia stolki ŭ duchu partyjnym, skolki dla spravy ahulna-biełaruskaj. Praca hena prajaŭlałasia ŭ prasie i ŭ publičnych viečach u roznych kutkoch našaha kraju. Tak napr. ja, razam z roznymi inšymi biełaruskimi pasłami, vystupaŭ na viečy ŭ nastupnych miascoch: u Horadni, Nieśviežy, Barunach, Ašmianskaha pav., niekalki raz u Žodziškach i Daŭhinavie, Vialejskaha pav., u Drui, Brasłaŭsk. pav., u Dziśnie, Jaźnie, Plisie, Zadarožy, Čarnievičach, Łužkach, Prazarokach, Dziśnienskaha pav., u Miadziale, Pastaŭskaha pav. i ŭ inš.

Za pramovu na viečy ŭ Daŭhinavie 8.V.1924 h. ja mieŭ abvinavačańnie prakuraturaj, jakoje adnak, dziakujučy amnestyi, było ŭmorana.

Na mianie tak-ža byŭ zrobleny palicyjny danos u Min. Relihii i Aśviety, što byccam ja ŭ Žodziškach u svaim kazańni vystupaŭ praciŭ Polščy i zaklikaŭ da niezaležnaj Biełarusi. Ministerstva 20.III.25 (N 426/VI. C.) tajna źviarnułasia da vilenskaha biskupa, damahajučysia zrabić sa mnoju adpaviedny paradak. Biskup tuju papieru z Ministerstva pieradaŭ mnie, kab ja daŭ svajo vyjaśnieńnie. Ja 30.III.25 adkazaŭ, što heny danos — čystaja vydumka. Bo tak jano sapraŭdy i było.

Sprava tut była ŭ tym, što kazańni henyja byli havorany pabiełarusku, u jakich šmat havaryłasia ab hramadzkaj spraviadlivaści, z čaho palicyjnyja ahienty stvaryli roznyja niabylicy.

Budzić biełaruskuju narodnuju, a tak-ža i hramadzka-palityčnuju śviedamaść u duchu chryścijanskim i demakratyčnym, a tak-ža šyryć biełaruskuju kulturu — voś maja halina pracy, jak biełaruskaha chadeckaha pasła Varšaŭskaha Sojmu. Zadańni hetyja ja spaŭniaŭ, jak tolki moh.

## § 6. — Zanik BChD ŭ Miensku i balšavickija plany ab biełaruskim katalickim biskupie.

Paśla taho, jak u Miensku ŭćviardzilisia balšaviki, usiakaja dziejnaść BChD, jakaja prad tym tak bujna tam raźvivałasia, była spyniena. Adnak astałasia tam žmienia ludziej, daŭniejšych siabraŭ BChD, jakija nia tracili nadziei na toje, što revalucyjny vichor praminie, žyćcio ŭłožycca ŭ praŭnyja ramki i budzie mahčymaja choć siakaja-takaja praca navat i dla BChD. Takuju nadzieju sapraŭdy možna było mieć, bo balšaviki ŭ pieršych hadoch svajho režymu davali mahčymaść pracy na nivie biełaruskaj kultury, a navat byccam šukali sposabu raźviazańnia prablemy relihijnaj. Mahčymaść kulturnaj pracy ŭ BSRR ściahvała, jak viedama, tudy biełaruskuju intelihiencyju z emihracyi, a tak-ža i z Polskaj Rečypaspalitaj, dzie dla jaje nia było pracy. U biełaruskim hramadzianstvie jość dumka, što hetkaja balšavickaja palityka nia była ščyraj, što była heta zvyčajnaja prymanka, kab prybrać da ruk usiu biełaruskuju narodnuju intelihiencyju i takim ci inšym sposabam źniščyć jaje. Voś-ža sabranuju da siabie biełaruskuju intelihiencyju balšaviki pryblizna ad 1926 h. až da siańnia sapraŭdy niščać, ci adnak dziela hetaha jaje źbirali — sudzić tak nia majem nijakich dadzienych. Palohki dla biełaruskaj kultury ŭ pieršych hadoch balšavickaha režymu moža źjaŭlajucca zvyčajnym prypadkam, a moža i sapraŭdy śviedamaj prymankaj dla Biełarusaŭ z boku maskoŭskaj palityki.

U kožnym vypadku ŭ svaim časie balšavickaja palityka, dajučaja Biełarusam žyć i pracavać u BSRR, sapraŭdy isnavała, była płodnaj u svaich vynikach i siahała tak-ža da biełaruskaj intelihiencyi relihijnaj. Pazvolu sabie tut prytačyć list z Mien-

sku z 29.IV.1924 h. daŭniejšaj dziejnaj siabroŭki BChD na mienskim hruncie da adnaho katalickaha ksiandza Biełarusa ŭ Polščy. Dziela viedamych pryčyn proźvišča ani tej siabroŭki BChD, ani ksiandza nazvać tut nie mahu. Voś dasłoŭny źmiest taho piśma: ...„Vielmi Pavažany Ksiondz! Pišu ja nie ad siabie da Ksiandza, ale ad imieńnia katalikoŭ Biełarusaŭ, katoryja čujučy niedachvat duchavienstva, prasili mianie źviarnucca da našaj Ułady (da balšavickaj — Ad. St.) z prośbaj ci nie pazvoliła-b nam zaprasić ksiandzoŭ z zahranicy. Dziela hetaj pryčyny ja havaryła z niekatorymi pradstaŭnikami vyšejšaj ułady ci nie pazvolili-b pryjechać z zahranicy ksiandzom Biełarusam, jak naprykład ks. N. i t. d. Mnie adkazali vielmi prychilna i daručyli napisać da ks. N. nastupnaje, što savieckaja ŭłada zhodzicca na pryjezd katalickich biełaruskich ksiandzoŭ pad tryma ŭmovami: 1) kab duchavienstva katalickaje pavodle mažlivaści ŭvodziła biełaruskuju movu ŭ zamien polskaj pry dadatkovych nabaženstvach; 2) kab duchavienstva nie viało ahitacyi proci savieckaj ułady i 3) kab zaležnaść duchavienstva była ad biskupa, katory pavinien žyć na Biełarusi i być zaležnym u svaich duchoŭnych spravach tolki ad Rymu. Jość viedama, što biskupa naznačaje Rym, ale my budziem prasić Biełarusa i dla nas vielmi pažadana mieć biskupam Pavažanaha ks. N. Ab hetym my chacieli pisać da Rymu, ale mo' lepiej budzie atrymać adkaz ad ks. N. ci zhodzicca k nam pryjechać, a kali nie, to čamu? Mo' treba pryniać jakija kroki ŭ adnosinach da Rymu"...[1])

List hety duža vymoŭny i lišnich tłumačeńniaŭ nie patrabuje. Što jon nie jakaja vydumka asoby jaho pisaŭšaj i što balšaviki — ščyra ci nia ščyra:

1) Z ułasnaha archivu.

nia viedajem — sapraŭdy rabili zachady ab biełaruskim katalickim biskupstvie ŭ Miensku, vidać takža jašče z nastupnaha faktu. U 1925 ci 1926 h. — dakładna nia pomniu — zvaračvaŭsia da mianie adzin pavažny Biełarus z prapazycyjaj zhadzicca... być biskupam u Miensku! Na maje zapytańni, što heta ŭsio znača, čałaviek toj skazaŭ mnie ab hetym bolš-mienš toje samaje, što hena asoba napisała ŭ piśmie. Tady ja henamu čałavieku abjaśniŭ, što katalickim biskupam moža być tolki toj, kaho naznača papież i što niachaj Maskva zrobić u hetym kirunku patrebnyja dziela hetaha zachady. Bolš z tym čałaviekam ab hetaj spravie ja nie havaryŭ. Ci heta značyła — biskupskaj mitraj z łaski bəlšavikoŭ pryharnuć mianie da ich i zrabić z mianie „čyrvonaha biskupa", ci pad hetyja abiacanki zaachvocić da pierajezdu ŭ Miensk biełaruskich ksiandzoŭ narodnikaŭ, kab paśla ich źniščyć, jak intelihiencyju śvieckuju, ci prosta była heta proba ŭładzić u BSRR relihijnaje žyćcio, što najmienš praŭdapadobna — zhadać nie biarusia. U kožnym razie, ćvierdžu ŭrešcie, što sprava biełaruskaha katalickaha biskupa ŭ Miensku była abhavaravana šyraka, kali adzin radykalny, tady savietafilski biełaruski dziejač — dziela viedamych pryčyn nazvać jakoha nie mahu -- uvažaŭ, — na što maju piśmienny dakumant — što vina za niedəjšoŭšaje da pazytyŭnaha vyniku biełaruskaje biskupstva ŭ Miensku ležyć na mnie.

Słovam, hetaja niajasnaja dahetul sprava z biskupstvam u Miensku, heta apošni adhałosak dziejnaści BChD ŭ Miensku i čas akančalnaha jaje zaniku pad presijaj i praśledam balšavickaha režymu.

RAZDZIEŁ VIII.

# Abnaŭleńnie BChD i ŭhłybleńnie pracy.

*(1925—1930).*

## § 1. — Ščeliny ŭ biełaruskim adzinym froncie.

Pačatkami svaimi, jak my ŭžo bačyli, BChD siahaje tych časaŭ, kali pačynaje tvarycca i krystalizavacca biełaruskaja palityčnaja dumka, h. zn. da pieršych hadoŭ hetaha stahodździa. Užo ŭ 1902—3 hadoch my bačym adzinki, jakija pracujuć na nivie hramadzkaha i narodna-palityčnaha adradžeńnia biełaruskaha narodu, apirajučysia na asnovach chryścijanstva i demakratyzmu (ks. ks. Budźka, Lisoŭski, a tak-ža prafesar Rym.-Katalickaj Duch. Akademii ŭ Pietrahradzie Br. Epimach-Šypiłła, kala katoraha kancentrujecca tahdy badaj usio bieł. kulturnaje i palityčnaje žyćcio). Dalej raspracoŭvałasia ideolohija BChD siarod biełaruskich studentaŭ Duch. Kat. Akademii ŭ Pietrahradzie ad 1913 da 1918 h. U 1916 h. užo paŭstaje ŭ Pietrahradzie pieršaja arhanizacyja BChD pamiž tamašnim rabotnictvam i tamža ŭ 1917 h. pačynaje vychodzić orhan BChD „Krynica". „Krynica", pieraniesienaja spačatku ŭ Miensk, a potym u Vilniu, u 1925 h. była zakryta polskimi ŭładami i ad hetaha času pačała vychodzić jak „Biełaruskaja Krynica". Razam z „Krynicaj" centralnyja ŭłady BChD prabyvajuć u Pietrahradzie, potym u Miensku, a nakaniec u Vilni.

Treba tut adznačyć, što ad pačatku biełaruskaha ruchu, u peryjadzie darevalucyjnym, jak siarod staronnikaŭ sacyjalizmu, tak i chryścijanstva, ahułam była zhoda, isnavaŭ faktyčna supolny front, supolnaja, a prynamsi zhodnaja praca, choć roznymi sposabami, dla ahulnaj biełaruskaj mety. Partyjnaja dyferencyjacyja i varožaść miž palityčnymi ideolohična roznymi kirunkami vyjaviłasia padčas Vialikaj Rasiejskaj Revalacyi.

Adnak vuzka-partyjny čad i na hety raz prajšoŭ davoli chutka i ŭznoŭ, roznyja palityčnyja biełaruskija kirunki, nia hledziačy na jašče bolšaje pahłybleńnie svaich ideolohičnych pahladaŭ, tvaryli adziny biełaruski front i pracavali supolna, choć rozna i roznymi sposabami. Druhi hety peryjad, užo parevalucyjny, ahulna biełaruskaha frontu, prypadaje z małymi adchileńniami na čas 1919—1925 h.

Vynikam hetaha zhodnaha mižpartyjnaha sužyćcia było ŭtvareńnie ŭ 1919 hodzie Biełaruskaha Nacyjanalnaha Kamitetu ŭ Vilni, kudy ŭvachodzili pradstaŭniki ŭsich, isnujučych tady ŭ našym krai biełaruskich nacyjanalnych niezaležnych partyjaŭ.

Voś-ža hety Bieł. Nac. Kamitet i ŭvajšoŭ ad imia ŭsiaho biełaruskaha narodu ŭ vybarny blok nacyjanalnych mienšaściaŭ u 1922 h. i pravodziŭ vybary, z jakich vyjšła 11 biełaruskich pasłaŭ i 3 senataraŭ.

Zhoda ŭ Bieł. Nac. Kamitecie paddzieržyvałasia jašče i tym, što ŭsie siabry jaho arjentavalisia pradusim na svoj narod. Adnak na pačatku 1924 h. bačym užo pasiarod niekatorych biełaruskich pasłoŭ sprobu šukańnia novych daroh — hetaj „novaj“ darohaj mieła być adnoŭlenaja arjentacyja na Polšč abo tak zv. polonofilstva. Ale hetyja sproby nia byli pachvaleny bolšaściu Bieł. Pasolskaha Klubu i navat pryviali da kryzysu ŭnutry hetaha Klubu.

Staršynia Bieł. Pas. Klubu Branisłaŭ Taraškievič z pryčyny polonofilstva byŭ prymušany ŭstupić z svajho stanovišča, a na miesca jaho byŭ vybrany pasoł Rahula.

Urešcie Taraškievič z polonofiła staŭsia savietafiłam i praniaŭsia navat kamunistyčnaj teoryjaj. Ad hetaha času pačynajecca novaja, bolej hłybokaja, dyferencyjacyja ŭnutry Bieł. Pas. Klubu. Dasiulešnija polonofiły radykalna paviarnuli z zachadu na ŭschod, paciahajučy za saboju vialikuju častku Bieł. Pas. Klubu.

Ale biełaruskaje hramadzianstva, zarhanizavanaje ŭ Bieł. Nac. K—t i Bieł. Pas. Klub jašče praz niejki čas było navoka adzinym; pasły, jakija źmianili svaju palityčnuju arjentacyju, astavalisia jašče ŭ adzinym pasolskim klubie. Hetak było praz cełу hod až da pačatku lipnia 1925 hodu. U hetym časie nastupiŭ farmalny padzieł adzinaha dahetul B. Pas. Klubu i stvaryłasia Bieł. Sial.-Rabotnickaja Hramada, a razam z joju T-va Biełaruskaj Škoły. Ad hetaha času pačynajecca tak-ža farmalnaja dyferencyjacyja pasiarod biełaruskaha hramadzianstva — i to nia tolki na poli palityki ci palityčnaj arjentacyi, ale i na poli sacyjalnaj ideolohii i na poli kultury. Marksizm pačaŭ prałazić usiudy i ŭsio raźjadać.

A što-ž Bieł. Chr. Demakracyja?

Paśla hetaha padziełu jana pačała intensyŭnuju pracu ŭ kirunku pierahladu svajej ideolohii i arhanizavańnia svaich prychilnikaŭ. Na padstavie praviedzienaj ankiety raspracoŭvajecca prajekt novaj prahramy, bo staraja z 1920 hodu ŭžo nie adkazvała novamu žyćciu i abstavinam, u jakich apynuŭsia biełaruski narod. Prajekt novaj prahramy byŭ nadrukavany ŭ „Krynicy“, a paśla byŭ sklikany źjezd, jaki vybraŭ partyjnyja ŭłady i pryniaŭ prahramu ŭ akan-

čalnaj redakcyi. Ad hetaha času dziejnaść partyi vykazvaje mnoha enerhii i zachoplivaje šyrokija kruhi bieł. intelihiencyi i sialanstva. Partyja pastaviła sabie na mecie: iści ŭ narod, budzić u im śviedamaść nacyjanalnuju i hramadzkuju, abapiorci hetu śviedamaść na chryścijanskaj etycy i demakratyčnych asnovach, zmahacca za pravy bieł. movy nia tolki ŭ žyćci dziaržaŭnym, ale tak-ža ŭ kaścielnym i carkoŭnym. Ale da hetaha jašče vierniemsia.

## § 2. — ChD zachodnia-eŭropejskaja i BChD; BChD — śviedamaja patreby abnovy.

BChD ideova vyvodzicca ad chryścijanskaha (katalickaha) hramadzkaha ruchu ŭ Zach. Eŭropie. Vialikaja Francuskaja Revalucyja zburyła tahačasnyja arhanizacyjnyja formy hramadzianstva. Na miesca zarhanizavanych klasaŭ u tak zv. cechi, što dzieili pavodle ŭstalenaha paradku, pryjšła adzinka, abdaravanaja volnaściaj, ale pakinutaja sama sabie. Ludzi pačali dumać ab arhanizacyjna-hramadzkich formach novaha hramadzianstva. A dumać treba było chutka, bo spravy hramadzkija nie mahli astavacca ad inšych halin žyćcia, asabliva ad navuki, jakaja šparkimi šahami išła ŭpierad i stvarała i novyja žyćciovyja mahčymaści i novyja trudnaści. U halinie hramadzkaj dumki pačaŭ pieramahać system haspadarskaj volnaści Adama Smitha. Z hetaha systemu volnaści haspadarčaj, ci liberalizmu, uspamožanaha novymi vynachodami ŭ navucy, naradziŭsia kapitalizm. Paŭstała zavarotnaja kankurencyja pramysłovych pradpryjemstvaŭ, bankroctva słabiejšych z ich,šalonaja abnižka płaty rabotnikam i dahetul badaj niabyvałaje pavialičeńnie hality rabotnikaŭ.

Užo ŭ pieršych dziesiatkach XIX st. paŭstaŭ cełý rad myślicielaŭ, jakija krytykavali hramadzki kapitalistyčny ład i pakazvali novy. Urešcie pryjšoŭ Marks, prynosiačy navukovy sacyjalizm, jaki ŭ druhoj pałovie XIX stalećcia vykazaŭsia, jak mahutny i śmiarotny vorah kapitalizmu.

Marksoŭski adnak sacyjalizm, hałoŭnym čynam dziela svajej varožaści da chryścijanstva i da ŭsiakaha idealistyčnaha śvietapahladu, jak adnaboki, usich nie zdavolivaŭ. Voś-ža vobak jaho, pačynajučy tak-ža ad pieršych dziesiatkaŭ XIX st., ros i raźvivaŭsia ŭ Eŭropie hramadzki ruch chryścijanski, jaki časam navat nazyvaŭsia chryścijanskim sacyjalizmam, čaściej chryścijanskaj demakracyjaj, a najčaściej prosta chryścijanska-hramadzkim rucham. Ruch hety vobak z sacyjalizmam Marksa, choć inšymi sposabami, ale tak-ža vioŭ rašučuju baraćbu z kapitałam. Siarod chryścijanskich teoretykaŭ i baraćbitoŭ z kapitalizmam najbolš słaŭnyja: biskup Ketteler u Niamieččynie (1811—1877), Vogelsang (1818—1890) u Aŭstryi, kard. Manning u Anhlii i cełý rad inšych u roznych krajoch Zach. Eŭropy.

Chryśsijanskaja hramadzkaja navuka pryniała formy skrystalizavanyja, formy navukovaha systemu ŭ 1891 h. u Encyklicy Lavona XIII „Rerum Novarum“. Urešcie abnovaj hetaj encykliki, dapaŭnieńniem i zmodernizavańniem źjaŭlajecca encyklika Piusa XI „Quadragesimo anno“, vydanaja ŭ 1931 h. Ad času henaj pieršaj Encykliki chryścijanski hramadzki ruch pačaŭ u roznych krajoch raźvivacca duža šparka. Paŭstali navat chryścijanskija profesyjanalnyja sajuzy, jakija ŭ 1920 h. złučylisia ŭ „Mižnarodnaje Abjednańnie Chryścijanskich Prafesyjanalnych Sajusaŭ“ z stalicaj u Utrechcie. Hety miž-

narodny Sajuz pavodle spravazdačy ŭ Miunchen ŭ 1928 h. ličyŭ bolš 2 miljonaŭ siabraŭ.[1])

Hałoŭnyja asnovy chryścijanskaj hramadzkaj teoryi—heta: relihijna-etyčnyja pryncypy, ahraničeńnie samavoli adzinki i demakratyzacyja ŭłasnaści pryvatnaj na karyść masaŭ, na karyść ahulna-hramadzkaha dabra.

Voś-ža Biełaruskaja Chryścijanskaja Demakracyja brała sabie za ŭzor henuju chryścijanskuju demakracyju zachodnia-eŭropejskuju, jakaja, ahułam havoračy, była zvyčajna aficyjalnaj hramadzkaj navukaj Katalickaha Kaścioła. Nia dziva takim čynam, što BChD arhanizavali pradusim katalickija ksiandzy Biełarusy i što hetaja arhanizacyja, asabliva ŭ pieršych hadoch svajho isnavańnia, pracu svaju pravodziła ŭ duchu vyklučna katalickim i pradusim siarod biełaruskaha katalickaha nasielnictva.

Nialohka adnak było BChD pracavać na biełaruskim hruncie, tak roznym ad zachodnia-eŭropejskaha. Tam ChD mieła na voku pradusim rabotnickija spravy i da taho pieravažna datyčyła katalikoŭ, a tut treba było — apračа cełaha radu inšych roznic — pracavać pradusim siarod biełaruskaha sialanstva i da taho ŭ vialikaj bolšaści pravasłaŭnaha. Dalej, tam dla ChD sprava nacyjanalnaja nia mieła badaj nijakaha značeńnia, bo jana tam užo daŭno vyrašana, a tut jana tolki pačynałasia. Słovam, BChD musiła šmat papracavać, kab być nia tolki ChD, ale tak-ža i biełaruskaj: BChD. Ideolohičnaja niapeŭnaść na biełaruskim hrunćie i šukańnie biełaruskich ideolohičnych daroh u hetaj arhanizacyi vidacca ad samaha pačatku jaje isnavańnia. Adbi-

---

1) Ks. J. Piwowarczyk — Kryzys Społeczno-Gospodarczy w świetle katolickich zasad. Kraków 1932. Ks. Dr. Ant. Roszkowski — Katolicyzm Społeczny. Poznań 1932.

vajecca heta miž inšym duža jarka ŭ padtytułach u orhanie BChD „Krynicy“. Časapis hety ŭ pieršych (1917—18) hadoch svajho vychadu ŭ śviet u padtytule zaviecca ahułam „biełaruskaja hazeta“; u 1919 — katalickaja, u 1920 — na pačatku zaviecca chryścijanskaja, u kancy chryścijanska-demakratyčnaja; u 1921 — chryścijanska-demakratyčnaja, chryścijanska-sialanskaja i ŭrešcie sialanskaja; u 1922—1926 — sialanskaja; urešcie ad 1927 až da apošnich časaŭ „Bieł. Krynica“, što jość toje-ž što i „Krynica“, u padtytule stała maje: palityčna-hramadzkaja i litaraturnaja hazeta.

Pakul byŭ adziny biełaruski narodny front darevalucyjny, kali biełaruskaja rabota ahraničvałasia badaj vyklučna da budžeńnia nacyjanalnaj śviedamaści ŭ zdenacyjanalizavanaj intelihiencyi i ŭ biełaruskich narodnych masach, BChD ideolohičnych kłopataŭ mieła susim mała. Kali-ž padčas Vialikaj Rasiejskaj Revalucyi na pieršaje miesca vybilisia i ŭ biełaruskim ruchu prablemy sacyjalnyja, kali ažyviłasia i zavastryłasia partyjnaje žyćcio, — prad BChD stali spravy ideolohičnyja ŭva ŭsiej poŭni. Vyrašyła jana ich tady pradusim zhodna z ideolohijaj ChD zahraničnaj i tolki niaznačna i aściarožna,—jak my heta bačyli ŭ prahramie BChD z 1920 h., vydanaj u Miensku,—dapasavałasia da biełaruskaha hruntu i da sučasnych, stvoranych Revalucyjaj, varunkaŭ.

Ale, jak my ŭžo ŭspaminali, paśla času revalucyi, paśla palityčnaha ŭ Biełarusaŭ rasčaravańnia, nastupiŭ u biełaruskim nacyjanalnym łahiery ŭznoŭ supolny front, jaki sfarmavaŭsia na hety bok saviecka-polskaj hranicy,—BChD ŭznoŭ na jakiś čas specyfična biełaruskija ideolohičnyja prablemy mahła adłažyć napaźniej, a prynamsi nie patrabavała zajmacca imi intensyŭna.

Supakoj adnak hety, jak ŭžo skazana, byŭ nie

nadoŭha. Supakoj hety zburyła akančalna sialanska-rabotnickaja „Hramada“ (1925—1927) svaim radykalizmam i svajej ideolohijaj, afarbavanaj na marksoŭski antychryścijanski ład. U BChD uznaviłasia ideolohičnaje šukańnie i prybrała formy paśpiešnaści i rašučaści.

Užyvajučy nazovu BChD, treba zrabić nastupnuju ahavorku: chryścijanska-sacyjalny i palityčny biełaruski kirunak ad svaich vytokaŭ až da 1926 h. siabie imiem BChD aficyjalna i farmałna vyklučna nie nazyvaŭ, a nazyvaŭsia, jak heta vidać z hadavikoŭ „Krynicy“ i „Bieł. Krynicy“, roznymi inšymi nazovami, jakija ŭ pryncypie faktyčna zaŭsiody aznačali imienna chryścijanska-sacyjalny kirunak ci Chryścijanskuju Demakracyju, što aznačała adno i toje samaje. Hety biełaruski chryścijanska-hramadzki kirunak mieŭ užo stałuju sfarmułavanuju nazovu tolki ŭ mienskim peryjadzie svajho isnavańnia, kali nazyvaŭsia „Chryścijanskaja Demakratyčnaja Złučnaść Biełarusaŭ“ i ŭreščie ad 1926 h. da pačatku 1936 h., h. zn. da kanca svajho isnavańnia— nazyvaŭsia: „Biełaruskaja Chryścijanskaja Demakracyja“. Paśla hetych uvahaŭ prystupim da razhladu spravy abnaŭleńnia biełaruskaha chryścijauskaha kirunku i ŭstaleńnia jamu nazovy.

„Krynica“ i paśla „Bieł. Krynica“, jak orhan biełaruskaj chryścijanska-hramadzkaj dumki, peŭnież, časta na svaich bačynach parušała spravy ideolohičnyja svajho kirunku i hetym hetaja dumka pahłyblałasia, raźvivałasia i ŭ niekatorym značeńni abnaŭlałasia, bo jšła napierad z žyćciom i z žyćciovymi patrebami. Ale specyjalna da spravy abnovy prystupiła viasnoj 1926 h. Tak napr. u hetym časie ŭ „Bieł. Krynicy“ ŭ № 13, u artykule „Čas abnavicca“ miž inšym voś što čytajem:

„Pasiarod biełaruskich palityčnych kirunkaŭ, kirunak chryścijanski zajmaje adno z pieršych miascoŭ...

Z palityčnych prahramnych punktaŭ hetaj arhanizacyi pradusim musim adznačyć imknieńnie da niezaležnaści Biełarusi. Hetyja imknieńni, nazvaŭšy ŭžo ich susim vyrazna i ćviorda, bieł. chryścijanski palityčny kirunak raźvivaŭ daŭniej, raźvivaje i trymajecca ich až da siańnia.

U skład Ch. D. Zł. uvachodzili tolki Biełarusy kataliki. Biełarusy pravasłaŭnyja, choć byli časta duža spahadnyja i blizkija da jaje, farmalna adnak u skład jaje nie ŭvachodzili. Fakt hety musić tłumačycca tym, što pravasłaŭnyja Biełarusy, budučy jašče pad silnym uražańniem carskaj maskoŭskaj apieki i pad upłyvam maskoŭskaj kultury, Ch.D.Zł., jak vytvar katalickaj Zach. Eŭropy, naležna nie mahli acanić i pryniać da serca.

Z nadychodam dyktatury balšavikoŭ, dziejnaść u Miensku Ch. D. Zł. była spyniena i pieraniesiena ŭ Vilniu.

Kirunak hety źjaŭlajecca dalejšym praciaham Mienskaj Ch. D. Zł., ale ŭžo z nazovam bolš vyraznym: „Biełaruskaja Chryścijanskaja Demakracyja" i z prahramaj u niekatorych punktach roznych ad „Złučnaści". Źmieny i dapaŭnieńni prahramovych punktaŭ padyktavany žyćciom, jakoje ad časaŭ mienskich pajšło značna ŭpierad, byli raźvivanyja, pahłyblanyja i apracovyvanyja na staronkach „Krynicy".

Astatnim časam, kali ŭ biełaruskim hramadzianstvie nastupiŭ davoli hłyboki idejny padzieł, kali paŭstała „Hramada" z adnabokimi pieravažna praletarskimi i revalucyjnymi ideałami, kali paŭstaŭ „Sialanski Sajuz" z ideałami bolš adpaviednymi dla biełaruskaha sialanskaha narodu, ale mnohich ideałaŭ nie dacenivajučy i prachodziačy kala ich maŭč-

kom, nadyjšła vialikaja para dla biełaruskaj Chr. D. jaśniej zahavaryć ab sabie i ab svajej prahramie i ahułam ab svaich planach dla svajho narodu.

Nadyjšła vialikaja para apracavać prahramu nia tolki palityčna-sacyjalnuju, ale i maralna-relihijnuju. Nadyjšła para stvaryć prahramu, dapaŭniajučuju niedastatki „Hramady" i „Sajuzu". Zrabić heta musić Bieł. Chr. Demakracyja. Dziela hetaha biezadkładna treba nam prahledzić svaju staruju prahramu, papravić, dadać, abnavić.

Voś-ža na hetym miescy ŭsich našych pryjacielaŭ, prychilnikaŭ i adnadumcaŭ zaklikajem vyskazacca ŭ časie jaknajchutčejšym ahułam što da hetaj spravy, a pradusim što da takich punktaŭ:

1. Jak nam najlepš zvacca,
2. Ci ŭ skład našaj arhanizacyi majuć uvachodzić tolki Biełarusy kataliki, ci tak-ža i Biełarusy pravasłaŭnyja,
3. Ci treba pakinuć ziamli, a kali tak, dyk skolki: kaściołu, carkvie,
4. Ci pavinna być relihija, jak pradmiet, u škole i chto akančalna ab hetym pastanaŭlaje,
5. Ci pažadany poŭny raździeł miž kaściołam, carkvaj i dziaržavaj i ahułam, jakija praŭnyja pavinny być adnosiny miž kaściołam, carkvoj i dziaržavaj.

Na hetyja pytańni i im padobnyja ŭsich, kamu ležyć na sercy *usiestarońniaje* adradžeńnie našaha narodu, prosim adhuknucca jaknajšyrej, jaknajhłybiej i biezadkładna, bo pryjšoŭ vialiki čas abnavicca".[1])

Zaklik da abnovy znajšoŭ žyvy vodhałas u biełaruskim hramadzianstvie. U red. „Bieł. Krynicy"

---

1) „Bieł. Krynica" № 13 z dnia 18.IV.1926.

pasypalisia listy i artykuły z adkazami i dyskusijaj u spravie abnaŭleńnia prahramy i ŭ spravie nazovu. Z hetych listoŭ i artykułaŭ cikaviejšyja drukavalisia ŭ całym radzie numaroŭ „Bieł. Krynicy“ ŭ addziele volnaj trybuny. Dyskusija i dumki ŭ joj vyskazvanyja byli sapraŭdy cikavyja, časta novyja i z ich užo jasna možna było bačyć, što čas abnovy bieł. chryścijanska-hramadzkaha kirunku ŭžo sapraŭdy naśpieŭ.

Ŭreščie ŭ tej-ža „Bieł. Krynicy“ pajavilisia vyniki ankiety ŭ artykule: „Što vyjaśniłasia?“

„Z usich piśmaŭ, jak drukavanych, tak i nie drukavanych, prysyłanych jak adkaz na ankietu, miž inšym vyjaśniłasia:.

1. Žyćciovaść i patreba pracy palityčnaj, hramadzkaj i kulturnaj na hruncie chryścijanskaj ideolohii.

2. Zvacca nam najlepš, jak i zvalisia: Biełaruskaja Chryścijanska-Demakratyčnaja Złučnaść.

3. Ŭ skład hetaj Złučnaści mohuć uvachodzić jak Biełarusy kataliki, tak i Biełarusy pravasłaŭnyja, zhadžajučyjasia z našaj prahramaj.

4 Ziamla narodu biaz vykupu.

5. Kaściołu (Carkvie) pakinuć ziamli tolki pracoŭnuju normu, jak i ŭsim inšym.

6. Relihija, jak vialikaja maralna-uzhadavaŭčaja siła, pavinna ŭ škołach vykładacca, jak i ŭsiakija inšyja pradmiety. Akančalna pastanaŭlajuć ab hetym baćki i Kaścioł (Carkva).

7. Zvažajučy na dźvie relihii: pravasłaŭnuju i katalickuju biełaruskaha narodu, kab urad nikoha ŭ hetym nia moh kryŭdzić, mahčymy raździeł miž Kaściołam (Carkvoj) i dziaržavaj.

8. Ŭ svaim unutranym žyćci Kaścioł (Carkva) kirujucca svaim pravam kananičnym, karystajucca z pravoŭ dziaržaŭna-hramadzkich na roŭni z inšymi

hramadzianami, a sprečnyja intaresy z dziaržavaj vyrašajuć paluboŭna, idučy ŭzajemna na ŭstupki.

Voś bolš-mienš toje, što z hałoŭnych punktaŭ, pastaŭlenych nami ŭ № 13 našaj časapisi, vyjaśniłasia ŭ spravie abnaŭleńnia Bieł. Chr. Demakracyi".[1])

## § 3. — Abnaŭleńnie prahramy i źjezdy BChD.

Praviedzienaja ankieta dała matarjał, z jakoha možna było sudzić, što rabić dalej. Voś-ža vyjaśniłasia, što arhanizacyja maje zvacca, jak jana dahetul faktyčna i zvałasia, BChD, vyjaśnilisia ideolohičnyja padstavy, a tak-ža patreba nanava apracavanaj prahramy na padstavie taho matarjału, jaki dała praviedzienaja ankieta.

Praca ŭ hetym kirunku pačałasia sapraŭdy. U № 25 i 26 „Bieł. Krynicy" 1926 h. spatykajem užo prajekt abnoŭlenaj prahramy BChD. 24 kastryčnika taho-ž 1926 h. adbyłosia śviatkavańnie 10-hodździa „Krynicy", na jakoje prybyło mnoha adnadumcaŭ i z pravincyi. Arhanizatary śviatkavańnia vykarystali hetuju nahodu dla abhavorańnia i pryniaćcia prahramy, a tak-ža dla razvažańnia roznych inšych arhanizacyjnych spraŭ.

Na henaj śviatkavalnaj naradzie było 45 čałaviek, jak pradstaŭnikoŭ ad pavietaŭ: Vilenskaha, Brasłaŭskaha, Dzisienskaha, Vialejskaha, Ašmianskaha, Lidzkaha, Baranavickaha, Navahradzkaha, Vaŭkavyskaha, Kosaŭskaha, Biełastockaha, Sakolskaha. Voś-ža heta narada i pryniała ŭspomnienuju prahramu BChD, jak prajekt, i arhanizacyjny statut, i vybrała Centralny K—t BChD. Adnačasna było tak-ža pastanoŭlena, što nastupnaja narada

1) „Bieł. Krynica № 21, 30.VI.1926.

BChD, u bolšym liku pradstaŭnikoŭ ad siała i miesta, budzie mieć pieršaj metaj dalejšaje, bolš poŭnaje, apracavańnie prahramy. Prajekt prahramy razam iz statutam jašče ŭ tym-ža 1926 h. byŭ vydany asobnaj brašuraj.

Spaŭniajučy pastanovu henaj narady, CK — BChD sklikaŭ ahulny źjezd, jaki adbyŭsia 6 listapada 1927 h. Ab hetym źjeździe voś što miž inšym piša „Bieł. Krynica" u artykule „Hołas Narodu": „U hety dzień pradstaŭniki našaha siarmiažnaha sialanstva i pracoŭnyja miesta sabralisia ŭ Vilniu, kab ścvierdzić, što šlach, pa jakim idzie naša arhanizacyja, źjaŭlajecca šlacham ahramadnaj bolšaści sapraŭdy śviedamych i ščyrych Biełarusaŭ. U hety dzień pradstaŭniki blizu ŭsich pavietaŭ i hminaŭ biełaruskich našaha kraju pakazali nia tolki svaju suviaź i davier da Centru, ale i poŭnuju hatoŭnaść pracavać nad pravodžańniem u žyćcio ideolohii Biełaruskaj Chryścijanskaj Damakracyi. Jak isnuje palityčnaja praca na hetych ziemlach, niadzielny źjezd treba ličyć za pieršy palityčny źjezd vydatny pa svajej mnohaludnaści i zhodnaści šlachoŭ u imknieńniach da našych nacyjanalnych ideałaŭ".[1])

Z nastupnaha-ž 47 numaru „Bieł. Krynicy" daviedvajemsia, što na henym źjeździe było prysutnych 129 delehataŭ, siabroŭ BChD i kala 50 asob haściej. Z hetaha-ž samaha artykułu daviedvajemsia tak-ža, što na źjeździe adbyłasia dyskusija nad prahramaj i statutam. Ab hetym čytajem nastupnaje: „Razhladajučy Prahramu BChD, vynikła dyskusija adnosna § 35, dzie havorycca ab pracoŭnaj normie na ziamlu i ab dapuščeńni 1—2 najmitaŭ. Paśla niadoŭhaha abmienu dumak pastanoŭlena raniejšu-

---

1) „Bieł. Krynica" 11 listapada 1927 h. № 46.

ju redakcyju hetaha punktu dapoŭnić tym, što najmity dapuskajucca tolki ŭ tym vypadku, kali danaja siamja nia maje davoli svaich rabočych siłaŭ dziela apracavańnia rabočaj normy, napr. na vypadak chvaroby asob u siamji, staraści, kalectva i t.p. Uviedzieny tak-ža nievialikija papraŭki farmalnaha charaktaru i ŭ inšych punktach. Adnosna Statutu pastanoŭlena źmianić punkt ab liku siabroŭ Centr. K—tu BChD — zamiest jak dahetul 7-mi asob, — K—t maje składacca z 9 asob i 2-ch zastupnikaŭ"[1]). Pierahledžanaja, papraŭlenaja i pryniata na źjeździe 6.XI.1927 h. prahrama była tak-ža aščе ŭ tym-ža hodzie vydana asobnaj brašuraj.

25 listapada 1928 h. adbyŭsia nastupny źjezd BChD, ab jakim miž inšym hetak piša „Bieł. Krynica": ...„Biaručy pad uvahu ciažkoje pałažeńnie palityčnaje i ekanamičnaje našych pracoŭnych masaŭ, CK—BChD ŭ parazumieńni z miascovymi arhanizacyjami i paasobnymi dziejačami, na sioletni źjezd sklikaŭ nievialiki lik siabroŭ i pry tym najbolš dziejnych. Adnak, dačuŭšysia ab źjeździe, niekatoryja siabry prybyli i biez zaprosinaŭ. Ahułam delehataŭ było 72, sympatykaŭ i haściej — 31, usich 103, amal z usich pavietaŭ našaha kraju.

...Pasoł Stepovič — čytajem tam-ža dalej — u praciahu blizu hadziny referavaŭ ahlad prahramy i statutu BChD, pryčym unios cały rad papravak, źmienaŭ i dapaŭnieńniaŭ. Paśla dyskusii nad paasobnymi punktami, amal što ŭsie papraŭki i źmieny byli źjezdam pryniaty. Nia schodziačy z hruntu dahetul isnavaŭšaj prahramy BChD, źmieny adnosiacca pieravažna da spravy ŭparadkavańnia ziamli"...[2])

1) „Bieł. Krynica" 18 listapada 1927 h. № 47.
2) „Bieł. Krynica" 30.XI.1928 № 54.

Prahledžanaja, papraŭlenaja i dapoŭnienaja na hetym Žjeździe prahrama BChD była tak-ža vydana asobnaj brašuraj u nastupnym 1929 h.

Nastupny — i apošni — žjezd BChD, z niezaležnych ad samoj arhanizacyi pryčyn, adbyŭsia paśla troch hadoŭ, bo 13.XII.1931 h.[1])

„Na žjezd prybyli pradstaŭniki BChD z usich biełaruskich kutkoŭ kraju, *jak kataliki, tak i pravasłaŭnyja*, z vajavodztvaŭ: Vilenskaha, Navahradzkaha i Biełastockaha, pradstaŭlajučy paviety: Ašmianski, Baranavicki, Brasłaŭski, Dzisienski, Staŭpiecki, Vałožynski, Vaŭkavyski, Pastaŭski, Sakolski, Vialejski, Lidzki, Vilenska-Trocki i inš... Na Žjeździe było prysutnych 101 pradstaŭnik i 24-och haściej... Pry kancy spravazdačy hram. Paźniak zaprapanavaŭ Žjezdu skoryhavać niekatoryja paragrafy prahramy BChD, a imienna §§ 29, 34, a tak-ža skoryhavać i pašyryć arhanizacyjny statut BChD".[2]) Skoryhavanaja i zaćvierdžanaja na hetym Žjeździe prahrama i statut vyjšła asobnaj brašuraj u nastupnym 1932 h.

Paznajomiŭšysia z historyjaj abnaŭleńnia prahramy BChD, prystupim da razhladu roznicy miž pieršaj prahramaj BChD mienskaj z 1920 h. i novymi, a tak-ža razhledzim choć koratka hałoŭnyja jaje asnovy.

Pieršaja prahrama arhanizacyi BChD, što tady zvałasia Chryścijanskaja Demakratyčnaja Złučnaść Biełarusaŭ, vydanaja ŭ Miensku ŭ 1920 h., była typovaj chryścijayskaj demakracyjaj, jakaja vyrasła i raźvivałasia ŭ Zach. Eŭropie. Kali i znachodzim jakija ŭ jej roznicy ad henaj, dyk byli heta rozni-

---

1) Žjezd delehataŭ BChD („Bieł. Krynica" № 41 17.XII.31).

2) Narady žjezdu pradstaŭnikoŭ BChD („Bieł. Krynica" 24.XII.1931 № 42).

cy, vynikajučyja z palityčnaha pałažeńnia Biełarusi, jak napr. katalickaja vyklučnaść i sprava relihijnaj unii ŭ prahramie. Złučnaść była vyklučna katalickaj, konfesijanalnaj (§ 6 i 12 statutu, a takža prahrama na bač. 10—12).

Złučnaść, jak i Chr. Dem. zahraničnaja, była arhanizacyjaj hramadzkaj, ale apalityčnaj, ci jak jana sama kaža — nadpalityčnaj. U punkcie 1 prahramy „Złučnaści" čytajem: ...„Z natury svajej Chr. Dem. jość evalucyjnaja, *nadpalityčnaja*, mižnarodnaja, nadstanovaja". Nadpalityčnaść aznačaje toje, što Ch.D., budučy faktyčna aficyjalnaj katalickaj hramadzkaj arhanizacyjaj, nia borycca za taki ci inšy *palityčny* ład, bo možna być katalikom i staronnikam: manarchii, respubliki, ładu korporacyjnaha, a navat i savieckaha, kali-b hety apošni nia byŭ biazbožnym i inš., a borycca i pravodzić u žyćcio hramadzki ład, jaki apirajecca na chryścijanskaj sacyjalnaj navucy ab pryvatnaj ułasnaści, kapitaliźmie, ab spravie rabotnickaj, ab dziaržavie i adnosinach jaje da adzinki i naadvarot i inš.

Zhodna musić z henym pryncypam Ch. D. Złučnaści ab „nadpalityčnaści" ŭ raździele VI prahramy zredahavany i punkt 10, jaki havora: „Što datyčyć ajčyny svajej — Biełarusi — Ch. Dem. Złučnaść Biełarusaŭ žadaje, kab jana była całaj, niepadzielnaj i volnaj". Nie spatykajem tut słova — niezaležnaja, što vyražała-b biełaruskija suverennyja imknieńni Ch. D. Złučnaści Biełarusaŭ.

Voś-ža kali ciapier pryhledzimsia da pieršaj abnoŭlenaj prahramy z 1926 h., z ustanoŭlenaj nazovaj arhanizacyi, jak „Bieł. Chr. Dem.", dyk ubačym u jej sapraŭdy vialikija roznicy ŭ paraŭnańni z prahramaj mienskaj Ch. D. Złučn. Biełarusaŭ.

Pradusim tut užo majem ustaleny abnoŭleny nazoŭ: Bieł. Chr. Demakracyja. Dalej, u § 1 majem

čysta palityčnyja mety, u jakim adznačana, što „BChD imkniecca da samastojnaści Biełaruskaha Narodu na ŭsich jaho ziemlach, abjadnanych u niezaležnuju demakratyčnuju respubliku“.

U § 22, dzie havorycca ab navučańni relihii ŭ školach, užo nie spatykajem katalickaj vyklučnaści, a čytajem voś što: „Navučańuie relihii kožnaha vyznańnia adbyvajecca abaviazkava, jak u školach uradavych, tak i pryvatnych“.

Duža cikavy raździeł IX ab Relihii, u jakim nia tolki ŭžo nie havorycca ab katalickaj vyklučnaści, ale naroŭni traktujucca pravy i žyćcio, jak Katalickaha Kaścioła, tak i Pravasłaŭnaj Carkvy i dziela hetaha ŭsiudy ŭžyvajecca vyražeńnie — Kaścioł (Carkva).

Roznicaj i navaściaj jašče cikaviejšaj u tym-ža IX raździele ab Relihii abnoŭlenaj z 1926 h. prahramy źjaŭlajecca parahraf 25, jaki kaža: „BChD pryncypova pracíŭ raździełu Kaścioła (Carkvy) ad dziaržavy. Adnak, kab urad nia moh vykarystvać relihii dla palityčnych metaŭ, abo paddzieržyvać adnu relihiju pracíŭ druhoj, BChD uvažaje mahčymym raździeł Kaścioła (Carkvy) ad dziaržavy dla ahulnaha dabra“.

U § 27 taho-ž raździełu ab relihii havorycca, što BChD „u žyćci kaścielnym (carkoŭnym) zmahajecca za poŭnyja pravy biełaruskaj movy“, čaho jašče nie spatykajem u prahramie pieršaj, choć u praktycy Chr. D. Złučn. Biełarusaŭ była za heta-ž samaje.

U abnoŭlenaj prahramie Biełaruskaj Chryścijanskaj Demakracyi novaje spatykajem i ŭ spravie ŭłasnaści. Najbolšaj tut navaściaj u hetaj spravie źjaŭlajecca biazumoŭna § 34, jaki kaža: „Usie ziemli (dvornyja, kaścielnyja (carkoŭnyja) i inš.), pieravyšajučyja pracoŭnuju normu, pieradajucca na ŭłasnaść i *biaz vykupu* biezziamielnym i małaziamiel-

nym sialanam". „Na ŭłasnaść i biaz vykupu" — možna padumać, što heta supiarečnaść, abo i niedarečnaść: dla siabie pryznajecca ŭłasnaść, a dla druhoha nie. Voś-ža punkt hety razumiejecca tak, što sialanie sami za ziamlu nia płaciać, a razrachunak za jaje pravodzić dziaržava.

Urešcie ŭ raździele XV ab fabryčnych rabotnickich spravach miž inšym pryznajecca rabotnikam 8-mi hadzinny dzień pracy, prava strajku, rabotnickija kamitety z pravam učaścia ich u nahladzie za pradukcyjaj i dachodam i inš., čaho nie spatykajem zusim u prahramie mienskaj Chr. D. Złučnaści Biełarusaŭ.

Prahramy DChD z 1927 i 1929 h. majuć źmieny niaznačnyja i niapryncypovyja.

Prahrama z 1932 h. tak-ža ničym istotnym ad papiaredniaj abnoŭlenaj nia roznicca, aprača § 29, jaki tut užo zredahavany voś jak: „BChD pryncypova praciŭ raździełu Kaścioła (Carkvy) ad dziaržavy i zmahajecca z palitykaj, što vykarystvaje relihiju dla palityčnych metaŭ, abo paddzieržvaje adnu relihiju praciŭ druhoj". Ab dapuščeńni ŭ niekatorych vypadkach raździełu Kaścioła (Carkvy) ad dziaržavy, jak heta havorycca ŭ papiarednich abnoŭlenych prahramach, tut užo nie spatykajem.

I tak, ad pačatku svajho isnavańnia až da kanca, ci lepš skazać — až da abnaŭleńnia ŭ 1936 h., kali, jak ubačym nižej, BChD źmianiła svoj nazoŭ i sapraŭdy jašče bolš abnaviłasia, arhanizacyja heta ŭ svajej prahramnaj ideolohii prajšła davoli vialikuju evalucyju. Z vyznaniova-katalickaj stałasia ahulna chryścijanskaj biełaruskaj: i katalickaj i pravasłaŭnaj. Paśla abnaŭleńnia ŭ 1926 h. na źjezdach BChD byvajuć jak kataliki, tak i pravasłaŭnyja, adny i druhija ŭpisvajucca ŭ jaje siabry, adny i druhija vybirajucca ŭ Centr. K—t BChD, u jakim usta-

liŭsia navat zvyčaj, što staršynioj vybiraŭsia zvyčajna katalik, a dva jaho zastupniki byli pravasłaŭnyja. Sprava supolnaj pracy i katalikoŭ i pravasłaŭnych pad ściaham BChD abhavarvałasia tak-ža šyroka i ŭ „Bieł. Krynicy". Tak napr. na hetu temu ŭ henym časapisie (miž inšym № 40, 1928, № 18 i 40, 1932) znachodzim cełу rad artykułaŭ.

Paśla svajho abnaŭleńnia BChD stałasia hramadzkaj i palityčnaj arhanizacyjaj na hruncie ahulna-chryścijanskaj ideolohii.

Urešcie BChD paśla svajej abnovy stałasia arhanizacyjaj masavaj. U značnym liku ŭžo hurtavalisia pad jaje ściaham, jak biełaruskija intelihienty, tak davoli šyrokija sialanskija masy i značnyja hrupy fabryčnych rabotnikaŭ.

Adnaviŭšysia ideova, BChD adnaviłasia i taktyčna, pravodziačy svaju pracu arhanizacyjna i bolš radykalna.

## § 4. — BChD i: Sialanska-Rabotnickaja Hramada, kamunisty, Bieł. Nac. K—t u Vilni.

BChD, jak bačyli my vyšej, u paraŭnańni z jaje daŭniejšaj, mienskaj prahramaj, abnaviłasia hruntoŭna. Hałoŭnyja matyvy hetaj abnovy byli čysta ideovyja. Ludzi, jakija kiravali hetaj arhanizacyjaj, zaŭsiody pracavali nad biełaruskaj ideolohijaj, zaŭsiody šukali ideovych šlachoŭ, adpaviednych da času i patreb biełaruskaha narodu. Pakul adnak byŭ adziny front u biełaruskim hramadzianstvie i pakul było supracoŭnictva roznych kirunkaŭ na padstavie biełaruskaj nacyjanalnaj idei, — ideolohičnaja i praktyčnaja praca BChD ahułam była davoli viałaja. Kali-ž u 1925 h. z lohkaj ruki „Hramady" pamiž biełaruskimi palityčnymi hrupami pača-

łasia adbyvacca rašučaja i varožaja dyferencyjacyja, tady ažyviłasia i BChD. Takim čynam, aprača pryčyn pryncypovych, unutrana-chadeckich, byli pryčyny i źvierchnija, što panukali BChD da abnovy i bolš intensyŭnaj pracy. Takoj hałoŭnaj pabočnaj pryčynaj była „Biełaruskaja Sialanska-Rabotnickaja Hramada".

Gieneza „Hramady" hetkaja. Niekatoryja biełaruskija dziejačy, jak Taraškievič i inš. zaŭsiody trymalisia polskaj oryjentacyi, spadziajučysia, što Polšč pamoža paŭstać Biełarusi. Nadziei hetyja adnak akančalna raźvieilisia, kali, nia hledziačy na vialikija biełaruskija zdabyčy ŭ vybarach u polski Sojm u 1922 h. (11 pasłoŭ i 3 senatary), i na padtrymlivańnie hałasami Bieł. Pas. Klubu ŭradu gienerała Uł. Sikorskaha (1922.XII—1923 h.), susim nia źbirałasia na toje, kab polskija palityki dy bralisia pazytyŭna i pavažna raźviazvać biełaruskuju prablemu ŭ Polščy.

Voś-ža treba było šukać vychadu. U Bieł. Pas. Klubie pačalisia haračyja ideolohičnyja sprečki. Skončylisia jany ŭrešcie tym, što ŭ 1925 h. letam hrupa biełaruskich pasłoŭ na čale z Taraškievičam vyjšła z Klubu i załažyła Hramadu. Była heta, jak potym vyjaśniłasia, marksickaja, demahohičnaja, zbližanaja da kamunizmu, zorjentavanaja na Saviety, biełaruskaja arhanizacyja. Vidać heta častkova z prahramy „Hramady" (1926 h.), a tak-ža z usiej jaje dziejnaści, jakoj daviałosia mnie być blizkim śviedkam. Na narodnyja biełaruskija adnak spravy źviartała jana ŭvahi mała, a najbolš na spravy sacyjalnyja ŭ duchu marksizmu.

Biełaruskija-ž pasły, što astalisia ŭ Klubie (pradstaŭniki BChD i Sialanskaha Sajuzu), pierajšli ŭ apazycyju da polskich uradaŭ i pačali siarod biełaruskich mas pracu ŭ kirunku pradusim nacyjanal-

nym, orjentujučysia pradusim na svoj narod i na jaho ŭłasnyja siły. Hałoŭnuju rol u biełaruskim niehramadaŭskim palityčnym žyćci ihrała BChD. Hramada pajšła šyroka ŭ narod, u masy. Heta-ž samaje — inšymi tolki sposabami i biez takoha razmachu — rabiła i BChD. Pačaŭsia antahanizm i ŭreščie ideovaja baraćba i ŭzajemnyja kanflikty. Siła fizyčnaja, masavaja była jaŭna pa staranie Hramady, a siła ideolohičnaja biełaruskaja, siła maralnaja — pa staranie BChD. Hetym mieracca i ŭzajemnyja ich adnosiny. Hramada imknułałasia da taho, kab utapić BChD u svajej masie i hetym jaje akančalna źniščyć. Uznoŭ-ža BChD, abnaŭlajučysia prahramova, pracujučy nad biełaruskaj nacyjanalnaj ideolohijaj, vykazvała ŭsiu ŭnutranuju pustatu Hramady i hetym ustrymlivała ad jaje elementy bolš razvažnyja, intelihientnyja i tvorčyja. Vyniki adnak hetaj baraćby, kali jšło ab ich bok źvierchni, byli niaroŭnyja. U biełaruskaj pravasłaŭnaj masie front BChD jaŭna łamaŭsia i korčyŭsia. Astalisia Biełarusy kataliki. Tut najsilniejšyja akazalisia akopy BChD. Chutka ŭciamiła heta Hramada i tut pačała svaje ataki. Z hetaj metaj u 1926 i 1927 h. vydavała jana łacinkaj „Biełaruski Zvon“, časapis naskroź demahohičny, jaki mieŭ na mecie nie ideolohičnuju baraćbu z BChD, ale aplavańnie i źniščeńnie jaje, jak takoj.

Pachod hety Hramady na BChD mieŭ svaju sankcyju, mieŭ vyšejšaje bahasłavienstva. Paśla razhromu Hramady polskimi ŭładami, padčas sudovaha pracesu, pakazałasia, što Kamintern byŭ vydaŭšy specyjalnuju instrukcyju nieabchodnaści raźbivać BChD. Instrukcyja hena znachodzicca ŭ aktach spravy niekatorych hramadaŭcaŭ. Nadta mahčyma, što instrukcyja hena była vydana ŭ pieršuju čarhu dla KPZB, ale zatym, što padčas dziejnaści Hramady

trudna było aznačyć hranicu miž Hramadoj i KPZB, dyk adnolkava hena instrukcyja abaviazvała i Hramadu.

Kali ŭžo zajšła hutarka ab blizkaści Hramady i kamunistaŭ, dyk uspomnim tut tak-ža asobna i ab ich adnosinach da BChD. Adnosiny hetyja pryncypova byli takija samyja, jak i hramadaŭskija, a praktyčna, jasnaja reč, jašče horšyja. U pačatku vieraśnia 1926 h. adbyłosia pasiedžańnie pašyranaha plenumu Centr. K—tu KPZB. Miž inšym na henym pasiedžańni była pryniata rezalucyja ab biahučych zadańniach KPZB. U treciaj čaści hetaj rezalucyi, u punkcie 16, miž inšym čytajem: ...„Winna być wzmocniona walka z Chadecją białoruską (Ks. Stankievič), prowadzącą za pomocą swego aparatu klerykalnego szeroką robotę polityczną wśród włościanstwa Zach. Białorusi (Wileńszczyzna, Grodzienszczyzna)"...[1])

Asabliva-ž ahresyŭnyja, pazbaŭlenyja całkom kulturnaści i etyki, adnosiny kamunistaŭ da BChD byli, pačynajučy ad 1926 h., kali ŭ BSRR raspačałasia žorstkaja baraćba z biełaruskim nacyjanalnym rucham, viedamaja pad nazovaj baraćby z nacdemami. Dovadami hetkich da BChD adnosinaŭ kamunistaŭ służyć mnohaja za hety čas ich litaratura: hazety, žurnały, adozvy, knižki. Klasyčnym miž inšym prykładam hetaha służyć brašura Alesia Horodockaha: „Як Беларуская Хадэцыя гандлюе крывёю рабочых і сялян" (Вільня 1934). Brašura heta asnuta na afery Paŭły Karuzy, jaki niavyraznuju ŭ BChD ihraŭ rol, za heta byŭ vyklučany z partyi i ŭrešcie ŭciok u Saviety. Tam jon daŭ „pakazańni" savieckim uładam ab sabie i ab BChD i na pad-

1) Akt abvinavačańnia ŭ spravie hramadaŭcaŭ. 24.XII. 1927. Vilnia, bač. 32.

stavie hetych „pakazańniaŭ“ napisana henaja brašura, poŭnaja źnievažajučych BChD niabylicaŭ, jaŭnaj iłžy i vydumkaŭ.

Druhim-ža typovym prykładam adnosinaŭ kamunistaŭ da BChD słuža knižka Kuźniecovaj: „Политическия партии в Польше, Западной Белоруссии і Западной Украине“ (Минск 1935 Выд. Бел. Акад. Навук). U hetaj knižycy, vydanaj — padčorkvajem, — Akademijaj Navuk! — BChD admalavana całkom falšyva, tendencyjna, złosna i źniavažliva.

Tymčasam adnosiny BChD da Hramady i da kamunistaŭ byli całkom inšyja, jany badaj susim nia vychodzili z ramak baraćby ideolohičnaj, prahramovaj.

„My jak da „Hramady“, — čytajem u „Bieł. Kr.“, — tak i da inšych biełaruskich kirunkaŭ (naskolki jany sapraŭdy biełaruskija), zaŭsiody adnosilisia biezstaronna i biez fanatyzmu. Dziela hetaha choć my pryncypova i nie zhadžajemsia z praletarskaj prahramaj „Hramady“, krytyčna adnosimsia da jaje „cialačaha“ zachopleńnia ŭsim, što dziejecca ŭ Radavaj Biełarusi i ŭvažajem jaje za nieŝta bolš sezonnaje, čym raźličanaje na zaŭtrašni dzień, adnak nia łaim jaje, što z nami hramadaŭskaja hazeta robić duža časta, ale biezstaronna i biaz hnievu vykazvajem svoj na jaje pahlad, a što ŭvažajem za svaju pavinnaść. Dyk i ŭ hetym vypadku ŭziać Hramadzie ŭ manapol ahulna-biełaruskuju spravu i falšavać ahulna biełaruskuju dumku pazvolić nia možam“.[1])

Ideovym epiloham i syntezaj adnosinaŭ miž BChD i Hramadoj (i kamunistami) jošć urešcie sprava Biełaruskaha Nacyjanalnaha K—tu ŭ Vilni. Kamitet hety isnavaŭ ad 1919 h. Łučyŭ jon u sabie

1) „Bieł. Krynica“ 8.XI.1926 № 35.

ŭsie biełaruskija kulturnyja, ekanamičnyja i palityčnyja arhanizacyi, što pryznavali biełaruskuju nacyjanalnaść i patrebu biełaruskaj niezaležnaj dziaržaŭnaści. Hramadzie heta arhanizacyja była nie pad myśli i jana jaŭna išła da jaho źlikvidavańnia. Voś što ab hetym piša „Bieł. Krynica":

„Biełaruski Nac. Kamitet ad času, jak papaŭ pad upłyvy „Hramady", pierastaŭ być reprezentantam usich biełarusaŭ i da apošniaha času, u praciahu bolš jak hodu, nie sazvaŭ ani adnaho ahulnaha sabrańnia, nia hledziačy na toje, što pradstaŭniki niekatorych biełaruskich arhanizacyjaŭ ab hetym prezydyjum Kamitetu nia raz prasili. Dziela hetaha siabry Kamitetu Bieł. Chr. Demakracyi i Sial. Sajuzu, apirajučysia na zakonnych asnovach, zaprasili pradstaŭnikoŭ usich arhanizacyjaŭ i ŭstanovaŭ u Vilni na ahulny schod, jaki adbyŭsia 2 lipnia 1927 h. Z 13 zaprošanych ustanovaŭ i partyjaŭ źjavilisia na schod pradstaŭniki tolki ad nastupnych: 1) Biełaruskaha Pas. Klubu, 2) Bieł. Chr. Demakracyi, 3) Bieł. Sial. Sajuzu, 4) Bieł. Instytutu Haspadarki i Kultury, 5) T-va „Pahonia", 6) Biełaruskaha katalickaha duchavienstva i 7) Bieł. drukarni im. Fr. Skaryny. Pa ścvierdžańni mandataŭ vyjaśniłasia, što źjavilisia 15 delehataŭ z liku zaprošanych 27, dziela čaho sabrańnie, jak pravamocnaje, zrabiła pieravybary".

„Dziela taho — piša dalej „Bieł. Krynica" — što pradstaŭniki niekatorych biełaruskich arhanizacyjaŭ, choć byli zaprošany, nie źjavilisia, ahulny schod pastanaviŭ daručyć prezydyjumu Bieł. Nac. Kamitetu źviarnucca da henych arhanizacyjaŭ i ŭstanovaŭ z prapazycyjaj prysłać svaich pradstaŭnikoŭ. Kab prydać abnoŭlenamu Nacyjanalnumu Kamitetu charaktar poŭnaha pradstaŭnictva ŭsich biełaruskich partyjaŭ i ŭstanovaŭ i ŭchilicca ad jakojko-

lečy adnastaronnaści, sabrańnie 2 lipnia nie adkidyvaje mahčymaści sklikać novaje ahulnaje sabrańnie, kali hetaha nieŭvajšoŭšyja, a ciapier zaprošanyja ŭ Nac. Kamitet ustanovy i partyi buduć damahacca".[1])

Hramada adnak adkinuła hetu prapazycyju i nia tolki nie ŭvajšla ŭ „novy" Nac. Kamitet, ale navat nie paddzieržyvała „staroha", katory, jak nia lubaja kamunistam nacyjanalnaja ŭstanova, źlikvidavaŭsia sam saboju i pierastaŭ isnavać. Tradycyi i pryncypy daŭniejšaha Nac. Kamitetu, abjednyvajučaha ŭsie nacyjanalnyja biełaruskija hrupy, pieraniaŭ abnoŭleny Bieł. Nac. Kamitet, u jaki ŭvajšli bieł. partyi: BChD, Sielsajuz i Pravasł. Dem. Abjadnańnie sen. Bahdanoviča.

Hałoŭnaja rol u henaj važnaj spravie naleža BChD. Heta pradusim dziakujučy jej astaŭsia dalej isnavać Bieł. Nac. K-t u Vilni, jak asiarodak biełaruskaj palityčnaj i kulturnaj niezaležnaj dumki, až da 15.I.38 h., kali polskimi administracyjnymi ŭładami byŭ zakryty. Hramada pierastała isnavać. Čaść pajšła ŭ kamunisty, čaść uznoŭ škiravałasia na polskaje ŭhodnictva. BChD dalej pajšła biełaruskaj darohaj, a za jej i nacyjanalnaja častka hramadaŭcaŭ.

## § 5. — BChD i vybary ŭ Polski Sojm 1928 i 30 h.

Vybary ŭ Polski Sojm mieli zaŭsiody dla Biełarusaŭ važnaje palityčnaje značeńnie: jany ažyŭlali palityčnuju baraćbu partyjaŭ i vykazvali ich pracazdolnaść i ŭpływy ŭ narodnych masach. U pieršy Polski Sojm, jaki tryvaŭ ad 1919 da 1922 h. i jaki byŭ sojmam ustavadaŭčym, Biełarusy jašče na vy-

---

1) „Bieł. Krynica" № 28, 8.VII.1927.

bary nia jšli.[1]) Byŭ heta čas, kali jašče niaviedama było, što budzie z biełaruskimi ziemlami, jakija było zaniaŭšy polskaje vojska. Zatoje ŭ Sojm, jaki tryvaŭ ad 1922 da 1928 h. Biełarusy na vybary pajšli ahulnym biełaruskim frontam, da taho ŭstupiŭšy ŭ blok nacyjanalnych mienšaściaŭ. Pieramoha, jak skazana ŭ papiarednich paragrafach, była bliskučaj. Bliskučym, možna skazać, byŭ i razvoj biełaruskaj palityčnaj pracy ahułam, a tak-ža i pracy Bieł. Chr. Demakracyi. U hetym peryjadzie, jak bačyli my, adbyvałasia dziejnaść Hramady, a tak-ža abnaŭleńnie BChD i ŭhłybleńnie jaje dziejnaści. Ažyviłasia tak-ža niamała BChD i padčas vybaraŭ nastupnych: u 1928 i 1930 h., choć, jak ubačym nižej, vyniki jaje ažyŭleńnia, pracy i palityčnaj baraćby navonki ŭ vočy nia kidalisia.

Hałasavańnie ŭ novy Sojm adbyłosia 4.III.28, a ŭ Senat 11.III.28. Na vybary jšli: BChD, Sialanski Sajuz i Pravasłaŭnaje Demakratyčnaje Abjednańnie. 28.XII.28 hetyja hrupy sklikali źjezd i rašyli na vybary iści z inšymi nacyjanalnymi mienšaściami: z Ukraincami, Žydami, Niemcami; Litoŭcy i na hety raz ad vybaraŭ ustrymalisia. Z hetaha bloku prajšło 2 biełaruskich pasłoŭ chadekaŭ z Śviancianskaha

1) Darečy tut budzie ŭspomnić nastupnaje. Vybary ŭ Polski Ustavadaŭčy Sojm adbylisia 15.VI.19. Ja tady prabyvaŭ „na ssyłcy" ŭ Drahičynie, Bielskaha pav. Narod damahaŭsia, kab ja kandydavaŭ u Sojm. Ja zhadziŭsia. Miascovyja ludoŭcy pastavili mianie na druhim miescy śpisku № 5, (vokruh № 34, Bielski pav.), jaki nazyvaŭsia: „Lista od grupy ludu pracującego na Podlasiu". U tym-ža vokruzie była tak-ža „Lista Narodowa" № 2, na jakoj kandydavaŭ na pieršym miescy ks. St. Maciejevič z Vilni. Voś-ža z pryčyny majej kandydatury polskija nacyjanalisty padniali kryk i kaścielnyja sfery zmusili mianie zračysia svajej kandydatury, kab nia psuć im. Budučy tam u sensie biełaruskim całkom adzinokim, ja nie rašyŭsia na boj sa śpiskam № 2 i kandydaturu svaju źniaŭ.

vokruhu. Raniej byŭ tolki adzin. Chadeki tut takim čynam vyjhrali, ale ahułam Biełarusy prajhrali. Praŭda, prajšli biełaruskija pasły ŭ Sojm i Senat i z inšych śpiskoŭ i dziela hetaha lik biełaruskich pasłoŭ i senataraŭ ahułam i ciapier nia byŭ mienšy, jak u Sojmie papiarednim, ale heta ŭžo byli ludzi roznych palityčnych kirunkaŭ, a často i susim „biaz kirunkaŭ" i siła ich maralnaja i palityčnaja była ŭžo značna słabiejšaj. Adnak i bieł. chadeki nia doŭha mieli dva mandaty. U Śviancianskim vokruzie dziela niejkich pryčyn vybary z 4.III.28 byli skasavany. Adbylisia novyja 13.VII.1930 h. U hetych vybarach bieł. chadeki ŭžo atrymali tolki adzin mandat.

U Lidzkim vokruzie numar śpisku Nac. Mienšaściaŭ byŭ dziela „farmalnych" pryčyn tak-ža skasavany. Pieravybary adbylisia 25.V.30. Blok nie atrymaŭ ani adnaho mandatu. Hod 1929 dla BChD prajšoŭ pad znakam baraćby za biełaruskaść na froncie relihijnym u źviazku z kanfliktam BChD z duchoŭnaj katalickaj uładaj i pad znakam baraćby ahułam za pravy ŭ biełaruskim nacyjanalnym žyćci.

Hod 1930 prynios novyja vybary. Sojm i Senat z 1928 h. byŭ raspuščany i 16—23.XI.1930 h. naznačany novyja vybary. Da hetych vybaraŭ BChD prystupaje ŭznoŭ z Sialanskim Sajuzam i z Pravasłaŭnym Dem. Abjednańniem. Z nacyjanalnych mienšaściaŭ razam z Biełarusami jduć užo tolki Ukraincy. Vynik vybaraŭ susim drenny. Z biełaruskich ziemlaŭ nie prachodzić ani adzin pasoł. Adzin tolki biełaruski pasoł prachodzić ukrainskimi hałasami.

Hetkija vyniki vybaraŭ nie aznačajuć zaniku biełaruskaha ruchu ahułam, a razam i BChD. Naadvarot — ruch hety značna vyras i raźviŭsia. Pryčyny niaŭdačy byli tut susim inšyja.

Na vybary ŭ 1928 h. Biełarusy pajšli nie ahulnym śpiskam, a niekalkimi. Palityčnaja ŭ Biełarusaŭ dyferencyjacyja ŭ źviazku z dziejnaściaj Hramady jaŭna pierabrała mieru. Da taho biełaruskaje nasielnictva było napałochana aryštami hramadaŭcaŭ, nad jakimi jakraz u časie pradvybarnaj akcyi raspačaŭsia praces u Vilenskim Akružnym Sudzie i dziela hetaha bajałasia aktyŭna i adkryta pracavać dla vybarnaj spravy.

Napałochany byli niamała spravaj Hramady, uzrostam i aktyvizacyjaj biełaruskaha ruchu, tak-ža i administracyjnyja polskija ŭłady, jakija z biełaruskimi apazycyjnymi śpiskami viali rašučuju baraćbu. Baraćba, jasnaja reč, była niaroŭnaja. Z vybaraŭ Biełarusy musili vyjšci i vychodzili silna patrapanyja.

U źviazku z vybarami ŭ 1928 h. byli masavyja aryšty biełaruskich vybarnych pracaŭnikoŭ. Siarod aryštavanych było niamała siabraŭ BChD., jak J. Šutovič, M. Halas, V. Čaplinski, P. Paškievič, J. Žabinski, A. Žabinski, M. Ościk, M. Dvarecki, S. Hryb, J. Bułyha, A. Kraŭčonak i inš. Usim im zakidałasia praciŭdziaržaŭnaja akcyja. Pa vybarach, viedama, ich usich zvalniali, bo nijakaj praciŭdziaržaŭnaj akcyi jany nie viali. Ab usim hetym vidacca z „Bieł. Krynicy“ za 1928 h.

Da pryčyn spryjaŭšych niaŭdačy ŭ vybarach u 1928 h. Biełarusam ahułam, a razam i BChD, treba tak-ža zaličyć asobna fakt skasavańnia śpisku Bloku Nac. Mienšaściaŭ u Lidzkim vokruzie, dzie na adnym z pieršych miascoŭ kandydavaŭ i pradstaŭnik BChD i dzie šmat było dadzienych na ŭdaču, bo hety vokruh u sensie biełaruskim i chadeckim ličyŭsia adnym z macniejšych. Skasavany tut byŭ hety śpisak, jak užo skazana vyšej, z pryčyn „farmalnych“.

Nia spryjała ŭdačy ŭ vybarach Biełarusam, idučych u Bloku Nac. Mienšaściaŭ i toje, što henyja mienšaści — Žydy i Niemcy, — aprača Ukraincaŭ, jakija jašče trymalisia salidarnaści i aprača Litoŭcaŭ, jakija ahułam učaście ŭ vybarach nia pryjmali, — viali ŭžo ŭhadovuju palityku.

Na vybary ŭ 1930 h. jšoŭ pro-ŭradavy, tak zv. Biezpartyjny Blok, z jakim, jak z pro-ŭradavym, baraćba Biełarusam była susim nie padsiłu. Voś-ža, nia dziva, što pry takich abstavinach Biełarusy byli biazsilny.

Uvodziła tak-ža dezarhanizacyju i źmianšała vybarnuju aktyŭnaść asabliva ŭ radoch BChD vystupleńnie prociŭ jaje ŭ 1928 h. duchoŭnaj katalickaj ułady, dalej — sudovaja sprava ks. V. Šutoviča (skasavana na padstavie amnestyi 15.XII.28), pazbaŭleńnie ŭ tym-ža časie ks. J. Rešecia pasady prefekta ŭ dziaržaŭnaj vučycielskaj seminaryi ŭ Biełastoku, zasudžańnie (24.I.1930) biełaruskich kaścielnych śpievakoŭ z Žodzišak St. Hryba na 9 miesiacaŭ i M. Jarmaka na 4 miesiacy vastrohu i t. p.

U nastupnych 1935 h. vybarach u Polski Sojm i Senat Biełarusy ahułam, a ŭ ich liku i chadeki, z pryčyn ad ich niezaležnych učaścia nia pryjmali.

## § 6. — BChD i Biełarusy ŭhadoŭcy.

BChD, baroniačy svaju biełaruskuju niezaležnickuju ideolohiju, prymušana była barocca nia tolki z kamunistami, nia tolki z kamunizujučymi Biełarusami, nia tolki z polskim nacyjanalizmam, ale tak-ža i z biełaruskimi ŭhadoŭcami. Baraćba BChD z hetymi ŭhadoŭcami zvodziłasia da samaabarony i da ŭtrymańnia svaich pazycyjaŭ i svajej biełaruskaj niezaležnaj dumki.

Cikava adciemić, što hetyja biełaruskija ŭhadoŭcy nikoli nie pradstaŭlali ideovaha kirunku, a byli heta pieravažna ludzi, što z matyvaŭ praktyčnych pravodzili palitykanstva z metaj asłablańnia i raźbivańnia biełaruskich niezaležnych hramadzkich kirunkaŭ. Hetym charaktaram biełaruskich uhadoŭcaŭ i tłumačycca taja zaŭziataja ich baraćba, tyja časam prosta niačuvanyja ich napadki na BChD i na jaje niezaležnuju palityku i na ŭsiu jaje kulturnuju i hramadzkuju pracu.

Viedama, uhodnictva nia treba miašać z polonofilstvam ideovym. Polonofilstva ŭ biełaruskim adradženskim ruchu maje svaju davoli cikavuju historyju.

Pačatki polonofilstva siahajuć dzieviaćsotych hadoŭ našaha stalećcia, kali naradžałasia „Bieł. Revalucyjnaja", a paśla „Sacyjalistyčnaja Hramada" ŭ 1902 h. „Hramada" heta ŭžo była polonofilskaj u tym sensie, što i paŭstała jana i paśla isnavała ŭ mnohim čym dziakujučy padtrymańniu jaje z boku polskich sacyjalistych. Polonofilstva heta było sapraŭdy ščyrym i pryhožym, bo ažyŭlała jaho supolnaja dla Biełarusaŭ i Palakoŭ ideja baraćby z rasiejskaj carskaj niavolaj.

Kali-ž pryjšli novyja časy i carski tron revalucyjaj byŭ pieraviernuty, i kali paŭstała niezaležnaja Polšča, henaje biełaruskaje polonofistva adžyło ŭznoŭ, ale ŭžo ciapier pačało jano pryjmać formy biazidejnaha ŭhodnictva. Jašče ŭ 1919—1921 h. biełaruskaja palityka, što apirałasia na Polšč, mieła niamała ideovaści i mahła nazyvacca polonofistvam. Ale paźniej vyradziłasia ŭ zvyčajnaje lakajskaje ŭhodnictva.

Kali ŭ pačatku 1922 h. pravodzilisia vybary ŭ Vilenski Sojm, znajšłasia i biełaruskaja ŭhodnic-

kaja hrupa, jakaja vydavała tady navat bieł. hazetu „Jednaść“.

U 1922 h. nastupili vybary ŭ Polski Sojm i dali Biełarusam vialikuju pieramohu. Biełaruskaja praca zakipieła. Narodnyja masy zavarušylisia. Urešcie ŭ 1924 h. paŭstała „Hramada“, jakaja ruch u biełaruskich masach daviała da niabyvałych raźmieraŭ. Pajavilisia na arenie novyja siarod Biełarusaŭ uhadoŭcy, zadańniem jakich było asłablać dziejnaść „Hramady“ i Biełaruskaj Chryśc. Demakracyi, a takža adnačasna raźvivać u Biełarusaŭ uhodlivaść. Hrupa heta pracavała ŭ 1926 i 27 h., vydajučy hazetu „Беларускае Слова“.

„Hramada“ ŭrešcie była złamana. Sojm kančaŭsia. Prychodzili vybary. Uznoŭ patrebnyja byli biełaruskija ŭhadoŭcy. U 1927 i 28 h. hetkija Biełarusy sapraŭdy vychodziać na arenu i vydajuć „Беларускі Дзень“.

U tym-ža 1928 h. prad vybarami paŭstała takža ŭhadovaja „Sialanskaja Partyja“. Vydavała jana hazetu „Народ“ i pratryvała da 1930 h.

U 1930 h. paŭstaje novaje biełaruskaje ŭhodnictva, tak zvanaje sanacyjnaje, padšytaje śpiarša pad „Hramadu“ i majučaje na mecie pradusim asłablać i likvidavać reštki jaje. Heta najnaviejšaje ŭ Biełarusaŭ ŭhodnictva isnavała pad nazovaj bieł.-polskaj sanacyi. Hrupa heta ŭ 1930 h. vydavała časapis „Наперад“ i „Народны Звон“, u 1931—2 h. —„Беларускі Звон“, a paśla vydavała „Родны Край“, spynieny ŭ lutym 1936 h.

Padaju tut choć u duža karotkich słovach hetyja ŭvahi z historyi ŭhodnickich biełaruska-polskich adnosinaŭ, kab pakazać, što jany pieravažna nasili charaktar słužbovy i byli škodnyja narmalnym i dastojnym adnosinam miž biełaruskim i polskim narodami.

Voś-ža hetyja biełaruskija ŭhadoŭcy, pačynajučy ad 1922 h. viali ŭ palitycy samuju rašučuju baraćbu z BChD. Jasna heta vidać z ich vyšej vyličanych hazet. Ale nie dramali jany tak-ža i na nivie kulturnaj. Barolisia jany z usiakimi kulturnymi pačynańniami BChD, dziela kankurencyi z jakimi zakładajučy svaje asobnyja arhanizacyi. Kulturnaaśvietnaj arhanizacyjaj, u jakoj hurtavalisia ŭsie bieł. nacyjanalnyja elementy, u tym liku i chadeki, ad 1926 h. byŭ Bieł. Inst. Hasp. i Kultury. Dziela razvału jaho pracy ŭhadoŭcy zakładali svaje ŭłasnyja.

U žniŭni 1930 h. paŭstaje ŭ Vilni „Centralny Sajuz Bieł. Kulturna-Praśvietnych i Haspadarčych arhanizacyjaŭ i instytucyjaŭ", a faktyčna „Centralny Sajuz" byŭšych „pavadyroŭ-kankurentaŭ" „Hramady", a paśla ŭžo biełaruska-polskich sanataraŭ, metaj jakich: dalejšaja kankurencyja z usimi prajavami biełaruskaha žyćcia. I sapraŭdy, „Centralny Sajuz" „dastojna" kankuravaŭ i z biełaruskaj palitykaj (vybary) i z biełaruskaj škołaj (Vuč. Seminaryja, Himnazii) i z biełaruskim arhanizacyjnym žyćciym bieł. studenckaj moładzi (Skarynija) i h. d.[1])

Urešcie biełaruski palitykanski ŭhodnicki kirunak žyćcio svajo skončyŭ. Zajeli jaho samalubstva, biazidejnaść i adsutnaść palityčnaj ideolohii, jakija zajadajuć kožnuju hramadzkuju rabotu. Pryčynaj da ŭpadku pasłužyła ŭzajemnaja kałatnia na hruncie pieravažna hrašovym, jakaja, skončyłasia histaryčnaj vartaści hramadzkim pracesam, jaki ciahnuŭsia paŭtara hodu. Prysud nastupiŭ 14.XI.35. Voś jon:

Sud u składzie:

Superarbitr — Branisłaŭ Kržyžanoŭski i arbitry: Stanisłaŭ Bahinski, Aŭhień Kazłoŭski, Uładzi-

1) „Бел. Кр." № 4 22.I.1933, art. „Шкодная Канкурэнцыя".

mier Višnieŭski i Severyn Vysłouch, razhledziŭšy spravu nieparazumieńnia pamiž panami Radasłavam Astroŭskim z adnej starany, Antonam Łuckievičam, Uładzimieram Samojło i Antonam Trepkam z druhoj starany, dnia 14 listapada pastanaviŭ:

A) Pryznać, što haspadaravańnie p. R. Astroŭskaha ŭ časie ad 1930 h. da 1934 h. hrašmi, praznačanymi na roznyja biełaruskija ŭstanovy, było chaotyčnaje i arbitralnaje, što słušna mahło vyklikać zapadozrańnie niačesnaści.

Sud nia moh dać adkazu na danaje jamu zapytańnie: ci p. Astroŭski prysvoiŭ sabie hrošy.

B) Pryznać, što adnosiny p. Astroŭskaha da biełaruskaj akademickaj moładzi, a taksama i da całaha radu biełaruskich dziejačoŭ, nia byli na vyšyni zadańnia i metaŭ, jakim p. Astroŭski pavinien byŭ słužyć, asabliva adnosiny jaho da studentaŭ u korporacyi Skarynija byli demaralizujučymi ŭ sensie hramadzkim.

C) Sud ścviardžaje, što mieŭ na ŭvazie niezdarovuju atmosferu, stvoranuju tym, što tyja ci inšyja krynicy zasilali kanfidencyjalnymi hrašmi bie-ruskija hramadzkija arhanizacyi, na čale jakich aficyjalna abo faktyčna stajali paasobnyja adzinki z liku ŭsich učaśnikaŭ pracesu“.

*(Padpisy)*[1])

BChD ad henaha ŭhodnictva paciarpieła šmat, ale šmat i skarystała: zahartavałasia ŭ baraćbie, vyklaravałasia i ŭzmacavałasia ideova. BChD adyjhrała tut rol histaryčnuju: jana słužyła adzinym biełaruskim nacyjanalna-palityčnym niezaležnym asiarodkam. Rol svaju zyjhrała dobra, dastojna i da kanca.

---

1) Šyrej ab hetaj spravie padaje „Бел. Крыніца": № 44 24.XI i № 47 15.XI.35.

## § 7. — BChD i J. E. Arcyb. R. Jałbžykoŭski.

BChD, pravodziačy biełaruskuju kulturnuju i nacyjanalnuju pracu, mieła časta kanflikty z duchoŭnymi katalickimi ŭładami. Ułady hetyja mieli mahčymaść inhierencyi ŭ hetu arhanizacyju, bo hałoŭnuju ŭ jej rol viali biełaruskija ksiandzy.

Tak napr. vilenski biskup Jury Matulevič (1919—1925) niaraz mianie, jak adnaho z lideraŭ BChD, zaklikaŭ da siabie i rabiŭ svaje ŭvahi ab tych ci inšych vystupleńniach BChD ci ab artykułach u „Krynicy".

Toje-ž samaje paśla rabiŭ i J. E. Arcybiskup R. Jałbžykoŭski, jaki prybyŭ u Vilniu ŭ 1926 h. I jon, dziela taho, što ŭ BChD kiraŭničuju rol ihrała biełaruskaje katalickaje duchavienstva i takim čynam arhanizacyja heta mahła być uvažanaj za aficyjalna chryścijanskuju, a navat katalickuju, — vystupaŭ adnosna BChD aficyjalna, jak kampetentnaja duchoŭnaja ŭłada, abaviazkam jakoj jość pilnavać, kab jahonyja duchoŭnyja aviečki nia błudzili. Adnosiny jaho, jak bačym, da BChD hetkim čynam byli davoli prostyja i lohkija.

Z hetkaha svajho stanovišča J. E. Arcyb. Jałbžykoŭski śpiarša karystaŭ aściarožna i ahladna, ahraničvajučysia da roznych uvah, z nahody roznych artykułaŭ u „Bieł. Krynicy", pieravažna mnie, jak najbližej z ksiandzoŭ Biełarusaŭ stajačamu ŭ Vilni da BChD ahułam, i da jaje orhanu „Bieł. Krynicy". Uvahi hetyja i hutarki ŭzajemnyja nie davodzili da ničoha, bo jany pieravažna mieli ahulny, nie skonkretyzavany charaktar.

Voś-ža nia dziva, što chutka z boku J. E. Arcybiskupa dajšło i da čynaŭ. I tak 10.XII.1928 h. byŭ apublikavany hetki dakumant:

„Dnia 10 grudnia 1928 roku L. 5216.

Do Wielebnego Duchowieństwa i wiernych Archidiecezji Wileńskiej.

Podajemy do wiadomości Waszej, Ukochani w Chrystusie bracia, że stronnictwo „Biełaruskaja Chryścijanskaja Demokracyja" uległa błędom indyferentyzmu religijnego i bolszewizmu, które godzą w podstawy naszej świętej wiary katolickiej.

Widzimy te błędy w programie wspomnianego stronnictwa i jego organie: „Biełaruskaja Krynica".

Wobec tego niniejszem pismem w myśl Kodeksu Prawa Kanonicznego (Kanony 1386, 1395, 1399, 1405 etc.) ogłaszamy, że katolikom, a tembardziej kapłanom katolickim, do stronnictva: „Biełaruskaja Chryścijanskaja Demokracyja", ani należeć, ani w jakikolwiek sposób popierać niewolno.

Niewolno również katolikom prenumerować, czytać, rozpowszechniać, współpracować, ani też w jakikolwiek sposób popierać czasopismo, które nosi nazwę: „Biełaruskaja Krynica".

Niniejsze rozporządzenie Nasze raczą WW XX. Proboszczowie i Rektorowie kościołów ogłosić wiernym z ambony w najbliższą niedzielę.

† Romuald Jałbrzykowski
Arcybiskup Wileński".

Taho-ž samaha dnia, tolki za inšym numaram, atrymaŭ ja ad J. E. Arcybiskupa hetki dakumant: „Dziela taho, što prahrama arhanizacyi „Bieł. Chr. Demokracyja" i časapis „Bieł. Krynica" spryjajuć relihijnamu indyferentyzmu i kamunizmu, zhodna z śviatymi kanonami: 1386, 1395, 1399, 1405 etc. pastanaŭlajem pad konsekvencyjami prava, kab zaraz-ža pakinuŭ arhanizacyju „Bieł. Chr. Demokracyja" i kab strymaŭsia ad ŭsiakaha supracoŭnictva

i spryjańnia jak adnosna da nazvanaj arhanizacyi, tak i da časapisu „Biełaruskaja Krynica“.[1])

Nastupnaha dnia, 11.XII tahož 1928 h., CK—BChD u hetaj spravie vysłaŭ telehramu da Apostalskaj Stalicy, a ŭ nastupnym 1929 h. tudy-ž vysłaŭ šyroka apracavany memaryjał.

J. E. Arcybiskup Jałbžykoŭski, jak bačym, zakidaŭ BChD indyferentyzm relihijny i spryjańnie kamunizmu. CK—BChD, jak heta vidać z memaryjału, dahadvaŭsia, što hetyja zakidy adnosilisia da tych punktaŭ u prahramie, u jakich havaryłasia: ab mahčymaści pry peŭnych varunkach raździełu Kaścioła—Carkvy ad dziaržavy, ab adnolkavych adnosinach i da Kaścioła i Carkvy i — što z hetaha vynikaje—ab supracoŭnictvie Biełarusaŭ katalikoŭ z Biełarusami pravasłaŭnymi, ab mahčymaści pry peŭnych varunkach kolektyvizmu i ab pieradačy biaz vykupu biezziamielnym i małaziamielnym ziamli, pieravyšajučaj pracoŭnuju normu. Usie hetyja punkty ŭspomnieny memaryjał BChD baronie šyroka, vy-

---

1) Archiepiscopus Metropolita Vilnensis — Vilnae, die 10.XII.1928 an.

№ 5226.
via Zamkowa 8.
Tel. 979.

Reverendo Domino
Adamo Stankiewicz
V i l n a e.

Quoniam programma factionis, quae „Biełaruskaja Chryscijanskaja Demakracija“ audit et ephemerides „Biełaruskaja Krynica“ indiferentismo religioso et communismo favent, ideoque ad mentem ss. cc. 1386, 1395, 1399, 1405 etc. ordinamus sub sequentiis iuris, ut statim factioni „Biełaruskaja Chryscijanskaja Demakracija“ valedicas et omnimoda cooperatione favoreque tum relate ad dictam factionem, tum ad ephemerides „Biełaruskaja Krynica“ abstineas.

† R. Jałbrzykowski
Archiepiscopus Metropolita

A. Sawicki
Curiae Cancellarius.

kazvajučy ich zhodnaść z katalickaj sacyjalnaj navukaj i z katalickaj praktykaj u hramadzkim i palityčnym žyćci.

Adkaz adnak z Rymu nie nadyjšoŭ nijaki.

BChD svajej dziejnaści nia spyniła. CK—BChD, užo biez ksiandzoŭ, pastanaviŭ trymacca svajej prahramy i dalej pracavać, jak pracavaŭ dahetul. Stvaryłasia niapryjemnaja sytuacyja. Bieł. Nac. K—t u Vilni apublikavaŭ pratest praciŭ zahadu Arcybiskupa. Taki-ž pratest vydaŭ Bieł. Studencki Sajuz u Vilni. Padobnyja-ž pratesty pajaŭlalisia i z boku mnohich siabroŭ BChD z biełaruskich siołaŭ.

Ureščie zaznačaju, što padaju tut tolki objektyŭnaje apisańnie faktaŭ. Prysud-ža ŭ hetaj spravie pakidaju historyi.

Na zakančeńnie tolki mušu skazać, što miž J. E. Arcyb. Jałbžykoŭskim i BChD śpiarša tryvała vajna, a paśla vytvaryłasia pałažeńnie, jakoje možna było-b nazvać, skarystaŭšy z terminalohii Trockaha, „ni mir ni vajna"; žyćcio išło svajej kalainaj. Skora hetaja ŭsia sprava stałasia susim nieaktualnaj: BChD, idučy na spatkańnie vymoham i patrebam biełaruskaha narodu i datarnoŭvajučysia da ducha času, u pač. 1936 h. pieramianiłasia na „Bieł. Narodnaje Abjednańnie". Ad hetaha času zahad Arcyb. Jałbžykoŭskaha staŭsia biezpradmietnym, tymbolš, što i orhan BChD „Bieł. Krynica" ŭ kancy 1936 h. była spyniena administracyjnymi i sudovymi ŭładami i pierastała vychodzić.

## RAZDZIEŁ IX.

# Z šyrejšaj dziejnaści BChD.

### § 1. — BChD i: Bieł. Nac. K—t, Natio, bieł. kulturna-praśvietnaja praca, bieł. relihijnaja praca siarod Biełarusaŭ katalikoŭ, pravasłaŭnych i unijataŭ.

1. Kali jdzieć ab palityčnuju pracu BChD, dyk pradusim treba adciemić jaje dziejnaść adnosna *Bieł. Nac. K—tu ŭ Vilni*. Kamitet hety, jak viedajem, isnavaŭ ad 1919 až da 1938 h., kali byŭ polskimi administracyjnymi ŭładami začynieny. Była heta ahulna-biełaruskaja arhanizacyja, metaj jakoj było baranić pravy biełaruskaha narodu i abierahać i raźvivać biełaruskuju nacyjanalnuju niezaležnuju dumku.

Voś-ža ŭva ŭsiej hetaj pracy Bieł. Nac. K—tu rol BChD — u paraŭnańni z inšymi kirunkami — zaŭsiody była hałoŭnaja i decydujučaja. BChD ŭ Nac. K—cie zaŭsiody była hałoŭnaj aporaj jaho i nadavała ideovy palityčny biełaruski kirunak u Polščy. Hetym, naturalna, nie chaču ni ŭ čym źmienšyć značeńnia ŭ Kamitecie inšych palityčnych kirunkaŭ, ale chaču tolki śćvierdzić fakt sapraŭdy vybitnaj i decydujučaj roli BChD ŭ Kamitecie.

Najbolš niebiaśpiečnyja mamenty dla Bieł. Nac. K—tu ŭ Vilni, dla jaho biełaruskaj nacyjanalnaj niezaležnaj ideolohii, byli dva: adzin u 1927 h., kali imknulisia zachapić jaho kamunisty pry poma-

čy „Hramady“, ab čym było vyšej, a druhi ŭ 1935 h., kali adzin z lideraŭ Bieł. Sialanskaha Sajuzu i niekatoryja byŭšyja hramadoŭcy imknulisia škiravać jaho na tory ŭhodnictva. U adnym i druhim vypadku Bieł. Nac. K—t, dziakujučy BChD, vyjšaŭ pieramožnikam, nikomu nie padparadkavaŭsia i dalej astavaŭsia niezaležnym.

2. Zasłužvaje tak-ža na asablivuju ŭvahu *„Natio“*. Byŭ heta miesiačny časapis, jaki vychodziŭ u Varšavie ŭ čatyroch movach: polskaj, niamieckaj, francuskaj i anhlijskaj. Meta hetaha časapisu — baranić pravy nacyjanalnych mienšaściaŭ u Polščy i znajomić z žyćciom hetych-ža mienšaściaŭ Zach. Eŭropu. Byŭ heta orhan: Biełarusaŭ, Litoŭcaŭ, Ukraincaŭ, Niemcaŭ, Žydoŭ, jak polskich mienšaściaŭ.

„Natio“ vychodziła praz uvieś 1927 h. U kožnym z ich drukavalisia artykuły na temy roznych biełaruskich prablemaŭ palityčnych i kulturnych, a tak-ža zaŭsiody była bahataja chronika z biahučaha žyćcia biełaruskaha narodu.

Voś-ža aficyjalna pradstaŭnikom biełaruskaha narodu ŭ „Natio“ byŭ Biełaruski Pasolski Klub, ale faktyčna vykľučna ŭsiu pracu ŭ im viała BChD.

3. Niamała tak-ža maje zasłuh BChD, pracujučy *na biełaruskaj nivie kulturna-praśvietnaj*. Na hetuju spravu BChD zaŭsiody zvaračvała asablivuju ŭvahu i dla biełaruskaj kultury i aśviety pracavała vytryvała i płodna. BChD zaŭsiody dobra razumieła, što adna palityka mała varta, što jaje vartaść praŭdzivaja akazvajecca tady, kali jana jdzie ŭ pary z pracaj dla narodu kulturna-aśvietnaj. Asabliva na hetu halinu pracy BChD źviarnuła svaju ŭvahu, kali „Hramada“ svaim palityčnym metam padparadkavała i adzinuju tady ŭ Biełarusaŭ pa hety bok saviecka-polskaj hranicy kulturna-praśvietnuju arhanizacyju T-va Bieł. Škoły. Voś-ža nie dla kanku-

rencyi z TBŠ, ale kab mieć asiarodak biełaruskaj narodnaj kultury, paŭstała ŭ 1926 h. novaja kulturna-praśvietnaja arhanizacyja — *Biełaruski Instytut Haspadarki i Kultury*. Patreba takoj arhanizacyi akazałasia jašče bolš nieabchodnaj, kali polskija ŭłady, likvidujučy „Hramadu", spyniali pracu i, apanavanaha „Hramadoj" i padparadkavanaha jaje palitycy, TBŠ.

Bieł. Inst. Hasp. i Kultury zaŭsiody staraŭsia być apalityčnym i pravodzić pracu vyklučna kulturna-aśvietnuju. Dziela hetaha pracavali ŭ im vobak z chadekami i ludzi roznych inšych palityčnych kirunkaŭ. Adnak paŭstaŭ Instytut i paśla pravodziŭ svaju pracu ŭ biełaruskich masach pry rašučaj pieravazie ludziej, što farmalna, ci tolki jak sympatyki, trymalisia kirunku BChD. Praŭda, paśla likvidacyi „Hramady", umovy dla biełaruskaj pracy pahoršylisia i nia šmat možna było ŭ pracy, choć-by i kulturnaj, razyjścisia; BIHiK adnak na nivie biełaruskaj aśviety, pry rašajučym, jak skazana vyšej, supracoŭnictvie chadekaŭ, až da kanca isnavańnia ŭ 1936 h. BChD, dakanaŭ sapraŭdy niamała. Zakładańnie hurtkoŭ na vioscy, arhanizavańnie tam biblijatek, čytańnie referataŭ, pašyrańnie biełaruskich hazet, vydavańnie biełaruskich knižak i pašyrańnie ich u masy, budžeńnie biełaruskaj narodnaj śviedamaści, dzie takoj nia było — voś bolš mienš praca pieravažna chadekaŭ na hruncie BIHiK až da zakryćcia jaho polskimi administracyjnymi ŭładami ŭ kancy 1936 h.

Asabliva šmat papracavali chadeki dla biełaruskaha vydaviectva. Kali ŭziać napr. kataloh biełaruskich knižak z 1937 h., dyk z vilenskich vydańniaŭ — heta — pad tej ci inšaj firmaj — *pieravažna* vydańni BChD, a paśla jaje spadkabiernika — BNA.

4. Pierachodzim da nivy *relihijnaj*. I tut chadecyja šmat pałažyła pracy. Na hetu spravu jana, dziela svajho ideolohična-chryścijanskaha charaktaru, zvaračvała ŭvahu, jak nijakaja inšaja biełaruskaja arhanizacyja. Pracu svaju BChD na hetaj nivie viała, majučy na mecie duchovyja patreby Biełarusaŭ katalikoŭ i Biełarusaŭ pravasłaŭnych.

BChD *na nivie relihijna-katalickaj* šmat papracavała jašče ŭ Miensku. A pačynajučy ad 1919 h., kali dziejnaść svaju jana dziela palityčnych pryčyn pieraniesła ŭ Vilniu, tut dalej pravodziła tuju-ž svaju pracu až da svajej pieramieny ŭ 1936 h. na Bieł. Nar. Abjednańnie. Pracu svaju ŭ halinie katalickaj BChD pravodziła pieravažna praz ksiandzoŭ-Biełarusaŭ, jak farmalnych siabraŭ BChD, tak i zvyčajnych jaje sympatykaŭ. Chadekam išło tut pradusim ab toje, kab Kaścioł nie pryčyniaŭsia da vynaradaŭleńnia Biełarusaŭ katalikoŭ i karystaŭsia ŭ dadatkovych nabaženstvach dla Biełarusaŭ movaj biełaruskaj, čaho vymahaje zvyčajnaja pryrodnaja spraviadlivaść, a tak-ža chryścijanskaja navuka i dabro samoha Kaścioła.

Voś-ža taho ŭsiaho, čaho damahalisia ad katalickich duchoŭnych uładaŭ dla Biełarusaŭ katalikoŭ ksiandzy Biełarusy, vyličać tut nia budu, bo choć rabili jany heta pad upływam BChD, ale farmalna rabili časta na svaju ŭłasnuju ruku i — da taho — badaj vyklučna rabili toje, što adnosiłasia da spravy biełaruskaj movy ŭ kaściela. A heta ŭsio apisana dakładna ŭ majej knižcy „Rodnaja mova ŭ światyniach“, ab čym u hetaj pracy ŭžo nia raz uspaminałasia. Tut uspomniu tolki ab važniejšych i ahulniejšych vystupleńniach prad katalickimi krajovymi ŭładami i pry tym ab vystupleńniach farmalna BChD.

Užo ŭ 1919 h. Bieł. Centr. Rada Vilenščyny i Horadzienščyny, ab čym było vyšej, ad katalickaj duch. ułady damahałasia pašany pravoŭ dla Biełarusaŭ katalikoŭ u ich nacyjanalna-relihijnym žyćci.

Ale vykanańnie henaha damahańnia spoŭniła BChD. Heta arhanizacyja, na padstavie henaha ahulnaha damahańnia Rady Vilenščyny i Horadzienščyny, padała vilenskaj katalickaj duchoŭnaj uładzie memaryjał z damahańniem: biełaruskaj movy ŭ Vilenskaj Duchoŭnaj Seminaryi, biełaruskich kazańniaŭ pa biełaruskich parafijach, biełaruskaha biskupa-sufrahana ŭ Vilni, Biełarusaŭ kanonikaŭ u kapitule.

Ad svajho-ž imia aficyjalna BChD ŭ hetaj spravie vystupiła pieršy raz 12.XI.1926 h., kali CK—BChD padaŭ Vilenskamu Arcybiskupu memaryjał ab nienarmalnym pałažeńni relihijnaha žyćcia Biełarusaŭ katalikoŭ, dałučajučy adnačasna svaje damahańni. Damahańni henyja ahułam takija, jak i Rady Vilenščyny i Horadzienščyny.

Zasłužvaje ŭreščie tak-ža na ŭvahu memaryjał CK—BChD da taho-ž Vilenskaha Arcybiskupa 28.XII. 1927 h., z takimi-ž bolš mienš damahańniami, jak i papiarednija. Byŭ jašče cełу rad memaryjałaŭ i delehacyjaŭ da duch. kat. uładaŭ ad imia BChD, ale ich nia vyličaju, bo adny z ich apisany mnoju ŭ „Rodnaj movie ŭ Śviatyniach", a ab druhich nia maju pad rukoj bližejšych viestak.

Ale BChD nie ahraničvałasia tolki adnymi katalikami, jana, jak skazana vyšej, *pracavała tak-ža i dla Biełarusaŭ pravasłaŭnych*, damahajučysia ad pravasłaŭnych duchoŭnych uładaŭ naležnych pravoŭ Biełarusam u ich relihijna-carkoŭnym žyćci.

I tak 27.XI.28 vice-staršyni BChD, pravasłaŭnyja: I. Krasoŭski i M. Dvarecki, uručyli pravasłaŭnamu Archiepiskapu ŭ Vilni memaryjał z damahań-

niem biełaruskaj movy ŭ Prav. Duch. Seminaryi i kab śviaščeńniki da Biełarusaŭ havaryli propaviedzi pabiełarusku.

Uznoŭ-ža 20.I.32 Pravasłaŭnaja frakcyja BChD ŭručyła Mitrapalitu Pravasłaŭnaj Cerkvy ŭ Varšavie memaryjał z hetkimi damahańniami:

1) kab propaviedzi ŭ jeparchijach z biełaruskim nasielnictvam havarylisia pabiełarusku;

2) kab relihii ŭ škołach navučali pabiełarusku;

3) kab unutranaja pierapiska miž kansystoryjami, błahačynnymi, duchavienstvam i prychadžanami viałasia pabiełarusku;

4) kab u znosinach z prychadžanami duchavienstva karystałasia movaj biełaruskaj;

5) kab u carkvu śv. Mikałaja ŭ Vilni, majučy na mecie zhurtavańnie pry joj biełaruskaj pravasłaŭnaj moładzi i nahuł vil. bieł. pravasłaŭnaha hramadzianstva,—byli vyznačany duchaŭniki Biełarusy;

6) kab na pasady siabroŭ kansystoryjaŭ byli naznačany duchaŭniki Biełarusy.

Zaachvočanyja BChD, pieravažna ryvalizujučy z jej, niaraz, asabliva ŭ paru vybaraŭ u Polskija Sojmy, bralisia za biełaruskuju relihijna-pravasłaŭnuju pracu i sami niekatoryja pravasłaŭnyja Biełarusy. Jany navat vydavali čas ad času svaje asobnyja, konfesyjanalna-pravasłaŭnyja, časapisi, jak „Сьветач Беларусі“, „Царква і Народ“, „Праваслаўнае Аб’еднаньне“, „Праваслаўная Беларусь“ i inš. Ale praca heta nastolki była sezonnaja, što ŭ biełaruskaj pravasłaŭnaj kultury badaj nijakich śladoŭ nie pakinuła. Pryjemnym vyniatkam tut jość vydańnie časapisu „Праваслаўны Беларус“ u Varšavie, redaktaram jakoha byŭ Janka Pačopka, a takža pravasłaŭnaja biełaruskaja litaraturnaja praca S. Paŭłoviča ŭ Vilni, dziakujučy piaru jakoha vyjšaŭ cały rad biełaruskich pravasłaŭnych knižak.

Rabili i robiać sproby biełaruskaj relihijnaj pracy na vydavieckaj nivie i *unijaty*. Rabotaj hetaj kirujuć polskija jezuity. Praz daŭžejšy čas jany vydavali miesiačnik (hraždankaj) „Да Злучэньня“, a ciapier vydajuć tak-ža miesiačnik — łacinkaj! — „Złučeńnie“. Rabota heta adnak zaŭsiody da biełaruskaści była niaščyryja i dla relihijnaj kultury biełaruskaha narodu nia pryniesła badaj ničoha.

## § 2. — „Krynica“ i „Biełaruskaja Krynica“.

Vydaviectva „Krynicy“ ŭžo było naładžana ŭ 1916 h. u Pieciarburzie. Kala hetaj tady spravy rupiŭsia ks. F. Abrantovič, ciapierašni Apostalski Administratar u Charbinie. Pačała-ž adnak „Krynica“ vychodzić na nastupny 1917 h. 8 kastryčnika ŭ tym-ža Pieciarburzie. Da kanca hetaha hodu vyjšła jaje 6 numaroŭ.

U nastupnym 1918 hodzie vyjšli „Krynicy“ tolki try numary: u tym-ža Pieciarburzie dva i adzin u Miensku. Ciažkija časy vajny i revalucyi čaściejšamu vychadu hetaha časapisu nia spryjali.

U 1919 h. ŭ žniŭni miesiacy, užo ŭ Vilni, „Krynica“ adžyła i pačała vychodzić nanova. Da kanca hetaha hodu vyjšła jaje tut 12 numaroŭ.

Dalejšy vychad „Krynicy“ ŭ h. 1920 adbyvaŭsia z pieraryvam. U pieršaj pałovie lipnia Vilniu zabrali balšaviki. Vydaviectva „Krynicy“ spyniłasia na numary 14. Paśla-ž vychadu z kraju balšavikoŭ, pačakaŭšy niekalki miesiacaŭ, u śniežni, „Krynica“ pačała vychodzić dalej. Ad pieraryvu da kanca hodu vyjšła jaje jašče tolki dva numary. Takim čynam za 1920 h. „Krynicy“ było numaroŭ 16.

Hod 1921 dla „Krynicy“ ŭ peŭnym značeńni byŭ ščaśliviejšym. Za hety hod časapis hety znač-

na akrep: vychodziŭ čaściej, stalej, a tak-ža vidočna ŭžo vyrablaŭsia i ŭ sensie ideovym. Usich numaroŭ vyjšła 32. Ale na hetym numary „Krynicu“ spatkała niaščaście: polskija ŭłady „Siaredniaj Litvy“ vychad hetaha časapisu spynili. Pryčynaj dla hetaha ŭładam pasłužyŭ artykuł u tym-ža № 32 „Ab Sojmie ŭ Vilni“. Za hety artykuł, aprača spynieńnia „Krynicy“, była jana jašče aštrafavana na 10 tys. polsk. mrk. U 1921 h. Palaki hatavalisia da vybaraŭ u Vilenski Sojm, rychtavalisia da dałučeńnia našaha kraju da Polščy biez zaściarohaŭ. „Krynica“ z takoj centralistyčnaj palitykaj jaŭna zmahałasia. Dziela hetaha vydaviectva jaje było spyniena. Dla vykazańnia ŭ spravie Vilenskaha Sojmu biełaruskich dumak była jašče ŭ tym-ža 1921 h. vydana adnadnioŭka 25.XII pad nazovaj „Biełaruskaja Krynica“. Takim čynam za 1921 hod usich numaroŭ „Krynicy“ vyjšła 33.

U 1922 h., paśla dałučeńnia našaha kraju da Polščy i paśla likvidacyi „Siaredniaj Litvy“ i jaje ŭłady, u miesiacy vieraśni „Krynica“ pačała vychodzić uznoŭ. Byŭ heta čas pryhatavańnia da vybaraŭ u Polski Sojm u Varšavie. Biełarusy tady jšli razam z blokam usich nacyjanalnych mienšaściaŭ u Polščy. Usich numaroŭ „Krynicy“ da kanca hetaha hodu vyjšła 11. Źmiest ich usich, z małymi vyniatkami, pieravažna ahitacyjna-vybarny.

Dalej „Krynica“ vychodziła ŭ nastupnym liku: u 1923 h. vyjšła jaje 16 numaroŭ, u 1924—38, u 1925 — 48, u 1926 — 46, u 1927 — 52, u 1928 — 59, u 1929 — 38, u 1930 — 33, u 1931 — 43, u 1932 — 45, u 1933 — 46, u 1934 — 48, u 1935 — 48, u 1936 — 52 i ŭ 1937 — 4. Za ŭsie razam uspomnienyja hady vyjšła „Krynicy“ 697 numaroŭ.

Nieadrečy było-b tak-ža pry hetaj nahodzie znać lik ekzemplaraŭ, lik usich paasobnych štuk „Kryni-

cy" ŭsich numaroŭ za ŭspomnieny čas. Voś-ža ścisłych dadzienych, na žal, u hetaj spravie nia majem. Ale za toje majem prybliznyja. „Krynicy" drukavałasia: śpiarša 300 štuk kožnaha numaru, paśla 500, 700—800, 1000, urešcie 2—3 tysiačy, 4—5 tys., a padčas vybaraŭ vychodziła 10 tysiač. Rachujučy takim čynam siarednim likam pa tysiačy štuk kožnaha numaru (697×1000) atrymajem całkom vialikuju sumu: 697,000 ekzemplaraŭ. Hetulki pryblizna štuk „Krynicy" da pač. 1937 h. razyjšłosia siarod biełaruskaha narodu, viadučy jaho da adradžeńnia, da lepšaha žyćcia.

Ličby hetyja sapraŭdy vartyja ŭvahi. Hetkaj ličby numaroŭ (nia ličačy, viedama, biełaruskich balšavickich štodzieńnikaŭ), nie dasiahła ni adna z dasiulešnich biełaruskich narodnych hazet. Naprykład „Naša Niva" (1906—1915) daciahnuła niešta tolki da 450 numaroŭ. Słovam, „Biełaruskaja Krynica", siarod biełaruskaj presy, u biełaruskaj adradženskaj pracy i viekam i likam zajmaje adno z najbolš pačesnych miascoŭ.

Ideovy charaktar „Krynicy" śpiarša byŭ narodnicki, kulturna-praśvietny na hruncie katalickim. U pieršych hadoch svajho isnavańnia „Krynica" jašče nia mieła badaj nijakaha palityčnaha kirunku.

U 1921 h. „Krynica" pad upłyvam, vidać, polskaj akcyi za dałučeńnie našaha kraju da Polščy biez zaściarohaŭ, užo prybiraje palityčnuju afarboŭku, baroniačy samadziejnaści kraju, upaminajučysia dla jaho terytoryjalnaj aŭtanomii.

Z hetkim palityčnym namieram „Krynica" ŭznaŭlaje svaju pracu paśla niekatoraha pieraryvu, uvosieni 1922 h., kali rychtavalisia vybary ŭ Polski Sojm.[1])

---

1) Ad Redakcyi („Krynica" № 1, 1922).

Ŭ 1923 h., kali BChD hłybiej brałasia za arhanizacyjnyju pracu i za raspracoŭku palityčnaj ideolohii, „Krynica“ ŭžo snuje ideały ab niezaležnaj Biełarusi.[2])

Ŭ 1926 h., śviatkujučy dziesiatyja ŭhodki svajej pracy, „Krynica“ ab sabie miž inšym hetak piša:

— „Kruh dziejnaści našaj časopisi nia vyklučaje, praŭda, biełarusaŭ pravasłaŭnych, ale abymaje pradusim biełarusaŭ katalikoŭ. Zbudzić ich z viakovaha nacyjanalnaha snu, navučyć lubić i šanavać svajo rodnaje, a tak-ža baranić siabie ad ucisku palityčnaha, hramadzkaha i relihijna-kulturnaha, apirajučysia ŭ hetym zmahańni na asnovy chryścijanskaj navuki — voś tyja hałoŭnyja mety, jakija dziesiać hadoŭ tamu staŭlała sabie redakcyja „Krynicy“...

Pieršyja dva-try hady „Krynica“ pradusim budziła ŭ biełaruskich masach pačućcio narodnaj śviedamaści, pačućcio ŭłasnaha honaru j pašany samych siabie, pavoli staŭlajučy prad imi poŭny ideał narodnaha žyćcia. Praca takaja „Krynicy“ išła tuha, ale jšła ŭ pierad, pašyrałasia i pahłyblałasia. Štoraz to bolšy lik padpiščykaŭ, bolšy lik karespandentaŭ i supracoŭnikaŭ, štoraz bolšaje ŭ masach zrazumieńnie staŭlanych redakcyjaj ideałaŭ, — było jasnym dokazam, što ziernie kinutaje na biełaruskuju nivu abychodzie i runieje.

Śviatkavańnie 10-ych uhodkaŭ isnavańnia „Krynicy“ paćviardziła ŭsio heta, jak nia treba lepš. Ŭ śviatkavańni pryniali ŭčaście pradstaŭniki ad vializarnaj bolšaści pavietaŭ biełaruskich ziamiel u Polščy. Z hutarak i vystupleńniaŭ hetych ludziej było vidać, što jany ŭžo ŭzhadavany „Krynicaj“. Ŭ praciahu 10-cioch hadoŭ, pašyranyja „Krynicaj“ idea-

2) Šlach i meta „Krynicy“ (№ 1, 1923) i Ab sabie samoj („Krynica“ № 1, 1924).

ły, prynialisia da ich, jak najlepš. A pradstaŭniki hetyja — heta-ž viaskovaja intelihiencyja, heta mazhi i serca šyrokich sialanskich słajoŭ.

Siarod supracoŭnikaŭ i prychilnikaŭ było niekalki i biełarusaŭ pravasłaŭnych. Takim čynam hałoŭnaja meta „Krynicy" — nie razdzialać, a złučać usich biełarusaŭ u vadnu narodnuju siamju, choć u małoj miery, ale tak-ža ŭvachodzić u žyćcio.

Na naradzie padčas śviatkavańnia našy supracoŭniki i prychilniki vyskazalisia: za patrebu biełaruskaj narodnaj škoły, za zamienu pa kaściołach i cerkvach polskaj i rasiejskaj movaŭ na movu rodnuju biełaruskuju, za hłybokuju reformu rolnuju, za patrebu ŭ žyćci narodu relihii, za pryvatnuju ŭłasnaść i ŭreščie vykazali zrazumieńnie patreby imknieńnia da ideału poŭnaj samastojnaści biełaruskaha narodu[1])." —

Ad hetaha bolš-mienš času „Biełaruskaja Krynica" (zamiest zakrytaj polskimi ŭładami „Krynicy") pierastała być tolki orhanam katalikoŭ, a stałasia ahulna-biełaruskaj i chryścijanskaj, stałasia časapisam i katalikoŭ i pravasłaŭnych niezaležnickaha palityčnaha kirunku. Takoj jana astałasia až da svajho kanca ŭ 1937 h.

Dziela pracy katalickaj dla katalikoŭ Biełarusaŭ u 1928 h. paŭstaŭ adumysłovy časapis „Chryścijanskaja Dumka", jakaja vychodzić i siańnia.

8 kastryčnika 1932 h. „Biel. Krynicy" spoŭniłasia 15 hadoŭ jaje isnavańnia. Z hetaj nahody spatykajem u jej artykuł ab kanfiskatach jaje ŭładami. Voś što tam miž inšym čytajem:

„Hod 1923 prynios „Krynicy" pieršuju kanfiskatu administracyjnymi ŭładami i 3 mies. turmy redaktaru.

1) „Bieł. Krynica" № 38, 1926.

U 1924 h. redaktara „Krynicy“ spatkaŭ pieršy sud za try niekanfiskavanyja numary. U hetym-ža hodzie byli tak-ža čatyry kanfiskaty.

Hod 1925 prynios „Krynicy“ piać kanfiskat i prakurorski zahad ab spynieńni jaje. Takim čynam „Krynica“, na dzieviatym hodzie svajho isnavańnia, pamierła nie svajej śmierciaj. Zamiest jaje 20.IX.25 h. pačała vychodzić „Biełaruskaja Krynica“, z jakim nazovam jana praisnavała da svajho kanca. Jasna, što źmiena heta była čysta farmalnaj i što faktyčna isnavała dalej taja-ž „Krynica“.

Redaktar „Krynicy“ B. Turonak ad 1923 h. da druhoj pałovy 1925 h. mieŭ za „Krynicu“ dziesiatak sudovych spraŭ, za jakija byŭ asudžany na try miesiacy vastrohu z strymańniem kary na piać hadoŭ. Redaktar adnak turmy skaštavaŭ, bo niešta miesiac siadzieŭ da sudu. Mieła tak-ža redakcyja za hety čas nia mała hrašovych štrafaŭ.

Hod 1926 dla „Bieł. Krynicy“ — heta čas ideolohičnaha šukańnia, čas abnovy taho kirunku, jakomu jana słužyła. U vyniku hetaha šukańnia na bačynach „Bieł. Krynicy“ pajaviłasia novaja prahrama BChD, adnoŭlenaja, pieradumanaja i pamahčymaści datarnavanaja da vymohaŭ času i da patreb biełaruskaha narodu. Hod hety prajšoŭ biez kanfiskat.

Hod 1927 dla „Bieł. Krynicy“ prajšoŭ tak-ža biez kanfiskat. „Bieł. Krynica“ z hetaha hodu, paśla abnovy BChD, adznačajecca bolšaj ideolohičnaj jasnaściaj u halinie hramadzka-palityčnaj, ekanamičnaj i kulturna-relihijnaj.

Hod 1928 prynios „Bieł. Krynicy“ niespadzieŭki: až siem kanfiskat i ŭ śniežni miesiacy viedamuju zabaronu Arcyb. Jałbžykoŭskaha katalikom čytać jaje“.[1])

---

1) 15-yja ŭhodki „Krynicy“. („Бел. Кр.“ № 34, 1932)

U 1929 h. redaktaram „Bieł. Krynicy“ staŭsia J. Paźniak i byŭ im až da pač. 1936 h. Paśla byŭ redaktaram Ad. Dasiukievič až da spynieńnia časapisu. Dalej sprava kanfiskataŭ vyhladaje hetak: u 1929 — 2 kanfiskaty, u 1930 — 5, u 1931 — 5, u 1932 — 3, u 1933 — 5, u 1934 — 5, u 1935—4, u 1936 — 11 i ŭ 1937 — 1. Usiaho razam za ŭvieś čas svajho isnavańnia „Krynica“ mieła 58 kanfiskataŭ. Redaktar J. Paźniak mieŭ da 35 redaktarskich sudovych spraŭ, za niekatoryja z jakich byŭ apraŭdany, a za mnohija asudžany na štrafy i na aryšty.

Redaktar Ad. Dasiukievič mieŭ tak-ža niekalki sudovych spraŭ; u apošniaj z ich atrymaŭ 6 miesiacaŭ turmy z strymańniem kary.

Darečy tut budzie tak-ža adciemić, jak BChD adnosiłasia *da spravy šryftu*. Znajomimsia z hetaj spravaj pišučy ab „Krynicy“, bo-ž vyrašeńnie spravy hetaj pradusim u „Krynicy“ i vyjaŭlajecca, jakaja ad 26.X.1929 h. pačałasia drukavacca i łacinkaj i hraždankaj, pry tym badaj bolš hraždankaj.

Dakładna ŭsiu hetu spravu apisvaje „Bieł. Kr.“ ŭ dvuch numaroch 29 i 30 1929 h ŭ artykułach: „Treba pašyryć hraždanku“ i „I kirylica i łacinka“. U hetych artykułach „Bieł. Kr.“ dachodzić da vysnavu, što ŭ imia nacyjanalnaj jednaści Biełarusy pavinny znać i łacinku i hraždanku i što samoj „Bieł. Kr.“ naleža adhetul drukavacca i tak i hetak.

Paśla hetaha CK—BChD pastanaviŭ pisać „Bieł. Krynicu“ i hraždankaj i łacinkaj.

Na zakančeńnie treba jašče słoŭ skolki skazać ab niekatorych, prynamsi najbolš typovych, varožych adnosinach da „Krynicy“. Biarom dva zdareńni, abodva z 1921 h. Pieršy — heta skarha ŭ Rym polskich nacyjanalistaŭ na biskupa J. Matulevičа z tej pryčyny, što jon nie zabaraniaje „Krynicy“ vychodzić u śviet. Skarha taja z Rymu była prysłana

bp. Matulevičū nazad dziela vyjaśnieńnia. Voś-ža biskup skarhu tuju pieradaū mnie, jak faktyčnamu redaktaru, kab ja daū tak-ža svaje vyjaśnieńni na pastaūlenyja ū skarzie „Krynicy“ zakidy. A zakidy tam byli hetkija: 1) Duch biełaruskaha katalickaha kleru supiarečny z katalickaj etykaj. 2) „Krynica“, nia hledziačy, što jość orhanam, jakim kiruje kler, krytykuje kaścielnuju ūładu sposabam niedapuščalnym. 3) „Krynica“ ūzbudžaje nienaviść da polskaha narodu, dziaržavy i polskaha ūradu. 4) Uzbudžaje hvałtoūnyja klasavyja antahanizmy i 5) „Krynica“ vyrazna sympatyzuje balšavikom.

Voś-ža na hetyja, całkom niasłušnyja i vydumanyja zakidy praciū „Krynicy“ polskich nacyjanalistaū, mnoj było dadzienaje adpaviednaje vyjaśnieńnie i ūručana biskupu Matulevičū.

A voś druhi, nia mienš cikavy dakumant, jaki śviedča ab sapraūdy dziūnaj „starannaści“ adnaho polskaha ūradoūca adnosna „Krynicy“. Dakumant hety, napisany susim niahramatna, źmiaščajem poūnaściu, ničoha ū im nie źmianiajučy:

Odpis

— Starostwo Wołożyńskie — Poufne

Naczelnik II Rejonu

15 października 1921 r. — Do p. Wójta,

№ 776—I — gminy Baksztańskiej

m. Naliboki

Polecam zwrócić uwagę na rozpowszechnienia czasopiśmu i w wypadkach ujawniczania białoruskiej gazety „Krynica“ takową bez względnie konfiskować i przesyłać do rejonu.

M. Łojko — podpis nieczytelny

St. Kancelista — Naczelnik II Rejonu

Za zgodność: Steckin

Kierownik Szkoły Downarskiej. —

Urešcie hod 1936, jak užo ŭspaminałasia, prynios „Bieł. Krynicy“ vialikaje niaščaście, bo spynieńnie jaje ŭładami. Spyniŭ jaje Vilenski Akružny Sud 18.XII.36 h. na prapazycyju Vilenskaha Haradzkoha Starasty. „Bieł. Kr.“ baraniłasia. U vyniku abarony sudovymi ŭładami było spynieńnie źniata i dziakujučy hetamu ŭ 1937 h. „Bieł. Kr.“ jašče vyjšli 4 numary. Paśla ŭznoŭ sudovymi ŭładami była jana spyniena, ad čaho vydaviectva śkiravała spravu ŭ Kasacyju. Adtul adkazu jašče (listapad 1938) niama. Apošni numar „Bieł. Kr.“ vyjšaŭ 15.IV. 1937 h. Heta niaščaście spatkała „Bieł. Kr.“ na dvaccatym hodzie jaje isnavańnia. Ci sudžana jej kali jašče ŭvaskresnuć — niaviedama. Ale ŭsio byvaje.

## § 3. — Z dziejnaści BChD za hranicaj.

Prystupajučy da apisańnia pracy BChD za hranicaj, mušu zrabić nastupnuju zaŭvahu. Padaju tut fakty biełaruskaj pracy zahraničnaj nia tolki tyja, jakija dakanała farmalna BChD, ale tak-ža i tyja, jakija byli dakanany z jaje inicyjatyvy, pry jaje pieravažajučym supracoŭnictvie i ŭrešcie tyja, jakija nosiać na sabie biełaruska-chryścijanskuju afarboŭku, a jak hetkija, faktyčna naležać da dziejnaści BChD. Urešcie hetkaje dałučańnie faktaŭ da dziejnaści BChD, choć jany farmalna ad BChD nie pachodziać, tłumačycca i tym, što praca heta, jak pakazvaje jaje tytuł, apisvaje ŭsio, što maje biełaruska-adradženski chryścijanski charaktar.

Najstarejšaj biełaruska-chryścijanskaj dziejnaściaj za hranicaj źjaŭlajecca dziejnaść u Čechasłavackim Velehradzie na Unijonistyčnych Źjezdach. Na II Źjeździe ŭ 1909 h. byŭ tam prysutny viedamy biełaruski adradženiec, siańnia ŭžo niažyvy, ks. Adam

Lisoŭski z Pieciarburhu i ks. Uł. Tałočka z Vilni. Na III žjeździe ŭ 1911 h. byŭ toj-ža ks. Uł. Tałočka. Na IV žjeździe ŭ 1924 h. z ksiandzoŭ Biełarusaŭ asabista nia byŭ nichto, była zatoje ad ich pryvitalnaja telehrama. Prysutnymi asabista byli: inž. Ad. Klimovič i dr. J. Stankievič, tady studenty ŭ Prazie. Na V žjeździe ŭ 1927 h. ad Biełarusaŭ byli tam prysutnyja ks. ks.: Cikota, Rešeć, Levoš, Čarniaŭski, a tak-ža švieckija Biełarusy: toj-ža Klimovič i dr. Fr. Hryškievič. Ab nastupnych hetkich žjezdach nia maju pad rukoj viestak.

U 1920 h. ks. Uł. Tałočka źviarnuŭsia listoŭna da kanonika Sejnanskaj kapituły dr. Juraha Narjaŭskasa, jaki tady badaj pieršym byŭ pradstaŭnikom Litvy pry Apostalskaj Stalicy, z prośbaj, kab jon tam pomniŭ i ab patrebach u žyćci kaścielnym Biełaruskaha narodu. Adkaz na henu prośbu byŭ prychilny.

U 1921 h. toj-ža ks. Uł. Tałočka ad imia Biełarusaŭ źviarnuŭsia da arcybiskupa praskaha i senatara dr. Ant. Stojana z pryvitańniem i prośbaj, kab pry nahodzie padtrymaŭ Biełarusaŭ u Rymie prad śv. Ajcom. Na hety zvarot 21.XII.1921 h. byŭ duža prychilny adkaz z pryračeńniem pomnić ab Biełarusach i pry nahodzie pamahčy im.

U 1921 h. byŭ padany Apostalskamu Nuncyju memaryjał ad usich biełaruskich hramadzkich ustanoŭ u Vilni z damahańniem biskupa sufrahana Biełarusa, biełaruskaj movy ŭ Duch. Seminaryi, asobnaha dla Biełarusaŭ kaścioła ŭ Vilni i inš. Inicyjatyva i apracoŭka hetaha memaryjału naležyła da BChD.

Polskija nacyjanalisty viali niavybrednuju nahonku na vilenskaha biskupa J. Matuleviča z pryčyny jaho litoŭskaści. Jany navat — ad imia 14-och arhanizacyjaŭ — napisali na jaho memaryjał—skar-

hu da św. Ajca. Było heta bolš-mienš — akuratna nia pomniu — u 1922-23 h. Voś-ža ŭ adkaz na henyja niespraviadlivyja napaści na biskupa, Biełarusy i Litoŭcy tak-ža napisali Apost. Stalicy memaryjał, u jakim apisali, jak sapraŭdy ŭsia heta sprava vyhladaje i jakoje pałažeńnie relihijnaha žyćcia ŭ našym Krai katalikoŭ Biełarusaŭ i Litoŭcaŭ.

U 1923 i 24 h. ks. Uł. Tałočka viadzie ažyŭlenuju karespandencyju z Instytutam Uschodniaj Eŭropy (Instituto Per L'Europa Orientale) ŭ Rymie, a imienna z viedamym vučonym jaho siabram Aurelim Palmierim, ab biełaruskaj spravie. Maju pad rukoj try ad jaho listy, u jakich piša jon i ab biełaruskaj spravie.

U pieršym liście z 1923 h.: ...„Usio, što tolki zmahu, zrablu dla Vašaj spravy. Pasyłaju Vam numar „Uschodniaj Eŭropy", u jakim znajdziecie nieśta ab Biełarusach. Kali pryšlicio mnie artykuł ab novych biełaruskich knižkach, nadrukuju jaho".

U druhim liście z taho-ž 1923 h.: ...„Usio, što majecie z biełaruskaj litaratury, duža pažadana. Paŭtorna prašu Vas prysyłać mnie artykuły ab Vašych spravach. Pastarajusia nadrukavać ich u našym periodyku. Statystyka i dadzienyja gieografičnyja ab Biełarusi duža pažadany"...

U trecim liście z 1924 h.: ...„Byli-b my duža Vam udziačny za artykuł ab biełaruskaj bibliagrafii abo ab biełaruskim litaraturnym ruchu. Hetkaha rodu artykuły my nadrukujem achvotna"... Ks. Uł. Tałočka pasyłaŭ adpaviednuju biełaruskuju litaraturu i infarmacyi.

15.III.1923 h. biełaruskija pasły ŭ Polski Sojm, kataliki, z inicyjatyvy BChD, padali nuncyju Apostalskamu ŭ Varšavie Laŭramu memaryjał ab žyćci Biełarusaŭ katalikoŭ i ab ich relihijnych patrebach.

20.III.1925 h. z inicyjatyvy BChD biełaruskaje katalickaje duchavienstva padało Apostalskamu Nuncyju ŭ Varšavie Laŭramu memaryjał u spravie kankardatu Apost. Stalicy z Polščaj, jaki nie biare pad uvahu intaresaŭ Biełarusaŭ katalikoŭ, a jaki tady jašče byŭ razvažany ŭ Sojmie. U memaryjale było damahańnie źmianić niekatoryja punkty. Heta aburyła Nuncyja i jon, vyklikaŭšy mianie da siabie, mieŭ sa mnoj duža haračuju hutarku.

7.IV.1925 h. V. Łastoŭski ŭ parazumieńni sa mnoju ad imia ŭradu Rady Bieł. Narodnaj Respubliki złažyŭ u Rymie Apostalskaj Stalicy na aŭdyjencyi ŭ sakratara kard. Gasparri memaryjał z pryčyny taho-ž kankardatu Apost. Stalicy z Polščaj i ab inšych spravach Biełarusaŭ, a tak-ža kopiju memaryjału BChD ŭ spravie kankardatu, pasłanuju mnoju Łastoŭskamu.

Paśla hetaha V. Łastoŭski da mianie pisaŭ:

—„Tolki što viarnuŭsia ad Baćkavaha sekretara H—ry. Pa povadu § 2 pratestu jon aburyŭsia i kaža, što heta niapraŭda. „Nie kanferencija polskich biskupaŭ stanavić budzie ab movie ŭ Vilensk. archibiskopii, a Ap. Pasad. Palaki chacieli, kab heta pravincija zaležała ad Varšaŭskaha archibiskupa, a Litviny, kab ad Kovienskaha. Ap. Pasad. nie zhadziŭsia ni na adnu ni na druhuju prapanovu i ŭstanaviŭ archibiskopiju, jakaja va ŭsim budzie zaležna tolki ad Ap. Pas.“ Dalej: „vymahańnie sufrahanij budzie razhledžana“ i jon dumaje: „staniecca zhodna vašamu chacieńniu“.

Ab ustanoŭleńni biełaruskaj mienskaj archibiskopii skazaŭ, što heta sprava sa starany Ap. Pas. nie sustračaje nijakich pieraškod, kali tolki tamtejšy ŭrad da jaho źviernieсса z prapanovaj ustanavić jaje.

Słovam ja daručyŭ kopiju dakumantu padadzienaha nunciju i pratest ahałoŭleny „Pro memoria“, apošniaje jon zara pračytaŭ. Akrom hetaha ja tutka mieŭ šmat inšych pabačań i cikavych hutarak...

7.IV.25. V. Łastoŭski.“—

1.X.1925 h. pasły kataliki, tak-ža z inicyjatyvy BChD, złažyli Nuncyju Apostalskamu ŭ Varšavie memaryjał ab pazbaŭleńni Biełarusa ks. dr. J. Rešecia prafesury ŭ Vilenskaj Duch. Seminaryi z matyvaŭ polskich nacyjanalistyčnych. Pry hetaj nahodzie ŭ memaryjale henym padajucca dadzienyja ab nacyjanalnym składzie nasielnictva ŭ Vilenskaj Dyecezii, a tak-ža apisvajucca adnosiny ŭ Vilenskaj Duch. Seminaryi, u jakoj, nia hledziačy na šmatlikija prośby, Biełarusam katalikom ničoha biełaruskaha nie vykładajecca.

Zasłužvaje tak-ža na ŭvahu referat inž. Ad. Klimoviča, tady studenta ŭ Prazie, adnaho z ideolohaŭ BChD, a paśla BNA, pračytany ad imia BChD na kanferencyi kulturnych słavianskich pracaŭnikoŭ u Prazie Českaj, jaki adbyŭsia 28.VI—2.VII.25. Referat heny, viedama, aprača merytoryčnaha značeńnia, mieŭ tak-ža i značeńnie prapahandy biełaruskaje spravy.

U 1927 h. prypadaŭ 1100-hodni jubilej naradžeńnia (827 h.) śv. Kiryła, apostała Słavian. Z hetaj nahody ŭ Rymie (Vatykan) było śviatkavańnie, na jakim, u prysutnaści śv. Ajca, ad Biełarusaŭ pramoviŭ adzin student Biełarus. Voś jaho pramova:

— „Siahoniašni dzień — heta vialikaja, darahaja chvilina histaryčnaja dla ŭsich narodaŭ słavianskich: siahońnia słavianie sabralisia razam u noh Vašaj Śviataści supolnym hołasam słavianskim słavić svaich vialikich Apostałaŭ, svaich Ajcoŭ i Pravadnikoŭ duchoŭnych SS. Kiryła i Mefodja...

Da hetaha supolnaha hołasu łučym i my, Biełarusy, svoj ščyry narodny hołas na sławu SS. Kiryła i Mefodja... I my, Biełarusy, adnaŭlajučy siahońnia naša žyćcio ŭva ŭsiakich halinach, u asobach SS. Kiryła i Mefodja vidzim svaich pravadnikoŭ duchoŭnych... Jany nam jasna pakazali i pakazyvajuć, što adna jość praŭdzivaja daroha žyćcia — heta daroha viernaści i miłaści dla Evanelii Chrysta, viernaści i miłaści dla Katalickaha Kaścioła i dla Jaho Hałavy — Ajca śviatoha... Hetaj darohaj užo ad viakoŭ idzie čaść našaha narodu Biełaruskaha, a daść Boh pojdzie i cełу narod. Kab heta zbyłosia jaknajchutčej, chaj nam dapamohuć SS. Kirył i Mefodij u niebie, a apieka i błahasłaŭleńnie Vašaj Śviataści, Namiestnika Chrystusa na ziamli... Ab hetu apieku, ab heta błahasłaŭleńnie, padajučy da noh Vašaj Śviataści, pakorna prosim." —

U tym-ža 1927 h. ŭ Prazie Českaj byli adśviatkavany pieršyja ŭhodki śmierci Kaz. Svajaka. Hetaje śviatkavańnie niamała kaho paznajomiła z Biełarusami i ich ideovymi nakiravańniami.[1]) Hałoŭnym arhanizataram henych uhodkaŭ byŭ inž. Ad. Klimovič.

Z Prahi Českaj toj-ža Ad. Klimovič biełaruskuju prapahandu patrapiŭ pašyryć i na Juhasłaviju, dziakujučy svajmu tavaryšu Słovincu J. Šedivamu.[2])

Šedivy ŭ vadnym z słavinskich časapisaŭ napisaŭ šyrokuju recenziju na maju knižku „Rodnaja mova ŭ Śviatyniach".

Pomniła tak-ža BChD ab biełaruskaj prapahandzie i ŭ Złuč. St. Ameryki. 24.VI.1926 h. ŭ Čykaho adbyŭsia tam vialiki mižnarodny Eŭcharystyčny Kanhres.

---

1) „Praha — Svajaku" („Bieł. Krynica" 1927, № 21).

2) „Zahranica ab nas" („Bieł. Krynica" 1927, № 24).

Biełarusaŭ katalikoŭ na Eŭcharystyčnym Kanhresie reprezentavali: ks. dr. praf. J. Tarasevič, Janka Čarapuk, A. Aršułovič i J. Łabač. Biełarusy aficyjalna byli pryniaty ŭ skład „Orjentalnaj (uschodniaj) Sekcyi Kanhresu". 23 červienia na ŭsienarodnym schodzie katalikoŭ u Armory Sali, u jakoj vystupali pramoŭcy ad usich narodaŭ u śviecie, ad Biełarusaŭ pramoviŭ hramadzianin J. Čarapuk.[1])

Ks. praf. dr. J. Tarasevič byŭ navat vydaŭšy ŭ Njujorku ŭ 1927 h. biełaruski časapis pad nazovam: „Praŭda". Nažal, časapis hety, zdajecca, spyniŭsia na pieršym numary.

Toj-ža ks. Tarasevič u 1928 h. ŭ čykaho naładziŭ publičnaje sviatkavańnie biełaruskaha nacyjanalnaha śviata 25.III, na jakim byli pradstaŭniki zahraničnych dyplamataŭ i presy.

Jak moh, pracavaŭ dla biełaruskaj spravy ŭ tej-ža Amerycy i ks. V. Šutovič, jaki z hetaj pryčyny niamała tam mieŭ prykraściaŭ i šmat pieranios trudoŭ.

15.VIII.1929 h. Biełaruski Pasolski Klub padaŭ, apracavany pasłom chadekam, memaryjał u Lihu Nacyjaŭ ab pałažeńni Biełaruskaha narodu ŭ Polščy. Memaryjał hety 6.V.1930 h. polskimi ŭładami byŭ skanfiskavany.

22.I.1929 h. pasły chadeki padali Nuncyju memaryjał i prahramu BChD ŭ spravie zabarony J. E. Arcyb. R. Jałbžykoŭskaha čytać „Bieł. Krynicu" i naležyć da BChD. Nuncyj abiacaŭ spravu pierasłać śv. Ajcu.

11.II.1930 h. Nuncyju ŭ Varšavie padaŭ memaryjał Biełaruska-litoŭski K—t dziela arhanizavańnia ŭ Vilenskaj Dyecezii Akcyi Katalickaj. Kamitet u henym memaryjale skaržycca na duchoŭnuju ŭładu,

---

1) „Bieł. Krynica" № 21, 1926 h.

što nie dazvoliła K—tu sklikać Biełaruska-litoŭskaha źjezdu ŭ spravie Katalickaj Akcyi i na toje, što ŭ Vilenskaj Dyecezii akcyja heta adbyvajecca vyklučna papolsku. Uva ŭsiej hetaj spravie z boku Biełarusaŭ hałoŭnaja rola naležyła da BChD. Heny biełaruska-litoŭski źjezd adbyŭsia 4.V.1930 h.

10.IV.1932 h. Bieł. Katalicki Centr u Vilni (faktyčna toje, što i BChD) padaŭ Nuncyju memaryjał z prośbaj naznačeńnia biełaruskich biskupaŭ u Pinsk i ŭ Vilniu.

25.VIII.1932 h. biełaruskija ksiandzy złažyli Nuncyju Marmaggi prośbu ab hrašovaj dapamozie na nadrukavańnie pabiełarusku śv. Pisańnia. Abiacańnie pamahčy daŭ Nuncyj mnie na audyjencyi ŭ jaho viasnoj taho-ž 1932 h. Dapamoha hena była dana. Dziakujučy jej siańnia (listapad 1938) drukujucca pabiełarusku Evanelii i Apostalskija Dziei.

Niamała tak-ža biełaruskaj prapahandy pravodziła BChD pry pomačy Mižnarodnych Kanhresaŭ Nacyjanalnych Mienšaściaŭ i jaho ekzekutyvy Sakrataryjatu. Praz 12 hadoŭ (1925—1938), kali Bieł. Nac. K—t pasyłaŭ na Kanhresy svajho aficyjalnaha pradstaŭnika, badaj vyklučna BChD rychtavała jamu adpaviednuju pramovu i infarmacyjny ab biełaruskaj prablemie matarjał, jaki zaŭsiody byvaŭ skarystany, kali nie na trybunie Kanhresaŭ, dyk u jahonych, abo jakich inšych, publikacyjach. Aprača hetaha taja-ž BChD praz hety čas była ŭ pastajannych znosinach z Sakratarjatam Kanhresaŭ i praz jaho ŭściaž pravodziła biełaruskuju infarmacyjnuju prapahandu.

Na asablivuju tut zasłužvaje ŭvahu praca dr. W. Winklera —*„Statistisches Handbuch der Europäischen Nationalitäten“* (Vien, 1931), jakuju vydaŭ *Institut für Statistik der Minderheitsvölker* pry ŭniversytecie ŭ Vienie. U hetaj pracy znachodzicca

statystyka Biełaruskaha narodu, da čaho značna pryčyniłasia BChD, dastaŭlajučy ŭ heny Instytut statystyčny matarjał ab liku Biełarusaŭ.

Na zakančeńnie hetaha ahladu naleža tak-ža adciemić knihu *„Die Nationalitäten in den Staaten Europas"* (Wien 1931). U hetaj knizie, vydanaj Sakratarjatam Kanhresaŭ Nacyjanalnych Mienšaściaŭ, na bač. 132—141 znachodzicca davoli vialiki infarmacyjny artykuł, apracavany adnym z siabraŭ BChD, ab pałažeńni Biełaruskaha narodu ŭ Polščy.

RAZDZIEŁ X.

# Niezaležnicki charaktar BChD i adnosiny jaje da susiedziaŭ.

## § 1. — Sutnaść niezaležnickaści.

Kali idzie hutarka ab niezaležnickaści BChD, dyk heta sprava patrabuje vyjaśnieńnia i vyraznaha ŭstaleńnia samaha paniaćcia niezaležnickaści. Niezaležnickaść možna razumieć dvajaka: teoretyčna i praktyčna, abo praściej kažučy — niezaležnickaść palityčnaj idei i srodkaŭ, što viaduć da jaje ździejśnieńnia. Voś-ža BChD mieła ŭ sabie hetyja dźvie składovyja čaściny.

Hetki charaktar BChD vidać z jaje prahramaŭ. Užo ŭ prahramie mienskaj z 1920 h. zaznačajecca imknieńnie da samastojnaha, niezaležnaha bytu Biełaruskaha narodu. Imknieńnie heta tam adnak jašče imhlistaje i niesprecyzavanaje. I heta zrazumieła — BChD ŭ pieršym svaim etapie, ab čym užo viedajem, — heta faktyčna była nie arhanizacyja palityčnaja, ale imienna apalityčnaja, chryścijanska-hramadzkaja ŭ duchu encyklik Papy Lavona XII. A ŭžo pieršaja vilenskaja prahrama BChD vyrazna zaznačaje svoj niezaležnicki charaktar jak idejny, tak i ŭ niekatoraj miery praktyčny. Čytajem tam, što BChD imkniecca da palityčnaj niezaležnaści Biełaruskaha narodu i da federacyi z susiednimi narodami, u pieršuju čarhu z narodam Litoŭskim i Ukrainskim. Za-

tym adnak, što sprava sužyćcia niezaležnaha ŭ budučynie Biełaruskaha narodu z svaimi susiedziami jość spravaj pradusim praktyčnaj i, dziela hetaha, druharadnaj, paźniejšyja prahramy BChD, padčyrkvajučy palityčnuju pryncypovuju niezaležnaść Biełarusi, ab sposabach sužyćcia z susiedziami ŭžo balej nia ŭspaminajuć. Adnak z samych henych dumak BChD ab budučynie, vynikaje toje, što jana Litoŭcaŭ i Ukraincaŭ uvažaje za takich sajuźnikaŭ, z jakimi idziecca da niezaležnaści imienna niezaležna, z jakimi jość najbolš supolnaha palityčnaha intaresu. Uznoŭ-ža ŭ „Bieł. Krynicy" ŭściaž spatykajucca artykuły, jakija hetuju staranu praktyčnaj niezaležnaści BChD raźvivajuć časta i hruntoŭna, snujučy dumku, što pieršym i hałoŭnym srodkam, jaki viadzie da niezaležnaści Biełaruski narod, jość jaho ŭłasnaja vola i kultura, a druhim srodkam — jość u pieršuju čarhu supracoŭnictva Biełaruskaha narodu z narodam Litoŭskim i Ukrainskim.

U hetym-ža ŭsim vidacca imienna henaja padvojnaja niezaležnickaść BChD — teoretyčna-ideovaja i praktyčna-faktyčnaja, što vyražajecca hetkaj formułaj: imknucca da niezaležnaści niezaležnymi darohami. A kali idzie ab hetyja niezaležnyja darohi, dyk jany viaduć nie praz tyja susiednija narody, jakija najmienš, abo i susim nie zacikaŭlenyja ŭ niezaležnaści i ahułam u samastojnym isnavańni Biełaruskaha narodu, ale praz tyja narody, jakija tak ci inakš u samastojnaści i niezaležnaści hetaha narodu zacikaŭlenyja i jak najmienš majuć u im samalubnych metaŭ. I voś-ža kali praśledzić adnosiny BChD da narodaŭ Litoŭskaha i Ukrainskaha z adnaho boku i da Polščy i SSSR z druhoha, dyk hetkaja ideolohija i taktyka BChD akažacca vidavočnaj.

Palityčny niezalažnicki ideał BChD źjaŭlajecca prostym i lohičnym vysnavam z aktu 25.III.18, jaki

apiavaje Biełaruś niezaležnaj suverennaj dziaržavaj. I heta zrazumieła. Ale treba ścvierdzić, što i ŭspomnienaja samaja *taktyka* BChD tak-ža jość prostym lohičnym vysnavam z henaha ideovaha nastaŭleńnia, z henaha-ž aktu. Lohika jasna kaža, što da ideału niezaležnaści idziecca i darohaj niezaležnaj.

A ciapier niekalki słoŭ ab tym, jak BChD razumieła sutnaść aktu 25.III, sutnaść henaha hałoŭnaha ideovaha i praktyčnaha svajho pryncypu. Sprava ŭ tym, što akt 25.III možna zrazumieć tolki pavodle tej hramaty (treciaj ustaŭnoj), jakoj jon byu abvieščany. Tymčasam taja hramata, redahavanaja ŭ revalucyjnaj atmasfery, jość miešaninaj narodnictva i marksizmu, ułaśnictva i kolektyvizmu, sacyjalizmu i kapitalizmu, demakratyzmu i dyktatury. Voś-ža BChD, apirajučysia na akcie 25.III, trymałasia faktyčna tolki jaho sutnaści, heta znača — ideału suverennaj niezaležnaści Biełarusi, na ŭsich jaje etnohrafičnych ziemlach, a ŭsio inšaje: unutrany sacyjalny ład i adnosiny ŭžo niezaležnaha Biełaruskaha narodu da susiedziaŭ, pakidajučy budučyni, pakidajučy voli narodu i datarnoŭvajučysia da ducha času i da patrebaŭ taho-ž narodu. U hetym duchu BChD apracoŭvyvała svaje prahramy i ŭrešcie, idučy za hetym ideałam, pieramianiłasia na BNA, u prahramie jakoha z 1936 h. hetkaje-ž razumieńnie aktu 25.III samo kidajecca ŭ vočy.

## § 2. — Adnosiny da Polščy i SSSR.

Hetych dvuch krain BChD ŭ svajej palitycy staraniłasia.

Začniom ad *Polščy*. Tut pradusim treba adciemić nastupnaje cikavaje źjavišča. Zakładčykami i ideolohami BChD byli pieravažna katalickija ksian-

dzy Biełarusy i śvieckija intelihienty tak-ža kataliki Biełarusy. Z hetaha možna sudzić, što BChD musiła mieć charaktar vyklučna katalicki i z jaŭnym nachiłam da Polšcy. Tymčasam stałasia naadvarot. Imienna heta biełaruskaja palityčnaja arhanizacyja tak mnoha prajaviła adpornaści ad polskaści, jak badaj ni adna jakaja inšaja biełaruskaja palityčnaja arhanizacyja. Tłumačycca heta miž inšym tym, što za časaŭ BChD ŭ polskim hramadzianstvie nia było takoj palityčnaj hrupy ci partyi, jakaja pazytyŭna adnosiłasia-b da biełaruskaj prablemy i spryjała-b jaho palityčnamu i nacyjanalna-kulturnamu raźvićciu. Ministr nacyjanalist Skulski ŭ Sojmie ŭ 1921 h. zajaviŭ, što za 50 hadoŭ susim nia budzie Biełarusaŭ, bo jany buduć vynaradaŭleny. U 1927 h. sacyjalist M. Niedziałkoŭski zajaviŭ u tym-ža Sojmie, što polskija sacyjalisty pojduć u Biełaruski narod, na suproć biełaruskich nacyjanalnych ideałaŭ, panad hałovami biełaruskich pasłoŭ. Pryjemnyja vyniatki ad hetaha niapryjemnaha pryncypu stanavili tolki adzinki. Voś-ža miž inšym hetym i tłumačycca takaja adpornaść BChD na polskija ŭpływy.

A ciapier słoŭ kolki ab SSSR. Adnosiny BChD da hetaj krainy, dzie znachodzicca bolšaść Biełaruskaha narodu, jak u BSSR, tak i pa za jaje hranicami, byli tak-ža sroha adpornyja, a ŭ najlepšym vypadku krytyčnyja. Što-ž tut za pryčyny hetkich adnosinaŭ? Dyjametralna roznaja ideolohija. Dyktatura matarjalistyčnaha kamunizmu, praśled relihii, niepryznavańnie i niščeńnie nacyjanalnaj kultury, skasavańnie volnaści sumleńnia, siłaj pravodžańnie kolektyvizacyi i inš. — usio heta sapraŭdy musiła pužać i adstrašać ad siabie BChD, arhanizacyju, zbudavanuju na chryścijanska-demakratyčnym idealiźmie. Praŭda, u BSSR BChD zaŭsiody bačyła jak niešta dadatniaje, prynamsi dla budučyni Biełaru-

skaha narodu, u tym, što isnuje tam choć fikcyjnaja aŭtanomnaja Bieł. Savieckaja Respublika, što tvorycca, choć duža adnabokaja i antynacyjanalnaja, ale formaj, jazykom, biełaruskaja kultura, što isnujuć škoły z biełaruskaj vykładovaj movaj i inš. I dziela hetaha pry ŭsim krytycyźmie i adpornaści da SSSR, u „Krynicy“ i „Bieł. Krynicy“ možna spatkać aprača bajavych i nehatyŭnych adnosinaŭ da henaj krainy, tak-ža časta i notki prychilnyja da jaje, zaležna ad taho, ci tam časam tvaryłasia niešta sapraŭdy dadatnaje dla Biełarusi, ci naadvarot — adbyvałasia rujnavańnie biełaruskaha nacyjanalnaha bytu.

Ale ŭsioždyki, nia hledziačy i na hetyja, časam prychilnyja notki da SSSR, BChD hetaj krainy, naskolki hałavoj jaje źjaŭlajecca Maskva, sajuźnikam, na jakoha možna apiorcisia, idučy da vyzvaleńnia Biełaruskaha narodu, nia ličyła.

## § 3. — Adnosiny da Litoŭcaŭ i Ukraincaŭ.

Da hetych dvuch narodaŭ BChD adnosiłasia susim inakš, jak da papiarednich. Hetyja narody BChD ŭvažała naturalnymi sajuźnikami Biełaruskaha narodu.

Hetkaja palityčnaja ideolohija BChD svaje pryčyny maje miž inšym u litoŭska-biełaruskaj tradycyi. Majem tut na dumcy nia tolki tradycyi Vialikaha Kn. Litoŭskaha, ale i tradycyi śviažejšyja, tradycyi ŭžo z časaŭ litoŭskaha sučasnaha nacyjanalnaha renesansu i z časaŭ pačatkaŭ hetkaha-ž renesansu biełaruskaha. Hetyja tradycyi, peŭniež, źjaŭlajucca adhałoskam našaj supolnaj minuŭščyny i dziela hetaha ŭ jej znachodzim vobak Litoŭcaŭ i Biełarusaŭ tak-ža i Ukraincaŭ. Daskanalnym adbićciom hetkaj

tradycyi źjaŭlajecca časapis „Litwa“, jaki papolsku prad vajnoj vydavali ŭ Vilni Litoŭcy, što ŭžo zabylisia svajej movy, ale nie zabylisia svajej nacyjanalnaści.

„Litwa“ vychodziła ad 1908 da 1914 h., śpiarša, jak miesiačnik, paśla jak dvutydniovik i ŭreščie, jak tydniovik. U hetym časapisie tak mnoha i tak prychilna ŭdzialałasia miesca Biełarusam, što varta da hetaha pryhledzicca bližej.

№ 1, 1908 h., art. „Zgoda co do języków“: Biełarusy kataliki Vilenščyny i Horadzienščyny što da svajho pachodžańnia ahułam zaličajucca da Litoŭcaŭ, ale, nia hledziačy na heta, pryznajecca im patreba i prava ich biełaruskaj movy.

Toje-ž spatykajem i ŭ № 2, u art. „Litwa katolicka — stanowi naród litewski“.

Ahułam-ža „Litwa“ Biełaruski narod pryznaje biez zaściarohaŭ, baronić jaho pravoŭ i spryjaje jaho adradžeńniu.

№ 2, 1909, art. „Prasa litewska“ piša: ...„My nia chočam ani zabirać haradoŭ, ani ich dzialić u začeńni nacyjanalnym. Vilnia adnolkava dobra moža być asiarodkam litoŭskim, jak i biełaruskim. Z pryčyny Vilni my z Biełarusami spračacca nia budziem, patrapim žyć zhodna, a heta dziela taho, što ani my, ani jany nia majem ahresyŭnych metaŭ“...

U tym-ža numary ŭ art. „Co trzeba robić księżom, wygnanym na Białoruś“, radzicca ksiandzom Litoŭcam, naznačanym na biełaruskija parafii, pravodzić tam biełaruskuju adradženska-nacyjanalnuju pracu.

U № 3, u art. „Prasa ukraińska“ miž inšym spatykajem dumku ab patrebie bližejšaha sužyćcia litoŭska-biełaruska-ukrainskaha.

U № 5, u art. „O stosunku pobratymczych na-

rodów do Białorusinów" padčorknuty dobryja adnosiny da Biełarusaŭ: Litoŭcaŭ i Ukraincaŭ.

U № 4 i ŭ nastupnych, u jakich padajecca statystyka nacyjanalnaściaŭ Vilenščyny i Horadzienščyny, spatykajem dumku, što ŭsiudy, dzie razlahajecca biełaruskaja mova, patreba ŭvieści hetuju movu ŭ kaścioł.

U № 7 spatykajem viestki z ukrainskich hazet, asabliva z „Ukrainische Rundschau", vydavanaha ŭ Vienie, u jakim pašyrałasia ideja ukrainska-biełaruska-litoŭskaha zbližeńnia.

U № 11, pad zahałoŭkam: „Kiedy nasza mowa wejdzie do kościoła", pamieščana pabiełarusku karespandencyja z Trab, u jakoj dakazvajecca patreba dla Biełarusaŭ katalikoŭ biełaruskaj movy ŭ kaściele.

U № 14 spatykajem karespandencyju z Łyntup, u jakoj aŭtar žalicca, što Biełarusy kataliki nia čujuć tut nikoli kazańniaŭ u kaściele ŭ svajej rodnaj movie.

U № 18 spatykajem hetkuju cikavuju reč: U Łyntupach išła sprečka ab litoŭski jazyk u tamtejšym kaściele. Miascovy probašč ks. Jachim Račkoŭski spraciŭlaŭsia litoŭskaj movie i dakazvaŭ, što Łyntupskaja parafija, likam 6 tysiač asob, jość biełaruskaja. Z hetaj pryčyny „Litwa" tamu-ž ksiandzu radzić zamiest polskaha ŭvieści ŭ kaścioł jazyk biełaruski.

U № 19 spatykajem pabiełarusku: vierš „Ja kliču vas", art. „Treba źniać akulary" (ab polskaj kaścielnaj palitycy), a tak-ža „Chroniku biełaruskaha žyćcia".

№№ 5, 10, 12, 13 i 14, 1910 h. pamiaščajuć šyrokija infarmacyi ab biełaruskim nacyjanalnym ruchu.

U № 4, 1911 h., art. „Sprava białoruska" daje šmat viestak ab biełaruskim ruchu.

U № 10 spatykajem krytyku duchoŭnaj katalickaj uławy, jakaja zahadvała probaščam rabić parafijalnyja śpisy, zaznačajučy nacyjanalnaść tolki Litoŭcaŭ i Palakoŭ, a susim paminajučy Biełarusaŭ.

U № 13 u karespandencyi iz Śviancian zaklikajucca Litoŭcy, kab popularyzavali ideju biełaruskaj movy ŭ kaściele i kab pašyrali biełaruskuju katalickuju litaraturu.

U № 5, 1912 h. spatykajem narakańni, što Biełarusy mała pracujuć, što mnohija kirujuć na Varšavu i Krakaŭ i što časta pamahajuć Palakom u baraćbie ich z Litoŭcami, asabliva na nivie kaścielnaj.

U № 6, 1913 h. spatykajem pryvitańnie biełaruskaha katalickaha tydniovika „Biełarus" i pažadańnie jamu pamysnaha razvoju.

Ale niemahčyma adciemić tut usio toje, što „Litwa" za 7 hadoŭ svajho isnavańnia źmiaściła prychilnaha i karysnaha dla biełaruskaj spravy. Zaznaču jašče ahulna, što duža mnoha spatykajem tam infarmacyjaŭ ab Biełarusach, artykułaŭ samychža Biełarusaŭ, biełaruskich ilustracyjaŭ, abviestkaŭ biełaruskaj (a tak-ža i ŭkrainskaj: „Діло", „Рада") presy i inš.

Ahułam treba skazać, što „Litwa" jašče na zary biełaruskaha renesansu dobra pieraarała nivu pad ziarnio zhodnaha i pryjaznaha sužyćcia Litoŭcaŭ i Biełarusaŭ. Prychilnyja tak-ža zaŭsiody byli da biełaruskaha ruchu i adnosiny Ukraincaŭ. I heta ŭsio było tady, kali dla polskich nacyjanalistaŭ biełaruskaja sprava była tolki intryhaj Maskvy, a dla Rasiejcaŭ — intryhaj Polščy.

Hetkija prad vajnoj možna było spatkać adnosiny litoŭskaha hramadzianstva da Biełarusaŭ. Ahułam havoračy i zaraz paśla vajny, kali paŭstavała i paŭstała Niezaležnaja Litva, adnosiny hetyja pryn-

cypova tak-ža nie źmianilisia, a možna skazać, što raźvivalisia pamysna dalej.

Tak napr, kali paŭstavała Litva ŭ 1918 h., litoŭskaja dziaržaŭnaja Rada (Taryba) mieła ŭ sabie pradstaŭnikoŭ Biełarusaŭ, a tak-ža stvaryła biełaruskaje ministerstva.[1])

U hetym časie z boku biełaruskaha było imknieńnie stvaryć federacyjnuju litoŭska-biełaruskuju dziaržavu. Praŭda, stvaryć hetaj dziaržavy nie ŭdałosia, vina hetaha ŭ tahačasnych palityčnych abstavinach i ŭ słabaści biełaruskaha ruchu, adnak fakt hetkaha imknieńnia ŭ historyi biełaruska-litoŭskich palityčnych adnosinaŭ novych časaŭ maje svajo značeńnie.

Dla poŭnaści gienezy litoŭska-biełaruskich adnosinaŭ i da ich charaktarystyki padaju tut jašče adzin fakt. U 1919 h. koštam całaści Bieł. Rady Respubliki paŭstała, jak viedama, polonofilskaja Najvyšejšaja Rada; praŭny biełaruski ŭrad, trymajučysia idei niezaležnaści Biełarusi, musiŭ pakinuć biełaruski Miensk, zaniaty Palakami; znajšoŭ jon prypynak u Koŭnie. Voś-ža tady, 12.XI.1920 h. była padpisana ŭmova miž uradam biełaruskim Łastoŭskaha i ŭradam litoŭskim.

U henaj umovie, apračа abiacańnia biełaruskaha ŭradu padtrymać Litvu ŭ plebiscycie, jaki mieŭsia adbycca ŭ Vilenščynie miž Polščaj i Litvoj, i apračа i inšych mienš važnych punktaŭ, spatykajem punkt 6 hetkaha źmiestu: „Usie spravy datyčna adnosinaŭ miž dziaržavami Biełaruskaj i Litoŭskaj pavinny być raźviazany na padstavie dabravolnaha dahavoru ŭradaŭ hetych dziaržavaŭ. Sprava hranic miž hetymi dziaržavami pavinna być raźviazana sposa-

---

1) М. Засецкі — Міністэрства Беларускіх Спраў за 10 месяцаў існаваньня. Коўна, 1919.

bam zhody paśla sklikańnia pravamočnaha Sojmu Biełaruskaj Narodnaj Respubliki. Da hetaha času miesnaści z pieravahaj biełaruskaha nasielnictva, uchodziačyja ŭ skład Respubliki Litoŭskaj, pavinny kiravacca na padstavie terytoryjalnaj nacyjanalnaj aŭtanomii."[1]) Praŭda, usiaho hetaha zrealizavać nie ŭdałosia, bo na pieraškodzie hetamu stali paźniejšyja palityčnyja padziei, adnak śled dobra-susiedzkich i pavažnych litoŭska-biełaruskich adnosinaŭ astaŭsia.

Zaŭsiody tak-ža byli spahadnyja i dobryja adnosiny da biełaruskaha, — časta ŭ łučnaści i da litoŭskaha, — ruchu i Ukraincaŭ. Voś što napr. pisaŭ ab hetym u 1909 h. viedamy ŭkrainski historyk, praf. M. Hrušeŭski, padajučy dumku palityčnaj unii Biełarusi, Ukrainy i Litvy.

„Hety sajuz, jaki maje biezpasredna svaju histaryčnuju i terytoryjalnuju padstavu isnavańnia, — piša M. Hrušeŭski, — jakoha narody tak doŭha byli histaryčna źviazany miž saboj, maje budučyniu i pry tym daloka silniejšuju i tryvalejšuju, jak roznyja palityčnyja systemy astatniaha stahodździa, i niekali vystupić z całaj siłaj histaryčnaj nieabchodnaści. Hety sajuz, jaki jość tak silny svajej unutranaj siłaj, a nia dziela źvierchniaha prymusu, nia straciŭ svajej pryciahajučaj siły i da siańnia, i heta budzie mieć svajo značeńnie ŭ historyi i pry ŭkładzie palityčnych i nacyjanalnych adnosin."[2])

---

1) St. Ełski — Sprawa Białoruska, Warszawa — 1931, bač. 48—49.

2) Ukr. Rundschau, 1909, № 2. Hetyja słovy Hrušeŭskaha prytočvaju pavodle: Г. Бочковський — Поневолені народи Царської Імперії, IV Білоруси та білоруське відродження. 1916, bač. 100.

## § 4. — Histaryčny šlach Biełaruskaha narodu na linii kantrastu miž Uschodam i Zachodam.

Voś-ža BChD Litoŭcaŭ i Ukraincaŭ ŭvažała za naturalnych sajuźnikkaŭ. Padstavaj adnak najhłybiejšaj hetaha nia jość ani henyja vyličanyja fakty lit.-bieł. adnosinaŭ, ani dobryja ŭkrainska-biełaruskija adnosiny, zaznačanyja tolki ahulna. Heta tolki ilustracyja, heta najvyžej dokaz pasredny i druharadny. Jość padstava hałoŭnaja i biezpasrednaja. Voś jana.

U pryrodzie ahułam, a tak-ža i ŭ žyćci čałavieka adzinki, hramadzianstvaŭ i narodaŭ važnuju rol adyjhryvaje prava kantrastu.

Kantrast — heta znača: sastaŭleńnie rečaŭ, paniaćciaŭ, idejaŭ susim praciŭnych, kab, praz procivienstva i prociŭstaŭleńnie, vydabyć z ich hłybiejšy, svajho rodu novy, sens i značeńnie.

Na biełaruskich ziemlach dzieić geopalityčnaje i palityčna-kulturnaje prava kantrastu: Uschod i Zachad, pravasłaŭje i katalictva, Maskva i Varšava. Voś-ža Biełaruski narod musić tak adnosicca da hetaha kantrastu, kab samomu nie asymilavacca, pakiravaŭšysia ci ŭ adzin bok ci ŭ druhi henaha kantrastu, henaj praciŭnaści, ale kab z jaho vydabyć svoj asobny, palityčna-nacyjanalny, kulturny typ. A kab da hetaha dajšci, treba šukać punktu apory na linii henaha kantrastu, na jakoj i znachodzicca Biełaruski narod, a nie na jaho peryferyi, bo tut hublajecca biełaruski hrunt. Bieł. Chryśc. Dem. heta razumieła i hetkuju ideju ŭściaž i raźvivała. Voś hałoŭnyja asnovy jaje palityki: vydabyć z Biełaruskaha narodu jak maha najbolš nacyjanalnaj śviedamaści i praz heta adpornaści na čužyja ŭpływy, šukajučy pry hetym družby pradusim u Litoŭcaŭ i Ukraincaŭ, jak u svaich naturalnych sajuźni-

kaŭ, jakija tak-ža bolš ci mienš znachodziacca na linii taho-ž kantrastu miž Zachodam i Uschodam i ŭ jakich — treba pry hetym adciemić — znachodziacca lohkija, jakimi Biełaruś moža dychać: Bałtyk i Čornaje mora.

Raźvivajučy adnak ideolohiju ab naturalnaści sajuzu Biełarusaŭ, Litoŭcaŭ i Ukraincaŭ, BChD zaŭsiody heta rabiła ŭ płoščy čysta ideovaj, usiakija spravy praktyčnyja, jak spravy terytoryjalnyja, budučyja hranicy i h. d. pakidajučy na baku, pakidajučy ich da taho času, kali-b heta ŭsio mahli vyrašać sami zacikaŭlenyja narody praz svaje lehalnyja pradstaŭnictvy.

RAZDZIEŁ XI.

# Apošnija padziei BChD.

*(1930—1935).*

## § 1. — Niezdavoleńnie starym i šukańnie abnovy.

Apošni peryjad pracy isnavańnia BChD dalej adznačajecca ŭ niekatoraj miery niezdavoleńniem i šukańniem niečaha novaha. Sprava ŭ tym, što ŭ biełaruskim hramadzkim žyćci zaznačyŭsia vyrazny pierarost palityki koštam kultury, ci viarniej — u hetym biełaruskim žyćci vyrazna zaznačyłasia palitykanstva zamiest tvorčaj ideolohičnaj palityki i zamiest pracy na biełaruskaj narodnaj kulturnaj nivie. Takim čynam kidałasia jaŭna ŭ vočy patreba pierahladu ŭ biełaruskim hramadzianstvie adnosinaŭ da prablemy biełaruskaj palityki i kultury, patreby ich ažyŭleńnia, adnaŭleńnia i ŭzajemnaha koordynavańnia.

U kruhoch BChD šmat ab hetym razvažałasia, havaryłasia i ŭreščie pajavilisia ab hetym bolš-mienš skonkretyzavanyja dumki ŭ „Бел. Крыніцы", u art. „I Культура й палітыка".[1])

Ad hetaha bolš-mienš času BChD pačała ŭ mieru svaich mahčymaściaŭ bolš ažyŭlenuju pracu kulturnuju, pradusim na nivie vydavieckaj i pačała

1) „I Культура й Палітыка" — „Бел. Крыніца" № 6, 13.II.1931.

tak-ža zastanaŭlacca nad prablemaj bolšaha zaktyvizavańnia i pahłybleńnia biełaruskaj palityki.

Ŭ tym-ža 1931 h. 13.XII adbyŭsia jašče źjezd delehataŭ BChD. „Papiaredni hetki źjezd — piša „Бел. Крыніца" — adbyŭsia ŭ 1928 h. u listapadzie miesiacy. Ad hetaha času prajšło, jak bačym, try hady i źjezdy padobnyja nie adbyvalisia. Hetamu na pieraškodzie stajali roznyja pryčyny, pradusim — niezaležnyja ad samoj arhanizacyi.

Ŭreščie ŭsie pieraškody pakanany i čarodny źjezd adbyŭsia ŭ Vilni 13.XII s. h., u liku bolš sotni asob. Sialanie, pradstaŭniki našaj arhanizacyi, nia hledziačy na niazvyčajna ciažkoje ich sučasnaje haspadarčaje pałažeńnie, uziaŭšy siaho-taho ŭ torbačku, časta pazyčyŭšy ŭ susieda krychu załatovak na bilet, z dakładnym razumieńniem važnaści rodnaj spravy, achvotna prybyli na źjezd.

Delehaty BChD—heta nia byli zvyčajnyja źjazdovičy. Nie. Heta byli śviedamyja Biełarusy, a takža śviedamyja siabry svajej arhanizacyi. Ab hetym vymoŭna śviedča, jak achviarnaje ich prybyćcio na źjezd, taksama i ŭčaście ich u źjeździe. Sprava ŭ tym, što delehaty pryniali niespadziavana dziejnaje ŭčaście ŭ pracach źjezdu.

Delehaty dakładna tak-ža admalavali abraz žyćcia siańniašniaj biełaruskaj vioski. Abraz hety sapraŭdy žudasny.

Nia hledziačy adnak na hetuju žudaść žyćcia našaj vioski, vioska heta ŭściaž pahłyblaje svaju biełaruskuju nacyjanalnuju śviedamaść, uśviedamlajecca palityčna i nia tracić nadziei na lepšaje zaŭtra. Asabliva cikavy ŭ našym siale toj fakt, što siało heta ŭžo daskanalna raźbirajecca ŭ labiryncie biełaruskich palityčnych hrup i hrupak. Vioska naša siańnia ŭžo daskanalna znaje, jak svaich pryjacielaŭ i abaroncaŭ, tak i svaich zdradnikaŭ, jakich

apošnim časam namnožyłasia davoli, jak u Vilni, tak i na siale. U vyniku ŭsiaho hetaha, jak ścvierdziŭ źjezd, davier da BChD, jak sapraŭdy vyprabavanaj, stojkaj i viernaj baraćbitki za vyzvaleńnie Biełaruskaha narodu, u narodzie hetym raście i štoraz hłybiejšyja zapuščaje kareńni.

Urešcie cieły rad pryniatych źjezdam rezalucyjaŭ, papraŭki ŭ prahramie i statucie, a tak-ža vybary novych uładaŭ arhanizacyi, zakončyli sapraŭdy pracoŭny dzień źjezdu delehataŭ BChD.

I tak, adnaviŭšysia i duchova i arhanizacyjna, da dalejšaj pracy pad ściaham BChD na biełaruskaj nivie!“[1])

Na hetym źjeździe byŭ pryniaty cieły rad rezalucyjaŭ, jakija ścviardžajuć ciažkoje pałažeńnie Biełaruskaha narodu ŭva ŭsich halinach jaho žyćcia. Žmiest hetych rezalucyjaŭ, za małymi vyniatkami, ahułam taki samy, jak i rezalucyjaŭ, pryniatych na źjezdach papiarednich. Hetyja rezalucyi źjaŭlajucca klasyčnym paćvierdžańniem staroha. Novaha hety źjezd u palityku BChD badaj nia ŭnios ničoha. Adnak henyja šyroka apracavanyia rezalucyi ab ciažkim pałažeńni Biełaruskaha narodu sami saboj zmušali dumać nia tolki siabraŭ BChD, ale tak-ža i ahułam biełaruskaje hramadzianstva ab ažyŭleńni pracy, ab novych darohach, ab abnovie.

I sapraŭdy. U 1934 h. ŭ № 35 „Бел. Крыніцы“ pajaviŭsia artykuł: „Час абнавіцца“.

Byŭ heta zaklik BChD da siabroŭ svaich i ahułam da hramadzianstva vykazacca ab patrebie abnaŭleńnia BChD i ab tym, u jakim kirunku hena abnova maje pajści. Ad hetaha času pravodziłasia dyskusija nad abnovaj prahramy BChD: praz kaniec 1934 h. i praz uvieś 1935 hod. Za hety čas u „Biel.

1) Зьезд дэлегатаў БХД — „Бел. Крыніца“ №41, 1931

Kr." było nadrukavana niešta bolš 15 artykułaŭ, u jakich razvažalisia roznyja prahramnyja ideolohična-biełaruskija prablemy. U vyniku hetaj dyskusii była apracavana novaja prahrama i BChD abnoŭlena na BNA. Akančalna i farmalna stałasia heta ŭ studni miesiacy 1936 h.

## § 2. — Abnova, jaje pryčyny i sutnaść.

Henaje ciažkoje pałažeńnie Biełaruskaha narodu, ab jakim uspomniena vyšej, a tak-ža zastoj i časta adstałaść pracy na biełaruskaj narodnaj nivie, źjaŭlajecca pryčynaj, što zmušała BChD da svajho abnaŭleńnia. Jość heta ahulnaja, vynikajučaja z biełaruskaha žyćcia, pryčyna. Ale aprača hetaj ahulnaj jość jašče cełyrad pryčyn bližejšych, kankretniejšych.

BChD na ŭsim śviecie, dzie jana isnavała ci isnuje, usiudy i zaŭsiody jość jana arhanizacyjaj sacyjalna-chryścijanskaj, z natury svajej apalityčnaj. I kali hdzie jakaja palityčnaja arhanizacyja nazyvajecca chryścijanskaj, ci katalickaj, dyk heta zvyčajnaje nieparazumieńnie, abo tolki prypadak. BChD ŭ svaim mienskim peryjadzie była apalityčnaj. U Vilni BChD pryniała charaktar palityčny, ale heta faktyčna nia było zhodna ani z istotaj chryścijanstva, ani z navukaj i praktykaj Katalickaha Kaścioła, ci Pravasłaŭnaj Carkvy, jakija tak-ža ŭ sutnaści źjaŭlajucca apalityčnymi. Duža jasna i hłyboka tłumača heta J. E. mitrapalit Andrej Šeptycki. Voś jaho ab hetym słovy:

„Užo ŭ samym paniaćci katalicyzmu, ci ŭniversalizmu mieścicca zapiarečańnie taho, što možna nazvać partyjaj. Katalicyzm heta ohuł, heta celaść, a partyja heta tolki niejkaja častka. Tamu ŭsie

kataliki śvietu pryniali tezu, što **nia moža być palityčnaj katalickaj partyi** i što katalicyzm i palityka — heta dva słovy, jakija, razam złučanyja, mieściać u sabie „contradictionem in terminis“ — supiarečnaść samuju ŭ sabie.

Niamieckaje „Centrum“, abo italjanskuju „Partito popolare“[1]) uvažajuć palityčnaj katalickaj partyjaj tolki tyja ludzi, jakija aceńvajuć ich nadta paviarchoŭna, hladziać na ich nadta zdaloku.

Niamieckaje „Centrum“—heta palityčnaja partyja z točna aznačanaj palityčnaj prahramaj. Praŭda, jana pieravažna składajecca z katalikoŭ, ale jość tam tak-ža i pratestanty, a navat i Žydy. Z druhoha-ž uznoŭ boku jość Niemcy kataliki, jakija nie zhadžajucca z prahramaj „Centru“ i naležać da inšych parlamantarnych hrupaŭ. Niamieckaje „Centrum“ zaścierahajecca navat praciŭ nazovy katalickaj partyi, uvažajučy siabie partyjaj naskroź palityčnaj. A toje, što ŭ hetaj partyi sabrałasia bolšaja kolkaść katalikoŭ, zrabiŭ prypadak: — baraćba Bismarka z Katalickim Kaściołam. U vyniku hetaj baraćby mnoha katalikoŭ zhurtavałasia ŭ hetaj partyi, jakaja, pobač čysta palityčnaj prahramy, pryniała jašče prahramu abarony viery i Katalickaha Kaścioła praciŭ praśledavańnia jaho Bismarkam.

Padobnaja-ž sytuacyja paŭtaryłasia tak-ža i ŭ Italii. Pierad zaniaćciem Rymu fašystami, narodnaja partyja, abo tak zvanaja „Partito popolare“ miela svaju ŭłasnuju sacyjalnuju i palityčnuju prahramu. Poruč z hetaj prahramaj jana pastaviła sabie zadańnie dziela abarony Kaścioła barocca tak-ža z sacyjalizmam, masonstvam i kamunizmam. Het-

---

1) „Centrum“ źlikvidavaŭ Hitler, a „Partito popolare“ źlikvidavaŭ Mussolini.

kim čynam u vačach ohułu z partyi čysta palityčnaj stałasia jana partyjaj katalickaj.

Hetyja dva prykłady z žyćcia katalickich hramadzianstvaŭ skrapili ŭ katalickich sacyjalohaŭ tezu, ciapier ahulna pryniatuju, što katalickaja partyja z jakoj-niebudź točna aznačanaj palityčnaj prahramaj: jość supiarečnaść sama ŭ sabie. I spraviadliva: kožnamu kataliku volna naležyć da jakoj-niebudź partyjna-palityčnaj hrupy, jakoj prahrama nia jość supiarečnaj katalickaj viery i etycy. Voś-ža katalik moža być manarchistam, kanservatystam, demakratam, pryncypijalistam ci ŭhadoŭcam, a navat, u niekatorych vyniatkavych abstavinach, ekstremistam.[1])

Navat takija pryncypy Katalickaha Kaścioła, jak pasłuchmianaść zakonam i śvieckaj ci duchoŭnaj uładzie, jość teoretyčna akružany takimi ŭmovami i zaściarohami, što ŭ praktycy možna znajści ŭ mnohich dziaržavach ci mała zakonaŭ, jakija nia susim abaviazvajuć katalikoŭ i jość niamała vypadkaŭ, u jakich jany henych zakonaŭ nie kaniečnie abaviazany słuchać. Naprociŭ, nia vykľučajucca vypadki, u katorych kataliki mohuć henym zakonam i henym uładam pracivicca. Znača, navat toje, što nazyvajem lehalnaściaj, nia ŭsio naleža da tych pryncypaŭ, jakija biazumoŭna i ŭsiudy abaviazvajuć katalikoŭ.[2])

Toje-ž samaje, što J.E. Mitrapalit A. Šeptycki skazaŭ ab Katalictvie, treba skazać i ab Pravasłaŭi. Palityčnaja partyja, što siabie zavie chryścijanskaj, — katalickaj ci pravasłaŭnaj, faktyčna takoj nia moža być. Chryścijanskaść takim čynam u BChD, jak

---

1) krajnim, radykałam.

2) Андрей, Митрополит — „Український Католицький Союз і Политика“ (Мета“ № 14, 1932).

u palityčnaj partyi, jość niečym štučnym i nieadpaviednym.

Pryčynaj abnovy BChD było tak-ža i toje, što hetkaha nazovu i charaktaru arhanizacyja, choć-by navat i ahraničałasia tolki da spraŭ sacyjalnych apalityčnych, u Eŭropie siańnia jość užo pieražytkam. Siańnia tam užo zamiest „sacyjalnaha chryścijanizmu“ šyroka raźvivajecca „Katalickaja Akcyja“, jakaja maje na mecie ŭžo nia tolki spravy sacyjalnyja ŭ duchu katalickim, ale tak-ža i badaj pradusim katalickaje vychavańnie moładzi i ahułam apostalstva katalickaj spravy pry pomačy śvieckich ludziej.

BChD z chryścijanskaj aficyjalnaj nazovaj, davała prava ŭmiešvańnia ŭ jaje duchoŭnaj uładzie. Ułada-ž heta ŭ nas, jak u katalikoŭ, tak i ŭ pravasłaŭnych, čužaja Biełarusam nacyjanalna, pracy BChD spryjać nie mahła, a mahła być tolki zaminaj i pieraškodaj. Praktyka ŭreščie pakazała, što hetak było sapraŭdy.

BChD mieła katalickija relihijnyja tradycyi. Zakładali jaje i paśla ŭ jej pracavali, niekatoryja z ich poŭniačy časta vydatnuju rol, ksiandzy Biełarusy. Da taho-ž i „Bieł. Krynica“, orhan BChD, asabliva ŭ pieršym dziesiatku svajho isnavańnia, davoli šmat udzialała miesca spravam relihijnym katalickim, a paźniej unijackim i pravasłaŭnym. Hety-ž fakt nadavaŭ BChD charaktar užo kali nia vyklučna katalicki, dyk prynamsi vyznaniovy, konfesyjny. A heta ŭsio razam zvužała idejnyja ramki BChD i ludziej, dumajučych palityčnymi katehoryjami i chočučych u šyrejšaj palitycy pracavać, ad BChD adpichała.

Hetki charaktar BChD byŭ pieraškodaj u jej pracavać, jasnaja reč, i ŭsim tym ludziam, jakija adznačajucca abo vuzkim pahladam katalickim, ci

takim-ža pravasłaŭnym, abo ŭreščie i takim, jakija ŭ spravach relihijnych indyferentnyja, roŭnadušnyja, a to i susim niavierujučyja.

*Ne misceantur profana sacris* — niachaj nia miašajucca spravy švieckija sa śviatymi — kaža staraja pahavorka. Maje jana svoj sens i ŭ žyćci palityčnym ahułam, a hetym samym stasujecca i da BChD, jak palityčnaj arhanizacyi.

Ureščie jašče adna pryčyna, jakaja zmusiła BChD da abnovy i da adpaviednaj reformy. Kali-b jana była konsekventnaj i zhodnaj z padobnymi arhanizacyjami ŭ Zach. Eŭropie, dzie jany raźvivalisia na padstavie papskich encyklik, dyk musiła-b vyračysia ŭsiakaj palityki, vyračysia tak-ža supolnaj pracy z pravasłaŭnymi i trymacca ramak tolki sacyjalnaha katalictva ci paśla Akcyi Katalickaj. Adnak BChD z hetaj darohi ŭściaž śviedama zychodziła, vypłyvajučy na šyrokija, ahulna biełaruskija, biaz roznicy vieravyznańnia, šlachi. Rabiła heta BChD — kažu — śviedama, zajmajučy ŭ biełaruskim palityčnym žyćci toje pustoje miesca, jakoje nie zajmaŭ nichto inšy, a jakoje zajmać treba było.

Za časaŭ isnavańnia BChD byli faktyčna ŭ biełaruskim žyćci tolki dva prahramovyja kirunki: BChD, jakaja adnolkava trymałasia jak ideałaŭ sacyjalnych, tak i nacyjanalnych i KPZB, jakaja, addajučysia, vyklučna ŭ svaim specyfičnym duchu, spravam sacyjalnym, spravy nacyjanalnyja nehavała susim, abo prynamsi ihnaravała. Nacyjanalnaje biełaruskaje sumleńnie takim čynam dychtavała BChD vychodzić z vuzkich katalickich ci ahułam aficyjalna chryścijanskich ramak i vieści ahulna biełaruskuju nacyjanalna-sacyjalnuju palityku.

I BChD heta zrabiła akančalna, abnaŭlajučysia ŭ BNA.

Sutnaś-ža abnovy BChD jość jasnaj z usich henych tolki što pieraličanych pryčyn abnovy i z taho kirunku, u jakim jana pajšła. Viedama, hetaja sutnaść była-b jašče bolš vidavočnaj, kali-b paraŭniać prahramu BChD i z prahramaj BNA. Adnak hetaha tut rabić nia budziem, bo heta zanadta razšyrała-b, i tak niespadzieŭki razšyranyja ramki, hetaj pracy, dy i vychodziła-b za jaje miežy. Skažu tut tolki ahułam, — što sutnaść abnovy ŭ tym, što BNA — heta ŭžo śvieckaja, ahulna-biełaruskaja, demakratyčna-palityčnaja arhanizacyja, pry tym zbudavanaja na asnovach, jakija ni ŭ čym nie piarečać tak-ža i spravam chryścijanskaj viery i maralnaści.

## § 3. — Biezpadstaŭnyja zakidy.

„Krajoviec" u № 8 časapisu „Przegląd Wileński" (pierastaŭ vychodzić uvosieni 1938 h) z dnia 6.XI.37 h. u art. „Wracamy do demokracyi", padčorkvajučy demakratyčny charaktar BNA (Biełaruskaje Narodnaje Abjednańnie"), niazhodna z praŭdaj pradstaŭlaje BChD, z jakoj henaje BNA paŭstała.

U artykule henym čytajem: „U biełaruskim hramadzianstvie bačyli my jašče niadaŭna šukańnie ratunku abo ŭ kamuniźmie, abo ŭ fašyźmie. Da pieršaj hrupy naležyli epihony „Hramady", a da druhoj daŭniejšaja BChD, jakaja ŭ svaim orhanie „Bieł. Krynica" ŭ peŭnym časie vyrazna prapahavała idei totalizmu, rasizmu i h. d. Z bieham adnak času nastupiła źmiena. Daŭniejšyja sympatyki da fašyzmu ŭ jaho niamieckim vydańni pieratvarylisia ŭ vyraznuju antypatyju. Źmiena-ž nazovy BChD na novuju — „Bieł. Narodnaje Abjednańnie" — aznačała zvarot da demakratyzmu".

Voś-ža bałamutnaść i niazhodnaść z praŭdaj hetkaha pradstaŭleńnia BChD vidać užo z usiaho vyšejskazanaha ŭ hetaj pracy. Ale, kab praścierahčy budučaha historyka prad hetym bałamuctvam i niapraŭdaj i ablahčyć jamu vyrabić praŭdzivy pahlad na hetyja spravy, spyniajusia tut nad henymi zakidami jašče krychu. Paŭtaru tut ahułam toje, što ja na ŭsio heta skazaŭ pad mianiuškaj „Tutejšy" ŭ tymža „Przegl. Wil." z dnia 16.XII.37 h. u № 9.

1) 10 hadoŭ tamu J. E. Arcyb. R. Jałbžykoŭski (ab čym vyšej) „praklaŭ" i BChD i „Bieł. Krynicu" miž inšym tak-ža i za toje, što hetaja arhanizacyja i jaje orhan byccam spryjała kamunizmu. 2) U 1936 h. polskija administracyjnyja ŭłady vychad „Bieł. Kr." spynili miž inšym tak-ža za spryjańnie byccam kamunizmu. 3) Niekatoryja Biełarusy, skrajnyja nacyjanalisty (rasisty, fašysty) BChD, z pryčyny jaje demakratyčnaści, prypisvali časam tak-ža skłonnaść da kamunizmu.

Pryčynaj prypisvańnia zakidaŭ BChD kamunizmu byŭ jaje niezaležny — nacyjanalny i demakratyčny — charaktar. I heta całkom zrazumieła.

Tymčasam voś całkom novyja zakidy: BChD— fašystaŭskaja, rasistaŭskaja, totalistyčnaja, hitleroŭskaja.

Dzie-ž praŭda? *In medio*, pa siaredzinie. 1) Pavadyry „Hramady", budučy całkom pasłušnym aružžam u rukach svaich apiakunoŭ z Uschodu, nia tolki što sami nie pracavali nad biełaruskaj narodnaj i demakratyčnaj ideolohijaj, ale paraližavali takuju pracu BChD. 2) Pa likvidacyi „Hramady" čaść jaje pavadyroŭ zarjentavałasia na tak zv. polskuju „sanacyju", dalej nie pracujučy nad biełaruskaj narodnaj, demakratyčnaj ideolohIjaj i zmahajučysia z takoj pracaj BChD.

3) Z hetych atakaŭ BChD i zleva i sprava vidać jaje centralny—narodny i demakratyčny—charaktar, jaki jana ŭściaž padčorkvała, a jaki tak vyrazna kidajecca ŭ vočy ŭžo navat z samaha nazovu: Biełaruskaja Chryścijanskaja Demakracyja. Znača: biełaruskaść, chryścijanskaść, demakratyzm—voś hałoŭnyja jaje padstavy teoryi i praktyki. Ahułam chryścijanskaja demakracyja totalistyčnaha i rasistoŭskaha charaktaru — heta *contradictio in adiecto*, heta supiarečnaść sama ŭ sabie. Tymbolš heta adnosicca da ChD biełaruskaj, jakaja, dziakujučy specyfičnym biełaruskim abstavinam, zaŭsiody vyrazna trymałasia demakratyzmu, narażajučysia za heta na niamiłyja dla siabie zakidy i kanflikty z boku nia tolki kamunizmu, ale i fašyzmu. 4) „Biełaruskaja Krynica“ ŭ niekatorym časie vyrazna prapahavała idei fašyzmu i h. d. — čytajem u tym-ža artykule „Przegl. Wil.“ Pisać ab hetym pisała, ale nie prapahavała. Sprava voś u čym. U praciahu ŭsiaho 1935 h. BChD intensyŭna pracavała nad spravaj svajej abnovy i na bačynach „Bieł. Kr.“ drukavała mnoha artykułaŭ, siarod jakich mahli być źmiestu supiarečnaha z chryścijanskaj demakracyjaj, ale — padčorkvaju — henyja artykuły byli drukavanyja, jak dyskusyjnyja. 5) Isnuje, ab čym vyšej u hetaj pracy, až niekalki vydańniaŭ prahramy BChD z roznaha času jaje isnavańnia i dziejnaści. A prahramy ŭ spravie ideovaha charaktaru BChD — heta sapraŭdy aŭtentyčnyja krynicy i niepadkupnyja śviedki. Voś-ža, prahledziŭšy henyja prahramy, nie napatykajem u ich absalutna ničoha, što paćviardžała-b henyja zakidy „Krajoŭca“. Naadvarot — spatykajem tam konsekventna praviedzienuju ideju demakratyzmu. 6) Urešcie na pač. 1936 h. z BChD paŭstała BNA. Ci paŭstała jana, jak *Deus ex machina*, jak niešta susim novaje i niespadziavanaje?

Nie. Hena paŭstańnie — heta byŭ naturalny i lohičny vynik razvoju BChD. U čym-ža sutnaść źmieny, abnovy? Pradusim u tym, što BNA — heta ŭžo całkom śvieckaja, niezaležnaja palityčnaja arhanizacyja.

Znača, možna spračacca ab *kolkaści i jakaści* demakratyzmu ŭ BChD i BNA, ale nikoli niamožna BChD demakratyzmu admović susim.

Paśla hetkaha majho adkazu na heny artykuł u „Przegl. Wil.", u tym-ža časapisie i ŭ tym-ža № 9 taho-ž „Krajoŭca" ŭznoŭ pajaviŭsia artykuł, u jakim jon svaje zakidy padtrymlivaje dalej, paklikajučysia na artykuły ŭ „Bieł. Krynycy" jašče z 1934 h. U hetym svaim novym artykule „Krajoviec" dalej prypisvaje BChD rasizm, nie dajučy na heta nijakaha dokazu, a tak-ža prypisvaje fašyzm, apirajučysia na artykułach „Bieł. Krynicy", u katorych BChD prociŭstaŭlajecca typu demakratyzmu indyvidualistyčnaha, jaki tak bujna razvivaŭsia jašče prad vajnoj, a jaki paśla vajny pačaŭ raskładacca, i vykazvajecca za inšym, novym typam demakratyzmu: za chryścijanskim korporacijonizmam. Vidać „Krajoviec" chryścijanski korporacijonizm uvažaje za adno z fašyzmam i dziela hetaha tak mocna pamyliŭsia. Chryścijanski korporacijonizm, jaki prapahuje Papa Pij XI u svajej encyklicy „Quadragesimo anno", a jakaja stałasia padstavaj sučasnaj chryścijanskaj sacyjalohi:, u svajej sutnaści jość demakratyzmam. Chryścijanski korporacijonizm, rašuča baroniačy čałavieka ad paniavoleńnia jaho dziaržavaj, što robiać roznyja totalizmy, snuje ideał hramadzkaha ładu, jaki maje zhurtavać uvieś narod, usie klasy, usich hramadzian na padstavie pryncypu volnaści, roŭnaści i hramadzkaj spraviadlivaści.[1])

---

1) St. Turnau — Ku lepszej przyszłości. Poznań 1937.

A što datyča zakidu „Krajoŭca“, byccam BChD kłaniłasia da rasizmu, dyk biezpadstaŭnaść hetaha zakidu tak-ža kožnamu jość jasnaj, chto choć krychu jość abznajomleny z chryścijanstvam, jakoje ŭ samaj svajej sutnaści jość antyrasizmam: chryścijanstva adnolkava pryznaje i „Hreka i Žyda“. Hetych padstavovych pryncypaŭ chryścijanskaj navuki BChD zaŭsiody trymałasia vierna.

Voś-ža jašče raz paŭtaraju, što možna mieć sumnivy što da *kolkaści i jakaści* demakratyzmu ŭ BChD, a nie zapiarečvać jaho susim, jak heta zrabiŭ „Krajoviec“. Zakid-ža rasizmu vyhladaje prosta humarystyčna. Słovam, „Krajoviec“ mylajecca. Ale *errare humanum est*.

## § 4. — Relihijnaja prablema.

BChD, jakaja mocna padčorkavała svoj relihijna-chryścijanski charaktar, zradziła BNA, jakoje ŭžo źjaŭlajecca čysta śvieckaj, palityčnaj arhanizacyjaj. Naradziny hetyja nie prajšli dla BChD lohka — jany jej šmat kaštavali trudoŭ i bolu. Jak-nijak za stolki hadoŭ svajho isnavańnia, jana mnohich uzhadavała, vyrabiła i da siabie sardečna pryviazała. I voś, kali pačałasia na bačynach „Bieł. Krynicy“ dyskusija ab abnovie i da taho ŭ kirunku całkom śvieckim, dla mnohich chadekaŭ heta była badaj trahičnaja reč.

Praŭda, u prahramie BNA niama ničoha praciŭnaha śvietapahladu chryścijanskamu, a navat jość § 16, jaki kaža: „BNA za svabodu isnavańnia relihii i dziejnaści relihijnych ustanoŭ i za svabodu vyznavańnia relihii“, ale mnohich heta nie zdavalała i tryvožyła; asabliva heta „hrozna“ vyhladała dla niekatorych biełaruskich ksiandzoŭ. Vykazvali jany

ŭ hetaj spravie svaje tryvožnyja pahlady vusna i piśmienna. Dla prykładu źmiaščajem tut list adnaho z biełaruskich ksiandzoŭ da ks Uł. Tałočki, u jakim aŭtar hetak vylivaje svaje žali z nahody abnovy BChD na BNA: „Nia ŭžo vy dapuścicie, kab hetaje dzicianio, što z takoju natuhaju rodzić nam Babula Chryścijanka Dobraja, dy było nia chryščanym? Z dyskusyjaŭ bo tak vyhladaje, što nichto nia kvapicca da hetaha, tak jak-by nikoha nie abchodziła heta. Adzin bo mizernieńki parahrafik, jaki z łaski svaje dazvalaje ŭ BNA *isnavać* relihii (dy i jašče ŭ adnej kletcy z sektanskim samadurstvam), — nie hvarantuje chryścijanskaści... Pasłaŭ ja paru słoŭ na henu temu im, ale peŭna nia vydrukujuć: zaŭsiody „zanadta katalickaje." — ? — Ot, da čaho dažylisia"...[1])

Adnak hetak dumali tolki tyja, jakija nie razumieli sutnaści spravy i jany astalisia ŭ susim niaznačnaj mienšaści. Vializarnaja bolšaść, jak chadekaŭ duchoŭnych, tak i śvieckich, vykazałasia za abnovu ŭ tym kirunku, u jakim jana i nastupiła.

Hetkim čynam BChD sapraŭdy vyrašyła svaju biełaruskuju palityčnuju prablemu i, jak ubačym nižej, vyrašyła tak-ža i biełaruskuju prablemu relihijnuju, ci prynamsi pakazała darohu da vyrašeńnia hetaj prablemy.

Užo addaŭna ŭ kruhoch BChD było zaŭvažanym nienarmalnaje źjavišča miašańnia razam prablemaŭ palityčnych i relihijnych i zaznačalisia sproby ŭparadkavańnia hetych spraŭ, raździalajučy ich miž saboj.

Užo daŭno mnohim chadekam było jasna, što spravy relihijnyja i relihijnaje ŭzhadavańnie biełaruskaha narodu pavinny ŭ nas vieści: niejki asobny

---

1) Z ułasnaha archivu.

adumysłovy časapis, asobnaje jakoje, dla hetaha adymysłu praznačanaje, relihijnaje tavarystva ci arhanizacyja.

Voś-ža dziela hetaha jašče ŭ 1928 h. paŭstaŭ časapis „Chryścijanskaja Dumka" jak biezpartyjny, chryścijanski, ahulna-biełaruski, narodny orhan. A ŭ 1929 h. paŭstała tavarystva „Biełaruskaje Katalickaje Vydaviectva", jakoje rupicca ab biełaruskaj relihijnaj litaratury. Orhanam-ža palityčnym BChD, a paśla BNA i dalej — až da svajho spynieńnia ŭładami — była „Bieł. Krynica". Paśla-ž spynieńnia i BChD i „Bieł. Kr." BNA užo pravodzić svaju palityku praz adpaviednyja kamunikaty, jakich da kanca 1938 h. vyjšła dzieviać numaroŭ.

Hetkim čynam, jak bačym, vyrašyła BChD i prablemu relihijnuju, addzialajučy jaje ad palityki i kirujučy jaje na ŭłasnyja nohi.

## § 5. — Adkaz BChD Centralnamu K—tu KPZB na jaho zaklik da palityčnaha supracoŭnictva.

Apošnim aktam palityčnaj dziejnaści BChD byŭ adkaz Centr. K—tu kamunistyčnaj partyi Zach. Biełarusi na jaho zaklik da palityčnaha supracoŭnictva.

Hałoŭnyja punkty henaha adkazu vyhladajuć hetak:

„Prezydyjum Centralnaha Kamitetu BChD **adkidaje prapazycyju supracoŭnictva z KPZB** dziela hetkich pryčyn:

1) KPZB nia jość samastojnaj biełaruskaj nacyjanalnaj palityčnaj arhanizacyjaj, nia jość i samastojnaj arhanizacyjaj revalucyjnaj, bo baronić dyktatarski režym u Savietach; źjaŭlajecca jana ekspozyturaj maskoŭskaha kamunistyčnaha centru i jak

takaja, dziejučy na abšarach Zach. Biełarusi, pravodzić palityku hetaha centru, niazhodnuju z ducham i patrebami biełaruskaha Narodu.

2) KPZB pašyraje siarod biełaruskaha Narodu ideolohiju dyametralna supiarečnuju da vyzvolnych narodna-sacyjalnych imknieńniaŭ BChD. Kamunistyčnaja ideolohija ŭ svaich filozofičnych asnovach, u palityčnych, kulturnych, haspadarčych teoretyčnych adnosinach i metaimknieńniach (palityčny i kulturny internacyjanalizm i prymusovaja kolektyvizacyja) — supiarečnaja da ideolohii i metaimknieńniaŭ, jakija reprezentuje i pašyraje BChD.

BChD, stojačy na hruncie idealistyčnaha śvietapahladu, adkidaje śvietapahlad materjalistyčny i imkniecca da asiahnieńnia palityčnaha ideału — suverennaje biełaruskaje dziaržavy ŭ etnohrafičnych hranicach Biełarusi, z hramadzka-haspadarčym ładam pabudavanym na pryncypie pryvatnaj ułasnaści, z ahraničeńniem hetaha pryncypu na karyść hramadzkuju, i z mahčymaściu ŭviadzieńnia dabravolnaha haspadarčaha kolektyvizmu. BChD imkniecca da stvareńnia biełaruskaj nacyjanalnaj ekanomiki i kultury.

KPZB, vystupajučy praciŭ dyktatury fašystaŭskaj, pryznaje i padtrymlivaje dyktaturu proletaryjatu, — BChD — praciŭ usiakaj dyktatury, a hetym samym i praciŭ dyktatury proletaryjatu.

3) Bilans dziejnaści KPZB adznačajecca adjemnaściu i škodnaściu dla biełaruskaha adradženskaha ruchu i biełaruskich pracoŭnych huščaŭ Zach. Biełarusi. KPZB siarod hetych huščaŭ pašyrała demahohičnuju dumku, što ŭ SSSR usie narody, u hetym liku i Biełarusy, zdabyli nacyjanalnaje i sacyjalnaje vyzvaleńnie i što tam isnuje dabrabyt i ščaście dla pracoŭnaha čałavieka, — tady, kali faktyčna isnuje tam niavola narodaŭ, u hetym liku i bie-

łaruskaha, dziaržaŭna-biurokratyčny kapitalizm, eksploatacyja i poŭnaja niavola čałavieka i jahonaj dumki. — KPZB pramoŭčyvała fakt maskoŭskaje palityčnaje i kulturnaje ekspansyi ŭ Uschodniaj Biełarusi, ekspansyi, jakaja adbyvałasia i adbyvajecca koštam pastupovaha niščeńnia prajavaŭ biełaruskaj palityčnaj dumki, biełaruskaj nacyjanalnaj kultury i ekanomiki. — KPZB pramoŭčyvała fakty žorstkaje raspravy maskoŭskich kamunistyčnych uładaŭ nad biełaruskimi kulturnymi rabotnikami ŭ Uschodniaj Biełarusi, pramoŭčyvała žudasnyja fakty masavaj vysyłki biełaruskaha sialanstva ŭ dalokija krai SSSR, zatoje, što hetaje sialanstva supraciŭlałasia kolektyvizacyi i ahułam usiej balšavickaj palitycy ŭ Uschodniaj Biełarusi. — Biełaruskija pracoŭnyja huščy Zach. Biełarusi, dezoryjentavanyja ahitacyjaj KPZB, tracili vieru ŭ svaje siły, u siłu svajho tvorčaha ducha, asłablalisia ŭ baraćbie za svaje nacyjanalnyja i sacyjalnyja pravy. Pad upłyvam henaj ža ahitacyi, tyja-ž huščy da niekatoraj miery stalisia pasyŭnaj masaj, z niedavieram adnosilisia da biełaruskich nacyjanalnych arhanizacyjaŭ i biełaruskich dziejačoŭ, jakich łajali i źnievažali kamunisty. — KPZB uzryvała biełaruskija kulturnyja ŭstanovy i arhanizacyi. — U vyniku raboty KPZB, aproč vyšejapisanaj škody, Biełaruski narod u Zach. Biełarusi šmat paśviaciŭ achviaraŭ u ludziach — mnohija Biełarusy, jakich KPZB uciahnuła ŭ rabotu dziela pašyreńnia balšavizmu, pakarany doŭhimi hadami vastrohu i inšymi karami.

Prypaminajem ab škodnaści KPZB dla biełaruskaha Narodu dziela taho, što i hety mament źjaŭlajecca pieraškodnym da supracoŭnictva BChD z KPZB.

Z vyšejpadadzienaj admoŭnaj motyvacyi našaha stanovišča da spravy supracoŭnictva i ŭtvareń-

nia supolnaha z kamunistami prociŭfašystaŭskaha frontu — prapanova KPZB ŭ hetaj spravie źjaŭlajecca niezrazumiełym dla nas vystupleńniem. Partyja, jakaja niadaŭna tak panižała dobraje imia i rabotu BChD, adzinaj u miežach Polščy silnaj ideolohična i arhanizacyjna scementavanaj biełaruskaj palityčnaj arhanizacyi, — ciapier zvaračvajecca da hetaj apošniaj z prapanovaj supracoŭnictva! — Hetkaje vystupleńnie ŭ spravie supracoŭnictva i ŭtvareńnia supolnaha prociŭfašystaŭskaha frontu źjaŭlajecca nie samastojnym zvarotam KPZB, vyciakajučym z sučasnych patreb biełaruskaha Narodu, ale vykanańniem nakazu sioletniaha 7-ha źjezdu Kaminternu, jaki, pad prymusam napružanaha mižnarodnaha pałažeńnia i słabaj roli kamunistaŭ u śviecie, zahadvaje kamunistam za miežami SSSR supracoŭničać z nacyjanalnymi arhanizacyjami niefašystaŭskaha charaktaru.

Možna było-b havaryć ab supracoŭnictvie tady:

1) kali kamunistyčnyja ŭłady dałučać da Saviečkaj Biełarusi etnohrafična biełaruskija ziemli Smalenščyny, Viciebščyny, Čarnihaŭščyny, a tak-ža skasujuć na etnohrafična-biełaruskich ziemlach — u Kojdanaŭščynie — nacyjanalna polski rajon;

2) kali balšavickija ŭłady pryznajuć u Ŭschodniaj Biełarusi prava dla biełaruskaj nacyjanalnaj kultury nia tolki dla nacyjanalnaj svajej formaj, ale dla nacyjanalnaj i ŭ źmieście, hvarantujučy realizacyju hetaha prava;

3) kali ŭ Ŭschodniaj Biełarusi: a) spynicca prymusovaja kolektyvizacyja i vysialeńnie biełaruskaha žycharstva z rodnaha kraju, jakoje pravodzicca z pryčyny jahonaj apornaści suproć henaj kolektyvizacyi, b) dasca mahčymaść viarnucca na baćkaŭščynu ŭsim dasiul vysielanym Biełarusam;

4) kali ŭ Uschodniaj Biełarusi budzie spyniena dyktatura i ŭsie hramadzianie buduć pryznany roŭnapraŭnymi, a tak-ža budzie zahvarantavana poŭnaja svaboda vybaraŭ uva ŭsie savieckija ŭstanovy;

5) kali zabiaśpiečycca tam svaboda palityčnaja, hramadzkaja i relihijnaja".[1])

Jak bačym, źmiest adkazu pakazvaje, jak dastojna, advažna i sapraŭdy palityčna vystupała BChD pierad samym svaim pieratvareńniem u BNA ŭ abaronie Biełaruskaha Narodu. Usio heta, biazumoŭna, historyja acenić dadatna. Hety adkaz Prezydyjuma CK—BChD kamunistam źjaŭlajecca ideovaj platformaj adnosinaŭ da ich i BNA.

* * *

Hetak skončyła BChD svajo doŭhaletniaje — kali ličyć ad 1915 h. (1935—1915) — dvaccacihadovaje žyćcio, — nia ŭmirajučy, ale pieratvarajučysia ŭ BNA. Žyła jana mnoha, pracavała i barołasia niamała, šmat dakanała dabra dla Biełaruskaha Narodu. Niachaj-ža BNA, heta rodnaje dzicia BChD, dalej pracuje tak idejna i vytryvała, tak ščyra i achviarna, tak čutka datarnoŭvajučysia da nacyjanalnych imknieńniaŭ Biełaruskaha Narodu, jak heta rabiła jaho maci — BChD!...

*Skončana ŭ Arleniatach*
*8.VII.1936.*

---

1) Камунікат Прэзыдыюма ЦК — БХД („Бел. Крыніца" № 37, 1935 г.).

## D a p i s y.

Da raździełu III: Dziejnaść ks. Fr. Hrynkieviča i Horadzienskaha hurtka biełaruskaj moładzi jarka aśviatlajuć, niavykarystanyja ŭ hetaj pracy, nastupnyja dakumanty:

1. Prahrama biełaruskaj viečarynki 19.II.1910 h., złožanaja z troch čaściej: a) ustupnoje słova, referat — „Biełarusy i ich nacyjanalnaje adradžeńnie", biełaruskija pieśni; b) pjesa „Pa revizii" i c) deklamacyja biełaruskich vieršaŭ. Prahrama nadrukavana łacinkaj.

2. Prahrama biełaruskaj viečarynki 16.II.1911 h. Matarjał razłožany tak, jak i ŭ papiaredniaj prahramie: a) referat — „Adhałosak dušy biełaruskaha narodu ŭ jaho pieśniach, kazkach i padańniach" i pieśni; b) pjesa „Modny šlachciuk" i c) deklamacyja bieł. vieršaŭ. Prahrama nadrukavana i łacinkaj i hraždankaj.

3. Na vaśmioch bačynach čaćviorki arkuša kancelaryjnaha farmatu źmieščany ŭ biełaruskaj movie „Časiny da Pračystaj Dziavicy". Jość heta pierakład pačatku polskich „godzinek", zrobleny ks. Fr. Hrynkievičam.

4. Rukapisny prajekt pramovy, ci referatu ŭ 500-yja ŭhodki zvajavańnia Niemcaŭ pad Hrunvaldam. Prajekt hety zajmaje try bačyny arkuša kancelaryjnaha farmatu. Pisany rukoj ks. Fr. Hr. Jak vidać sa źmiestu, referat hety mieŭ pračytać niechta z biełaruskaj moładzi na supolnym śviatkavańni henaha jubileju razam z moładziaj polskaj.

źmiest patryjatyčny. Havorycca tam, miž inšym, ab ciažkim pałažeńni biełaruskaha narodu, ab admaŭlańni — „z dvuch bakoŭ" — Biełarusam „prava na žyćcio" i ab tym urešcie, što „ŭ našych rukach naša pryšłaść". Na rukapisie krasujecca zrobleny sinim ałavikom vialikimi litarami hetki napis: „Prahrama pramovy na Hrunvalck. viečar" — ni zbyŭsia jon, bo"... Rukapis napisany łacinkaj, davoli dobraj biełaruskaj movaj.

5. Rukapisny biełaruski lemantar, napisany łacinkaj, na 11-ch bačynach zvyčajnaha sšytka. Aŭtar i hod napisańnia nie pakazany. Apracavała hety lemantar, jak ćvierdzić dr. St. Hrynkievič, Antanina Sadoŭskaja, jakaja pryjmała dziejnaje ŭčaście ŭ Horadzienskim hurtku biełaruskaj moładzi.

6. Zharmanizavanaja na čatyry hałasy biełaruskaja prypieŭka „Išoŭ Tador i z Tadoraj, našli łapać i z aboraj".

7. Vizytoŭka: „Ks. Fr. Hrynkiewič".

**Da raździełu IV:** Braŭ učaście ŭ biełaruskaj chryścijanskaj narodnaj pracy viedamy biełaruski zasłužany adradženiec, vydatny dziajač i piśmieńnik, zhinuŭšy ŭ Savietach, Vacłaŭ Łastoŭski: 1) Pamahaŭ vydavać „Biełarusa", 2) vydaŭ biełaruskuju katalickuju „kantyčku" i „Першыя малітвы" dla pravasłaŭnych, 3) zarhanizavaŭ „Zołak", prytułak dla biełaruskich dziaciej, kiravany ŭ chryścijanskim duchu, 4) z jaho inicyjatyvy byŭ stvorany biełaruski relihijny ściah, jaki doŭhija hady prabyvaŭ u kaściele śv. Jana ŭ Vilni, 5) pryčyniŭsia da aficyjalnaha ŭčaścia Biełarusaŭ u pracesii Božaha Cieła na vulicach Vilni padčas niamieckaj akupacyi, 6) apracavaŭ biełaruskuju „Katechizmoŭku", jakaja ŭ rukapisie zachavałasia až da siańnia.

---

## Krynicy i litaratura.

I

**Кніга пратаколаў Беларускай Хрысьціянскай Дэмакрацыі.** (Knihu hetu padčas revizii ŭ aŭtara hetaj pracy 28.XI.1936 h. palicyja zabrała, a prakuratura skanfiskavała).

**Kronika arhanizacyi „Chaŭrus Svajakoŭ“** (rukapis) i šmat inšych dakumantaŭ z ułasnaha archivu aŭtara.

Karystaŭsia tak-ža niamała aŭtar „Bieł. Chr. Ruchu“ i ŭłasnymi ŭspaminami, bo šmat čaho tut apisanaha dziejełasia nia tolki na jaho vačach, ale tak-ža i pry jaho dziejnym učaści.

II


**«Беларуская Крыніца»** 1925—1936. Вільня.

**Беларускі Календар** на 1917 г. Вільня 1916.

**Biełaruski Kalendar** na 1918. Vilnia.

**«Беларуская Думка»** 1919 г. Вільня.

**Biełaruski Kalendar „Svajak“** na 1919 h. Vilnia.

**„Biełarus“** 1913—1915. Vilnia.

**«Беларускі Звон»** 1921 №№ 13 і 19. Вільня.

**Bieliński Józef**—Uniwersytet Wileński (1579—1831) tt 1—III. Kraków, 1899—1900.

**Багдановіч М.** — Белорусское возрожденіе. Москва, 1916.

**Бочковський Т.** — Поневолені народи царськоі імперii. 1916.

**Бурбіс А.** — Беларуская Социялістычная Грамада ў першым пэрыядзе яе працы 1903—1907 (у Зборніку: „Беларусь“. Менск, 1924).

**Ю. Бібіла** — Матарыял да біографі Цёткі (Інст. Гасп. і Культуры. Запіскі Аддзелу Гуманітарных Навук, Кніга 2 т. І. Менск, 1928).

**Czeczot J.** — Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy, w mowie sławiano-krewickiej, spostrzeżeniami nad nią uczynionemi. Wilno, 1848.

**„Chryścijanskaja Dumka“** № 15 1929 і № 3 1932 h.

**Cieplak Jan Ks.** — Ks. Michał Bobrowski. Księga źbiorowa „Charitas“. Petersburg, 1894.

**Цьвікевіч А.** — „Западно-Руссизм“. Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пач. XX в. Менск, 1919.

**Ełski St.**—Sprava Białoruska. Warszawa, 1931.

**Gołąbek J.** — Wincenty Dunin-Marcinkiewicz poeta polsko-białoruski. Wilno, 1932.

**Гарэцкі М.** — Гіст. Бел. Літаратуры. Вільня, 1921.

**„Homan“** 1916—1918. Wilnia.

**Янулайтіс А.** — Аб маладым паэце з Крошына („Маладая Беларусь“, сэрыя 1, сшыток 3. Пецярбург, 1913).

**Ігнатоўскі У. праф.** — Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пач. XX ст. Менск 1928.

**Ян з пад Ласосны** — Горадзенскі Беларускі Гурток 1913 г. („Крывіч“ 1924, № 1(7). Коўна.

**Крэчэўскі П.** — Беларусь у сучасным і мінулым (Зборнік: Замежная Беларусь. Прага 1926).

**Кипріанович Г.** — Жизнь Іосифа Семашки. Вильна 1897.

**Карскій Е.** — Белоруссы т. III очерки словесности белорусскаго племени 3 Художественная литература на народном языке. Петроград 1922.

**„Krynica“** (1917—1926) Vilnia.

**Kalendar „Kryniса“** na 1921 h. Vilnia.

„Litwa“ 1908—1914. Wilno.
«Маладая Беларусь» сшыток 1 і 3. Пецярбург 1912—1913.
Мэнке Л. — Яго апошнія дні (Зборнік: Памяці Івана Луцкевіча. Вільня 1920).
Пыпин А. — Исторія русской этнографіи, т. IV, СПБ, 1892.
Piwowarczyk J. ks. — Kryzys społeczno-gospodarczy w świetle zasad katolickich. Kraków 1932.
Roszkowski Ant. ks. dr. — Katolicyzm społeczny. Poznań 1932.
Svajak Kaz.—Dzieja majej myśli, serca i voli. Vilnia 1932.
Stankievič Ad.—Kazimier Svajak. Narysy ab jahonaj ideolohii (u piatyja ŭhodki śmierci). Vilnia 1931.
Stankievič Ad. — Pradmova da zborniku vieršaŭ A. Ziaziuli „Z Rodnaha Zahonu“. Vyd. u 10-yja ŭhodki śmierci paeta. Vilnia 1931.
Stankievič Ad. — Franciš Bahuševič. Jaho žyćcio i tvorčaść. U 30 yja ŭhodki śmierci. Vilnia 1930.
Станкевіч Ад. — Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня. Вільня 1935.
Станкевіч Ад. — Праф. Бр. Эпімах-Шыпіла. З яго жыцьця і працы. Вільня 1935.
Stankievič Ad.—Pradmova da zborniku vieršaŭ Vinc. Advažnaha: „Biełaruskija Cymbały“. Vilnia 1933.
«Студэнцкая Думка» №№ 3 і 4, 1925, Вільня.
Tur L. — Uniwersytet Wileński i jego znaczenie. Lwów 1903.
Turnau St.—Ku lepszej przyszłości. Poznań 1937.
Wasilewski Leon — Litwa i Białoruś Kraków.
Wasilewski Jan Ks. — Arcybiskupi i Administratorowie Archid. Mohylowskiej. Pińsk 1930.
«Вольная Беларусь» 1917, Менск.
Засецкі М.—Міністэрства Беларускіх Спраў за 10 месяцаў існаваньня. Коўна 1919.

## Pakazčyk nazovaŭ.

# Źmiest.

bač.

## KNIŽKI TAHO-Ž AŬTARA

1. **Doktar Francišak Skaryna,** pieršy drukar biełaruski (1525—1925). Vilnia, 1925 h.
2. **Biełaruskaja mova** ŭ školach Biełarusi XVI i XVII stah. Vilnia, 1928 h.
3. **Rodnaja mova ŭ śviatyniach.** Vilnia, 1929 h.
4. **Franciš Bahuševič:** jaho žyćcio i tvorčaść (u tryccatyja ŭhodki śmierci). Vilnia, 1930 h.
5. **Вітаўт Вялікі і Беларусы.** Вільня, 1930 г.
6. **Kazimier Svajak:** narys ab jahonaj ideolohii (u piatyja ŭhodki śmierci). Vilnia, 1931 h.
7. **Kastuś Kalinoŭski,** „Mužyckaja praŭda“ i ideja niezaležnaści Biełarusi. Viinia, 1933 h.
8. **праф. Браніслаў Эпімах-Шыпіла:** з яго жыцьця і працы. Вільня, 1935 г.
9. **Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня.** Вільня, 1935 г.
10. **З жыцьця і дзейнасьці Казімера Сваяка** (у дзесятыя ўгодкі яго сьмерці). Вільня, 1936 г.
11. **Mahnušeŭski, Paŭluk Bachrym, Babroŭski** (da vytokaŭ biełaruskaha adradžeńnia). Vilnia, 1937 h.
12. **Božaje Słova** na niadzieli i śviaty. Vilnia, 1938 h.
13. **Lekcyi i Evanelii** na niadzieli i śviaty. Vilnia, 1938 h.
14. **Міхал Забэйда-Суміцкі** і беларуская народная песьня. Вільня, 1938 г.
15. **U čеść 950-hodździa chryščeńnia Biełarusi.** Vilnia, 1938.
16. **Biełaruski Chryścijanski Ruch.** Vilnia, 1939 h.

3 rub.